

6(60)
2011

Науково-популярний журнал

Воєнна історія

Заснований у 2002 році

Засновник – Всеукраїнська громадська організація
«Український інститут воєнної історії»

Виходить 6 разів на рік

Головний редактор – Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Печенюк І.С., кандидат історичних наук, заступник головного редактора
Вознюк Ю.С., відповідальний секретар

Бадах Ю.Г., доктор історичних наук

Бережинський В.Г., кандидат історичних наук

Верстюк В.Ф., доктор історичних наук

Веденеєв Д.В., доктор історичних наук

Гутковський В.В., кандидат історичних наук

Карпов В.В., кандидат історичних наук

Лисенко О.Є., доктор історичних наук

Пилявець Р.І., кандидат історичних наук

Савченко Г.П., кандидат історичних наук

Савчук Ю.К., кандидат історичних наук

Сідак В.С., доктор історичних наук

Стороженко І.С., доктор історичних наук

Чухліб Т.В., доктор історичних наук

*Літературний редактор Наталія Троян
Макет і верстка Роман Івах*

Оригінал-макет виготовлено ЛА «ПІРАМІДА»

**Адреса редакції:
м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101.
Телефон головного редактора (067) 974-15-82**

**Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net
Наш сайт: www.warhistory.ukrlife.org**

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України, свідоцтво КВ № 5852.

Журнал є фаховим виданням у галузі історичних дисциплін
(Постанова Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 1/05/1)

Схвалено Вчену ради
Українського інституту воєнної історії
(протокол № 6 від 21.11.2011 р.)

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела відповідають
автори публікацій. Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей
без згоди автора, може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора.
Рукописи не повертаються. Редколегія не обов'язково поділяє погляди авторів
публікованих матеріалів.

Підп. до друку 01.12.2011 р. Формат 70×100 / 16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 9.1. Обл.-вид. арк. 11.2.
Наклад 500 прим. Зам. № 420.
ЛА «Піраміда», ДК № 356 від 12.03.2001.
79006, м. Львів, вул. Промислова, 45.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА.....	4
З ПЕРШИХ ВУСТ	
ЛІТВИН С. ВОЄННО-ІСТОРИЧНА НАУКА В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ 10-ЛІТТЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ» ТА ЖУРНАЛУ «ВОЄННА ІСТОРІЯ».....	5
ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ	
СОКОЛЮК С., ДЕРЕЧІНА В. З ІСТОРІЇ НАПАДІВ НА СУДНА ЧОРНОМОРСЬКОГО МОРСЬКОГО ПАРОПЛАВСТВА (1960–1980 РР.).....	14
ЯКИМ'ЯК С. ВИСНОВКИ ТА УРОКИ З ДОСВІДУ УПРАВЛІННЯ СИЛАМИ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ У ХОДІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	28
ОВЧАРЕНКО М. РОЗВИТОК МОРСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ТАКТИКИ В ДУНАЙСЬКИХ ДЕСАНТАХ ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ	32
БОНДАРЕНКО Д. ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОНАРХІЧНОЇ КОНТР- РЕВОЛЮЦІЇ У 1918 РОЦІ: КОРОЛІВСТВО ФІНЛЯНДІЯ, УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА, ВСЕВЕЛИКЕ ВІЙСЬКО ДОНСЬКЕ	44
ПОНОМАРЕНКО Р. ПОГРОМ, ЯКОГО НЕ БУЛО: ДО ІСТОРІЇ БОЙОВИХ ДІЙ 5-Ї ГВАРДІЙСЬКОЇ ТАНКОВОЇ АРМІЇ В СЕРПНІ 1943 РОКУ	53
ФУРМАН І. ДІЇ РОЗВІДУВАЛЬНО-ДИВЕРСІЙНИХ СИЛ ТА ЗАСОБІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ НА ЧОРНОМУ МОРІ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ.....	59
ПОСТАТІ	
КАПАРУЛІН Ю. О. РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ У ВИРІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	72
КАЛІБЕРДА Ю. КОМАНДИР ВІДДІЛУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ПЕТРО МИКОЛЕНКО – «БАЙДА»	82
СИМВОЛІКА	
БЕЛАШ Ф. ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ. ПРАПОРИ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	85
КНИЖКОВА ПОЛІЦІЯ	
НАУКОВИЙ ПОГЛЯД НА КОЗАЦЬКУ РОЗВІДКУ(П. БРИЦЬКИЙ)	96
ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ, ЗАХИЩЕНІ У 2011 РОЦІ	101
ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ В ЖУРНАЛІ У 2011 РОЦІ	107
ДО ВІДОМА АВТОРІВ	111

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

Нам 10 років.

Вік дитячий, але для українського журналу в умовах сучасної дійсності, та ще якщо журнал видається на громадських засадах – це вік поважний.

Оглядаючись назад, ми згадуємо здолані нами труднощі, породжені безгрошівям, перевідходами недругів та заздрісників. Як результат нашої праці, бачимо вже чимало гарних книжок журналу, наповнених цікавою і важливою інформацією, працями шановних наших авторів.

Ми пробуджуємо від байдужості і апатії, прищеплюємо почуття гідності та патріотизму. Ми пропагуємо національні воєнно-історичні цінності, відкриваємо нові, маловідомі сторінки воєнної історії нашого народу та історичні постаті військових діячів, долі та роль яких неправдиво висвітлювалися, або несправедливо замовчувалися, подаємо пам'ятки воєнної історії, архівні документи, археологічні знахідки тощо.

Ми були і є україномовним виданням у морі всепоглинаючої російськомовної періодики, відстоювали і будемо відстоювати свою україномовність і україноцентричність. Знаємо, що Україна буде тоді, коли кожний із нас робитиме щось мале, або велике для неї, робитиме Україну в собі і навколо себе.

Ми дивимося вперед з оптимізмом, з розумінням необхідності і суспільної важливості журналу, з вірою, що змінятися часи на краще, із сподіваннями на розуміння і підтримку громадськості, насамперед істориків, викладачів навчальних закладів, аспірантів, докторантів, військовиків.

Обіцяємо, що докладемо всіх зусиль щоб забезпечити вихід журналу. Запевняємо, що журнал буде жити! Разом зробимо його ще кращим, цікавішим, змістовнішим.

Вітаючи Всеукраїнську громадську організацію «Український інститут воєнної історії» та редакційну колегію журналу «Воєнна історія» з 10-ю річницею, бажаємо всім членам інституту, прибічникам і шанувальникам воєнної історії творчих успіхів у нашій справі, наукових досягнень, миру і добра, здоров'я, віри і витримки, всіляких життєвих гараздів, а журналу – творчого довголіття, популярності та визнання широкої читацької аудиторії.

Нехай ця дата викличе почуття гордості і завзяття, надихає Вас на нові звершення, додає енергії й наснаги у праці в ім'я України.

Зі святом Вас, дорогі колеги, однодумці та шанувальники!

З першим Нашим Десятиліттям!

**Головний редактор
Сергій ЛІТВИН.**

З ПЕРШИХ ВУСТ

ВОЕННО-ІСТОРИЧНА НАУКА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ 10-ЛІТТЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ВОЕННОЇ ІСТОРІЇ» ТА ЖУРНАЛУ «ВОЕННА ІСТОРІЯ»

Сергій ЛІТВИН,
*доктор історичних наук, професор,
головний редактор журналу «Воєнна історія»*

Воєнна історія – важлива складова історичної науки і водночас воєнної. Вона по-клікана досліджувати проблеми історії війн, військових формувань, збройних сил, історії военного мистецтва, озброєнь і військової техніки, військової думки тощо. Воєнно-історична спадщина займає особливе місце в історії українського народу, який впро-

довж віків виборював право на своє державне існування. Відродити українську воєнну історію із забуття, зробити її здобутком нинішніх і прийдешніх поколінь є головним завданням воєнно-історичної науки.

Воєнна історія – велика сила і, може, найкраща зброя, яку ми, на жаль, недооцінюємо. Саме вона породжує і зміцнює мо-

*Голова Правління Українського інституту
воєнної історії Віктор КАРПОВ*

тивацію військовика зі зброєю в руках ставати на захист Батьківщини. Знаннями воєнного минулого народу виховується національна самосвідомість тих, хто тримає в руках зброю. Професіоналізм військовика тільки тоді матиме сенс, коли, крім стратегічних, оперативно-тактичних знань та досконалого володіння військовою спеціальністю, він відбудеться як громадянин. Воєнна історія також покликана створювати підґрунття для осмислення сутності сучасних явищ у військовій справі.

На жаль, через тенденції щодо розвитку науки, що мають місце у Збройних силах і в Україні загалом, воєнно-історична наука так і не спромоглася вийти із зародкового стану. Усвідомлюючи це, наукова спільнота вдалася до активізації громадськості на вирішення проблем воєнної історії. Так, 30 травня 2001 року у Києві, в Центральному будин-

ку офіцерів Збройних Сил України (вул. Грушевського, 30/1) з ініціативи групи істориків-ентузіастів Національної академії оборони України та Інституту історії НАН України було проведено Круглий стіл на тему: «Воєнно-історична наука в Україні: стан і перспективи». В результаті його проведення було ухвалено угоду про співпрацю між Національною академією оборони України та Інститутом історії України НАН України в галузі воєнної історії, а також ухвалено рішення про створення Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії».

Метою своєї діяльності ця громадська організація, як зазначено в її Статуті, вбачала задоволення і захист творчих, освітніх, культурних, соціальних, економічних та інших спільніх інтересів його членів, сприяння розвитку і популяризації воєнно-історичної науки, проведенню досліджень у галузі воєнної історії та поширенню і використанню військово-історичних знань в Україні.

Статутними завданнями інституту ми, зокрема, визначали:

- сприяння проведенню в Україні фундаментальних воєнно-історичних досліджень, пошуку і поширенню в Україні та за її межами історичних матеріалів і маловідомих документів з питань воєнної історії;

- сприяння створенню постійно діючої системи обміну досвідом між фахівцями з проблем воєнної історії;

- сприяння використанню результатів воєнно-історичної наукової діяльності в будівництві та розвиткові Збройних Сил України;

- всебічне сприяння розвиткові історичної науки та збереженню воєнно-історичних цінностей;

- сприяння підготовці в Україні фахівців та наукових кадрів у галузі воєнно-історичної науки;

- сприяння створенню нових і реконструкції старих музеїв структур, експозицій яких відтворюють різні етапи військової справи в Україні;

У день відзначення нашого 10-ліття

– вивченю місць боїв, битв різних часів для уточнення і конкретизації тогочасних реальних обставин;

– сприяння видавничій діяльності та розповсюдженню воєнно-історичних знань;

– вивчення та узагальнення нових досліджень у галузі воєнної історії, сприяння їх розповсюдженню та впровадженню в практику будівництва Збройних Сил України;

– сприяння проведенню незалежних наукових воєнно-історичних експертиз;

Для виконання означених завдань інститут мав наміри:

– сприяти організації та проведенню форумів, конгресів, семінарів, конференцій, нарад, «круглих столів», виставок, презентацій, концертів, шкіл обміну досвідом з питань статутної діяльності;

– розповсюджувати інформацію про свою діяльність, пропагувати свої ідеї та цілі;

– засновувати засоби масової інформації;

– представляти інтереси своїх членів у державних та громадських органах;

– сприяти здійсненню незалежних досліджень з актуальних проблем воєнної історії;

– сприяти організації дослідження і проведення військово-пошукових та археологічних робіт по історичних місцях і місцях минулих бойових дій;

– брати участь у розробці, фінансуванні та реалізації спільних програм з державними органами, іншими громадськими організаціями, благодійними фондами, підприємствами та організаціями всіх форм власності відповідно до укладених угод;

– здійснювати міжнародні зв’язки та розвивати співробітництво з громадянами, громадськими організаціями, установами інших держав;

– організовувати роботу воєнно-історичних гуртків та клубів;

– взаємодіяти з кафедрами вищих навчальних закладів Міністерства оборони та

На засіданні вченої ради інституту

Міністерства освіти і науки України з метою пошуку талантів і сприяння підготовці молодих науковців.

Як бачимо, завдання і наміри інституту воєнної історії були досить амбітні. Інститут об'єднав відомих військових і цивільних фахівців з воєнної історії, представників провідних освітніх та наукових установ. Їх зусиллями було проведено низку наукових конференцій, здійснено декілька видавничих проектів, започатковано видання науково-популярного журналу «Воєнна історія».

У січні 2002 року вийшов перший номер журналу. У привітанні Президента України редакційному колективу і читачам журналу «Воєнна історія», зокрема, говорилося: «Започаткування Українським інститутом воєнної історії цього видання є важливим кроком у відродженні та популяризації наукових досліджень історії боротьби українського народу за свою незалежність і державність, відкритті для читачів маловідомих сторінок

ратного подвигу та пов'язаних з ними славних імен наших попередників. Сподівається на активну участь журналу у висвітленні та науковому осмисленні процесів, що відбуваються в армійському середовищі на сучасному етапі, досвіду проведення військової реформи, патріотичного виховання особового складу на героїчних традиціях минулого».

Проте засновники інституту невдовзі усвідомили, що за тогочасних українських реалій інститут воєнної історії, як громадська організація, на засадах доброчинності, без державної підтримки не може вирішувати той величезний обшир проблем, які стоять перед воєнно-історичною наукою. На фундаментальному рівні, з використанням сучасних методів досліджень надскладний комплекс воєнно-історичних проблем та координування їх у загальноукраїнському масштабі зможе тільки міжвідомча державна профільна воєнно-історична національно-

дослідна установа з бюджетним фінансуванням.

Тому уже в червні 2003 року керівництво інституту ініціювало депутатське звернення до прем'єр-міністра України В. Януковича з викладом проблем воєнної історії та створення науково-дослідної воєнно-історичної установи з цільовим бюджетним фінансуванням. На жаль, тоді, та й у наступні роки наші наміри і поривання охолоджувалися відписками на кшталт «в умовах фінансових обмежень подальше дослідження проблем воєнної історії доцільно здійснювати в межах існуючих організаційно-штатних структур науково-дослідних установ та підрозділів вищих військових навчальних закладів Збройних Сил».

Виключно на громадських засадах видається і журнал «Воєнна історія». На наші пропозиції взяти його на бюджетне фінансування також владні структури надавали відписки що «надання журналові «Воєнна історія» статусу бюджетного видання в умовах обмежених коштів не вбачається можливим». Тому журнал, який насамперед необхідний для армії і інших силових структур, науковців і освітян, упродовж десяти років тримається титанічними зусиллями ентузіастів.

Світовий же досвід свідчить, що кожна країна, навіть зі значно меншими ресурсами та меншою від України чисельністю армії мають державні науково-дослідні воєнно-історичні установи. Так само всі країни мають воєнно-історичні видання фінансовані державами. Скрізь розуміють значення воєнної історії.

За такого ставлення до воєнної історії з боку держави певною мірою втрачалися зацікавленість, активність та ентузіазм членів інституту. Частина людей відійшла від роботи в організації. Проте залишилися люди об'єднані вболіванням за справу, розумінням завдань в галузі воєнної історії, вірою в потенційні можливості такої громадської організації. У надскладних умовах сьогодення організація продовжує вирішувати свої статутні завдання у співпраці з Національним воєнно-історичним музеєм, військовими та цивільними навчальними закладами, іншими громадськими організаціями.

Адже, як і десять років тому в Україні воєнна історія перебуває на задвірках науки. Немає жодної профільної науково-дослідної установи, яка б на відповідному рівні досліджувала проблеми воєнної історії. Не розроблено національної концепції воєнної

У залі чергових зборів

Воєнно-історична конференція в Академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (15 кітня 2010 р. м. Львів)

історії, без чого ця галузь залишається «законсервованою» у своєму розвитку. Дослідження воєнного минулого нашого народу фрагментарні, не мають комплексності, системності.

Деколи стає страшно від усвідомлення того, наскільки є фальшивим, спотвореним висвітлення української воєнної історії від

найдавніших часів і до сьогодення. Безліч міфів і стереотипів минулого потребують зренчення і переосмислення. Повного, правдивого висвітлення та повернення до українського суспільства чекають визначні постаті українських військових діячів усіх часів.

Ми маємо свій досвід воєнного минулого, досвід самобутньої воєнної справи на

Воєнно-історична конференція в Академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного (15 кітня 2010 р. м. Львів)

Воєнно-історична конференція у Харківському університеті Повітряних сил (25 травня 2011 р.)

всіх історичних етапах. Цей досвід не менш повчальний від досвіду інших країн і народів. Але те, що ми маємо досі, то лише зародкова воєнно-історична наука українців. Вона мала і має поки що тільки російський вектор. Майже не досліджувалися тисячолітні зв'язки з Османською імперією, не

мала популярності польська тематика. А потрібно висвітлення нашої воєнної історії у взаємодії, у багатовекторності, у зіставленні з іншими цивілізаціями, з іншими народами і державами світу.

Важливо не тільки занурюватися у стихію власне української воєнної історії, а

Воєнно-історична конференція у Харківському університеті Повітряних сил (25 травня 2011 р.)

*Головний редактор передає підбірку «Воєнної історії»
Харківському університету Повітряних сил*

стати на шлях її інтегрування у європейську і світову воєнно-історичну науку. Йдеться проте, щоб пов'язати національну воєнну історію із світовою і, навпаки, світову з національною.

Руйнуючи міфи нашої історії, не менш важливим завданням є «змусити» світову воєнно-історичну науку переглянути міфи, створені нею щодо української воєнної історії.

І вкотре хочу наголосити, що такі багатопланові завдання зможе виконати воєнно-історична наука, представлена відповідними науковими установами, все бічно забезпечена високопрофесійними науковими кадрами.

Наші ініціативи щодо «одержавлення» проблем воєнної історії свого часу знайшли певну підтримку з боку Президента України Віктора Ющенка та Міністра оборони Юрія Еханурова. Було вжито заходів щодо підсилення гуманітарної складової у Збройних силах, відновлено історичні підрозділи у військових навчальних

закладах, також, хоч і на короткий час, було підтримано видання журналу.

За дієвої підтримки Ю.Еханурова постановою Кабінету Міністрів України (за підписам Юлії Тимошенко) від 21 жовтня 2009 року був створено Науково-дослідний центр воєнної історії Міністерства оборони України, як зазначалося в постанові, «з метою відродження військових національно-історичних традицій та проведення фундаментальних воєнно-історичних досліджень».

Це було нашим вагомим досягненням. Передбачалося, що головними напрямками діяльності науково-дослідного центру буде відродження, розвиток та популяризація воєнно-історичної науки і впровадження її досягнень у практику будівництва Збройних Сил України, здійснення науково-інформаційного забезпечення воєнно-історичної складової гуманітарної політики в Збройних Силах України. Його діяльність могла б

Голова правління інституту Віктор Карпов передає підбірку збірників конференції Харківському інституту Повітряних сил

координувати воєнно-історичні дослідження, врятувати від занепаду ще жевріючі наукові осередки воєнної історії розпорощені по окремих навчальних заходах і тримаються на ентузіазмі окремих науковців.

Проте з приходом нової влади науково-дослідний центр, ще не будучи сформованим, було зліквідовано. Для влади «професіоналів-руйнівників», людей «без роду і племені», «безбатченків» українська воєнна історія – порожній звук. Мотивуючи руйнування центру «необхідністю економії бюджетних коштів» вчинено непоправну шкоду воєнно-історичній науці.

До речі, в обґрунтуванні свого злочину з ліквідації центру, влада лицемірно використала аргумент, що вже існує «Український інститут воєнної історії», не зазначаючи, що наш інститут – всього лише громадська організація до створення і існування якої влада не має жодного стосунку.

Жодним чином я не применшу значення існування нашої громадської організації «Українського інституту воєнної історії», але як інституції громадянського суспільства з вище означеню метою і статутними завданнями. При обмежених можливостях нам все ж дещо вдалося зробити, і головне ми усвідомлюємо нашу роль і значення.

Зокрема, наш журнал «Воєнна історія» за 10 років здобув авторитет і повагу своїх читачів та визнання в наукових колах. На його сторінках друкуються провідні вчені з проблем воєнної історії. Журнал пропагує національні воєнно-історичні цінності, відкриває нові, маловідомі сторінки воєнної історії, подає матеріали про воєнні конфлік-

ти та миротворчі операції, історичні портрети видатних військових діячів, пам'ятки воєнної історії тощо. Журнал є особливо необхідним для військово-патріотичного виховання військових кадрів на героїчних воєнних традиціях українського народу.

З 2003 року журнал зареєстрований ВАК України фаховим з історичних наук, електронна версія зареєстрована у Національній бібліотеці імені Вернадського, електронну версію журналу розміщено в Інтернеті.

За сучасних умов значного зменшення передплатних можливостей журналу доводиться долати значні фінансові труднощі. Міноборони припинило передплату журналу для військових бібліотек, що було в попередні роки вагомою підтримкою.

Але ми розуміємо необхідність і важливість цього журналу, а тому докладаємо всіх зусиль щоб забезпечити його вихід у світ. Сподіваємося на розуміння і підтримку громадськості, насамперед істориків, викладачів навчальних закладів, аспірантів, докторантів, військовиків. І запевняємо, що журнал буде жити!

Вітаючи Всеукраїнську громадську організацію «Український інститут воєнної історії» та редакційну колегію журналу «Воєнна історія» з першим десятиліттям, бажаю всім членам інституту, прибічникам і шанувальникам воєнної історії творчих успіхів, наукових досягнень, всіляких життєвих гараздів, а журналу – творчого довголіття, популярності та визнання широкої читацької аудиторії.

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

З ІСТОРІЇ НАПАДІВ НА СУДНА ЧОРНОМОРСЬКОГО МОРСЬКОГО ПАРОПЛАВСТВА (1960–1980 рр.)

Сергій СОКОЛОЮК,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
Військово-Морських Сил Національного університету
оборони України, капітан 1 рангу

Валентина ДЕРЕЧИНА,
головний спеціаліст Державного архіву
Одеської області

Соколюк Сергій, Деречіна Валентина. З історії нападів на судна Чорноморського морського пароплавства (1960–1980 рр.).

У статті на підставі архівних документів і матеріалів здійснено аналіз піратських нападів на судна Чорноморського морського пароплавства у період 1960–1980 років, зроблено спробу узагальнити їх характер, обставини та наслідки.

Ключові слова: Чорноморське морське пароплавство, морський тероризм, піратські напади.

Соколюк Сергей, Деречина Валентина. Из истории налетов на суда Черноморского морского пароходства (1960–1980 гг.).

В статье на основе архивных документов и материалов осуществлен анализ пиратских налетов на суда Черноморского пароходства в период 1960–1980 годов, сделано попытку обобщить их характер, обстоятельства и последствия.

Ключевые слова: Черноморское морское пароходство, морской терроризм, пиратские нальоты.

Sokolyuk Sergey Derechina Valentine. From the history of attacks on ships of the Black Sea Shipping Company (1960-1980 biennium).

The article is based on archival documents and materials analyzes pirate attacks on ships of the Black Sea Shipping Company in the period 1960-1980 years, attempts to summarize the nature, circumstances and consequences.

Keywords: Black Sea Shipping, maritime terrorism, pirate attacks.

Останніми роками чимало українських громадян – членів екіпажів торгівельних суден – стали жертвами піратських нападів. Цю тенденцію підтверджують все частіші випадки захоплення суден, до складу екіпажів яких входили громадяни України («Принцеса Сара» («M.V. Princess Sarah») – 2002 р., «Панагія» («Panagia») – 2005 р., «Леман Тімбер» («Lehman Timber»), «Ле Понан» («Le Ponant»), «Фаїна» («Faina») – 2008 р., «Азія Глорі» («Asian Glory»), «Лугела» («Lugela») – 2010 р.) та ін. – див. табл. 1.

2010 рік став рекордним за кількістю заручників – піратами було захоплено 1181 члена екіпажу суден. Станом на лютий 2011 сомалійські пірати утримували у полоні 33 судна, на борту яких перебувають 758 моряків [29].

Здавалося б, що це явище тільки в останні 10–15 років набуло особливого розмаху. Проте, саме з розвитком судноплавства з середини 1960-х почала зростати кількість піратських нападів. Після ІІ-ї Світової війни поширилося на море і таке соціальне явище як тероризм. До нього вдавалися різноманітні недержавні організації, повстанські рухи, наприклад, члени різних течій Організації визволення Палестини (з по-

чатку 1970 р.), «морські тигри» зі складу сепаратистського руху «Тигри визволення Таміл Ілама» на Шрі Ланці у 1980-2009 роках та інші. Нападів деяких з них зазнавали і судна Чорноморського морського пароплавства.

Відтак, варто провести ретроспективний аналіз нападів морських злочинців на вітчизняні судна у 1970–1980-х роках на підставі документів Державного архіву Одеської області.

У 1960–1970 роках після здобуття незалежності Куби активно діяли емігранські терористичні організації «Альфа-66», «Ель Падер Кубана», «Омега-7» та інші, які не тільки нападали на кубинські торгівельні судна і військові кораблі, а й торгових суден інших держав, що заходили до портів Куби, зокрема СРСР, що надавав допомогу Кубі.

Так, під час стоянки у порту Сан Хуан (Пуерто-Ріко) влітку 1975 р. на пасажир-

Фото 1. Пасажирський турбохід «Максим Горький» на стоянці в Одеському порту під час останнього заходу 25 жовтня 2008 року [32].

**Хронологія піратських нападів на судна,
екіпажі яких укомплектовані громадянами України (2001–2008 рр.)**

Дата	Назва і тип судна, пропор, маршрут	Місце і обставини нападу	Наслідки
1	2	3	4
14–28 січня 2002 р.	Судно-суховантаж «M.V. Princess Sarah»	Індійський океан, 60 миль на схід від Сомалі. Напад сомалійських піратів на швидкохідних катерах	Захоплення 18 членів екіпажу, 8 з яких – громадяни України. Вимога сплатити викуп за них. Вимоги виконані. 26 січня заручників звільнили й евакуювали на французький фрегат «Флореаль»
18 жовтня 2005 р.	Балкер «Panagia» під ліберійським пропором, зареєстрований на фірму з о. Мальта з вантажем вугілля, що прямував з ПАР до Туреччини	Індійський океан, 60 миль (100 км) на схід від м. Могадішо (Сомалі). Напад сомалійських піратів на швидкохідних катерах. Вимога сплатити 700 тис. дол.	Захоплення екіпажу у складі 17 українців утримання в полоні з 18 жовтня по 26 листопада 2005 року. Вимоги виконані
4 квітня 2008 р.	Яхта «Le Ponant» (Франція)	Індійський океан, район Аденської затоки	Захоплення екіпажу – 32 особи, серед яких – старша стюардеса, 29-річна українка О. Бездрابко з м. Охтирка (Сумська). 11 квітня зі сплатою викупу (3,2 млн. дол) екіпаж був звільнений
Липень 2006 р.	Норвезьке судно з обслуговування нафтових бурових платформ на континентальному шельфі «Vicing Poseydon»	Гвінейська затока, 60 миль на південний схід від узбережжя Нігерії. Напад морських піратів на швидкохідних катерах	Захоплення двох членів екіпажу – українців. Вимога сплатити викуп. Вимоги виконані.
4 квітня 2008 р.	Круїзна яхта «Le Ponant» (Франція), яка прямувала з Сейшельських островів у напрямку до Середземного моря	Індійський океан, на схід від узбережжя Сомалі в районі міста Ейл. Напад сомалійських піратів на швидкохідних катерах. Вимога сплатити 2 млн. дол.	Захоплення 32 членів екіпажу в якості заручників, серед яких одна громадянка України. Визволені через викуп. У результаті спільної операції ВМС Франції та антитерористичного підрозділу жандармерії пірати були нейтралізовані, близько $\frac{1}{2}$ викупу була повернута

1	2	3	4
28 травня 2008 р.	Німецьке судно «Lehman Timber» (Німеччина) з вантажем металовиробів	Аденська затока. Напад сомалійських піратів на швидкісних катерах. Вимога сплатити 700 тис. дол.	Захоплення екіпажу (капітан В. Барташов (Росія), 4 українці, 1 естонець і 9 – громадяни М'янми). Визволені через викуп 8 липня.
21 жовтня 2008 р.	Грецьке судно «Capt. Stefanos»	Аденська затока. Напад сомалійських піратів на швидкісних катерах	Захоплення судна та екіпажу, до складу якого входив 1 громадянин України з вимогою викупу. Визволені через викуп 6 грудня 2008 р.
25 вересня 2008 р.	Українське судно «Faina» під прапором Белізу з вантажем 33 танки Т-72 з боєприпасами	Індійський океан, 220 миль на схід від узбережжя Сомалі. Вимога сплатити викуп від 30 до 3 млн. дол.	Захоплення судна та екіпажу з вимогою викупу. Визволені через викуп в сумі 3,2 млн. дол. 5 лютого 2009 р.
9 листопада 2008 р.	Судно «Blue Ocean»	Гвінейська затока, поблизу узбережжя Нігерії. «Бійці за визволення дельти Нігеру»	Захоплення судна та екіпажу. 10 листопада злочинці звільнили 4-х заручників, зокрема 1 громадянина України. У полоні залишилося 2 британці
16 грудня 2008 р.	Турецьке судно «Bosphorus Prodigy»	Аденська затока	Захоплення судна та екіпажу. Було виволене у ніч проти 3 лютого 2009 р. До складу екіпажу входили 8 громадян України і 3 громадян Туреччини
2 травня 2009 р.	Грецький суховантаж «Ariana» британської компанії «Seven Seas Maritime» під прапором Мальти, з вантажем 35 тис. тон сої, прямував з Бразилії до Ірану	На північний захід від сейшельських островів за майже 1000 миль від району патрулювання кораблями ЄС і НАТО	Захоплення в нічний час судна та екіпажу у складі 24 осіб – громадян України
1 січня 2010 р.	Судно «Asian Glory» перевозило понад 2 тис. автомобілів виробництва Кореї	Індійський океан, 600 миль від узбережжя Сомалі	Захоплення судна та екіпажу з 25 осіб, 10 із яких – громадяни України

1	2	3	4
25 вересня 2010 р.	Вантажний корабель «Lugela» під панамським прапором перевозило стальний прокат з порту Александрія на острів Маврикій	Індійський океан за 900 миль від узбережжя Сомалі	Захоплення судна, 12 членів екіпажу якого – усі громадяни України. Згідно заздалегідь виробленого плану екіпаж у повному складі ізоловався у машинному відділенні з достатнім запасом води та продуктів харчування. Пірати, не взмозі ніяк змінити напрямок руху судна, залишили його у ніч на 27 вересня
30 жовтня 2010 р.	Балкер «Silvretta»	Гвінейська затока поблизу Нігерії	Захоплення нігерійськими піратами судна і екіпажу – 23 особи о 22.10 за м.ч. Пірати побили моряків, пограбували сейф капітана, особисті речі і цінності моряків, на ходовому містку знищили всі засоби зв'язку. Після пограбування каюти пірати опівночі попрямували у невідомому напрямку. 9 членів екіпажу отримали серйозні травми
11 листопада 2010 р.	Судно «Orinoco» під прапором Антігуа та Барбуда, судновласник і оператор – німецькі компанії	Індійський океан поблизу узбережжя Сомалі	Спроба сомалійських піратів захопити судно, екіпаж 15 моряків, серед яких 5 – громадяни України
1 січня 2011 р.	Суховантаж «Blida» з вантажем цегли з Оману до Танзанії	Аравійське море неподалік портового оманського міста Салала.	Захоплення нігерійськими піратами судна і екіпажу Загалом на борту – 27 моряків, серед них – громадяни України, Алжиру та Філіппін

Джерело інформації: [13; 14; 15; 16; 17; 18; 28, 31, 33].

ський турбохід «Максим Горький» Чорноморського морського пароплавства, який був зафрахтований американською судноплавною компанією і працювало за класом «люкс» [2, арк. 10] на американському круїзному ринку [2, арк. 11], членами організації «Альфа-66», був здійснений напад. Унаслідок вибуху кинутої на борт гранати було поранено двох матросів зі складу команди лайнера [2, арк. 4; 25, с. 49].

Під час чергового рейсу у ніч на 1 листопада 1975 р. при стоянці у тому ж порту лайнери був підірваний двома мінами, прикріпленими терористами до дна у кормовій частині, внаслідок чого судну були завдані суттєві ушкодження, які принесли його стати на ремонт в п. Нью-Йорк [3, арк. 185; 4, арк. 7]. Всього за період з 1968 по 1976 рр. постраждали 4 радянські судна, з них одне – суховантаж «Львів» – 28 березня 1975 року було потоплене терористами із застосуванням вибухових пристрій [25, с.49], а 16 вересня 1976 р. внаслідок вибуху, організованого «Омега-7», були нанесені суттєві ушкодження радянському суховантажу «Іван Степанков» [24, с. 541, 25, с.49].

У 1970-х рр. в Африці значна кількість колишніх колоній здобули незалежність. Утім, встановлені у цих країнах політичні режими не влаштовували певні прошарки суспільства, які, об'єднуючись в антиурядові організації, вели терористичну діяльність проти діючих урядів, зокрема на морі. Так, у Мозамбіку антиурядова організація «Мозамбіцький національний опір» (РЕНАМО), емігрувавши спочатку до Південної Родезії, а згодом – до ПАР, здійснювала завдяки підтримці урядів цих країн систематичні бойові рейди та діяла в прибережній зоні проти цивільного і військового судноплавства молодої незалежної країни [24, с. 542].

Фото 2. Суховантаж «Капитан Вислобоков» у порту Наміб за кілька хвилин після вибухів [22]

Разом з РЕНАМО джерелом підвищеної небезпеки для міжнародного судноплавства в африканському регіоні були емігрантські організації Анголи, які були утворені в Заїрі, ПАР і СПА після проголошення 11 листопада 1975 р. Народної Республіки Ангола. Спираючись на підтримку держав, гостинністю яких вони скористалися, емі-

Фото 3. Суховантаж «Капитан Вислобоков» у порту Наміб після вибухів магнітних мін, встановлених бойовими плавцями з ПАР [22]

Фото 4. Суховантаж «Капітан Чирков» на переході морем [32]

грантській політичній організації – так званий «Національний союз за повну незалежність Анголи» (УНІТА) і «Національний фронт звільнення Анголи» (ФНЛА) – крім підривної внутрішньої діяльності ставили під загрозу міжнародне судноплавство, здійснюючи диверсії у портах країни, доставляючи диверсантів на швидкохідних катерах і підводних човнах [25, с.49-50].

Внаслідок цих дій отримали пошкодження і кілька радянських суден – у 1982 р. «Модест Іванов», о 6-й ранку 6 червня 1986 р. – «Капітан Вислобоков» (12000 т водозаміщення) (фото 2, 3), «Капітан Чирков» (16000 т) (фото 4), які доставили близько 20 тисяч тонн зброї, боєприпасів

Фото 5. Підірване судно «Habana» в п. Наміб [23]

для ангольської армії, партізанів СВАПО й АНК, та кубинський пароплав «Набана» (6000 т) (фото 5) з вантажем продовольства і спорядження [8, арк.103; 22; 23; 24, с.543; 25, с.52; 27]. На «Капітане Вислобокове» було затоплено машинне відділення і чотири трюми, а на «Капітане Чиркове» – два трюми, машинне відділення і тунель гребного вала [22; 23; 27].

Морський державний тероризм, як новітня форма насильства на морі, почав активно розвиватися після Другої світової війни. У 1949–1954 рр. розбійні дії щодо цивільних суден здійснювали кораблі гоміндайського уряду диктатора Чан Кай Ші, що захопив владу на о. Тайвань. Всього зареєстровано 110 нападів чанкайшистів на іноземні торгівельні судна (43 – англійських, 14 – панамських, по 2 – польських, грецьких тощо) [20, с.173].

У червні 1954 року був захоплений радянський танкер «Туапсе», що прямував до берегів КНР з вантажем 14 тис. тонн гасу і 49 членами екіпажу на борту, які були інтерновані і зазнали тортур [24, с.559; 25, с.86].

У 1964–1972 рр. під час так званої «культурної революції» китайські ВМС здійснювали захоплення іноземних суден з висуненням територіальних або інших політичних претензій до держав-судновласників. Неодноразово зазнавали нападів китайських військових кораблів і затримувалися владою радянські цивільні судна «Загорськ», «Камчатка-лес», «Комсомолець України», «Свирськ», «Туркестан», члени екіпажів яких зазнали брутального поводження [30, с.504].

Утім, найбільшого розмаху державний тероризм одержав протягом так званої «танкерної війни» під час протистояння Ірану з Іраком 1980–1988 рр. У цій війні міжнарод-

ні угоди ігнорувалися обома воюючими сторонами, внаслідок чого було поставлено під загрозу судноплавство та морську торгівлю з близькосхідними країнами [24, с.562]. У 1981 р. Ірак уперше здійснив напад на нейтральні судна на переході до портів Ірану. У серпні 1982 року він оголосив про блокування острова Харк і встановлення «виняткової зони» в північно-східній частині Перської затоки, попередивши нейтральні держави, що його збройні сили нападатимуть на всі судна, що плаватимуть у цій зоні. У період з серпня 1982 р. по березень 1985 р. були атаковані і пошкоджені понад 20 суден різних типів [20, с.176].

У тому ж році розпочалася запекла «танкерна війна», що тривала до закінчення ірано-іракського збройного конфлікту. Кораблі ВМС Ірану вели крейсерські дії в Перській і Оманській затоках, затримували і перевіряли судна, їх вантаж, документи пасажирів і членів команди, а також призначення. Таких дій зазнавали і деякі радянські судна з українських портів. Наприклад, теплохід «Петр Емцов» (фото 6) Чорноморського морського пароплавства 2 вересня 1986 року у Перській затоці був захоплений іранським військовим кораблем. Екіпаж був затриманий і перебував у полоні дві доби [8, арк. 103, 108; 24, с 595].

У таблиці 2 узагальнено дані про випадки терористичних дій щодо суден ЧМП.

До другого типу морського тероризму – економічного – належить піратство [24, с. 548], яке є найдавнішим злочином міжнародного характеру на морі. Неодноразово переживши періоди бурхливого розвитку і занепаду, наприкінці 1960-х – початку 1970-х років піратство стало поширюватися, виходити на новий якісний рівень [20, с.158], коли почало активно розвиватися сучасне торгівельне мореплавство.

Якщо у 1960–1980-х роках сферами дій піратів були переважно прибе-

режні води країн Африки, Південної і Центральної Америки, а особливо – Південно-Східної Азії, то наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років активізували свою злочинну діяльність піратські угрупування в Малаккській і Сінгапурській протоках та в індонезійських і філіппінських водах. За період з 1981 по 1985 рік у цих протоках було здійснено 179 піратських нападів на торгові судна [24, с. 550], а з середини 1990-х років почалося стрімке зростання їх кількості, досягнувші максимуму на межі XX–XXI ст. – 463 у 2000 р. [33].

Протягом наступних п'яти років кількість нападів децо знизилася. Проте, починаючи з 2006 року, їх кількість почала зростати, і в той же час змістився центр піратської активності – з Південно-Східної Азії до навколосомалійських вод. Так, згідно звіту Центру моніторингу піратських нападів (Piracy Reporting Centre, PRC) Міжнародного морського бюро (International Maritime Bureau, IMB) – ММБ, – у 2006 році тут вчинено 239 нападів на судна у відкритому морі, 2007-го – 263 напади. 2006 року при цьому були вбиті чи поранені піратами 17 осіб. 2007-го – 64 особи. 2008 року сомалійські пірати захопили 39 суден, здійснивши 95 нападів у водах біля східного узбережжя Африки. У 2009 році сомалійські пірати здійснили 217 нападів і захопили 47 суден та 1050 моряків [29]. У 2010 році у світі було зафіксовано 445 піратських нападів (на 10% більше проти 2009 р.), захоплено 53 судна та 1181 члена екіпажів, 8 осіб було вбито. У районі Сомалі в

Фото 6. Контейнеровоз «Петр Емцов» Чорноморського морського пароплавства [32]

Напади морських терористів на судна Чорноморського морського пароплавства

Назва судна	Дата	Район	Обставини нападу	Наслідки нападу
«Максим Горький»	2 квітня 1975 р.	п. Сан Хуан (Пуерто-Ріко)	Здійснений напад – на борт з берега кинуто 2 гранати	Унаслідок вибуху кинутої на борт гранати було поранено двох матросів зі складу команди лайнера
«Максим Горький»	1 листопада 1975 року	п. Сан Хуан (Пуерто-Ріко)	При стоянці у порту лайнер був підірваний двома мінами, прикріпленими терористами до dna у кормовій частині	Внаслідок події судну були завдані суттєві ушкодження, які примусили його стати на ремонт в п. Нью-Йорк
«Капітан Вислобоков»	5 червня 1986 р.	п. Наміб (Ангола)	Членами емігрантських організацій «Національний союз за повну незалежність Анголи» (УНІТА) і «Національний фронт звільнення Анголи» (ФНЛА) судно було встановлено підривні заряди під дно судна	Внаслідок вибуху судну були нанесені пошкодження
«Петр Емцов»	2 вересня 1986 року	Перська затока	Судно було затримано і захоплено іранським військовим кораблем	Екіпаж був затриманий і перебував у полоні дві доби

Джерело інформації: [5, арк 49; 6, арк.194-195; 7, арк.58; 10, арк.61; 11, арк.35; 20, с.161; 22; 23; 24, с.541; 25, с.49].

2010 році було здійснено 92% всіх виконаних у світі піратських атак і захоплено 49 суден та 1016 осіб. В районі Аденської затоки число піратських нападів знизилося до 53 порівняно проти 117, зареєстрованими у 2009 році. На думку фахівців ММБ, це могло бути пов'язано з посиленним патрулюванням вод міжнародними силами морської безпеки. До того ж у 2010 році пірати досить активно діяли також поблизу узбережжя Нігерії – 13 нападів на судна, 4 з них були обстріляні, 2 – намагалися захоп-

ити. Дещо активізувалися пірати в районі Південно-Китайського моря, де був зафікований 31 піратський напад [19].

За своїми масштабами у 60–80-х роках ХХ ст. піратські напади були незначними і рідко завдавали фізичної шкоди морякам. Пірати уникали вбивств і захоплення заручників при нападах на судна, вони поводилися як звичайні злодії. Зазвичай вони ізолявали членів екіпажу і пасажирів у каютах, забирали коштовності і зникали. Неодноразово на рейдах портів Індії, Бан-

гладеш, Шрі-Ланки, Сінгапур у таких нападів за-значали і вітчизняні судна.

Наприклад, екіпажу теплоходу «Леніногорськ» Чорноморського морського пароплавства неодноразово доводилося під час рейсів у порти цих країн давати відсіч морським грабіжникам (вересень-грудень 1964 р.) [1, арк. 139]. 19 квітня 1977 року у нічний час при стоянці на зовнішньому рейді п. Сінгапур екіпаж теплохода «Валентин Хуторський» відбив напад малайських піратів [5, арк.49]. Значну увагу проблемі попередження піратських нападів під час проходження Малаккської та Сінгапурської проток довелося приділяти командам теплоходів Чорноморського морського пароплавства «Мозырь» (січень-червень 1976 р.) [4, арк.131], «Капітан Леонтий Борисенко» (листопад 1986 – лютий 1987 рр.) [9, арк.72], «Капітан Алексеев» (березень – серпень 1987 р.) [9, арк.18], «Механик Бардецкий» (фото 7) (вересень 1987 – лютий 1988 рр.) [12, арк.112], «Задонськ» (січень – червень 1988 р.) [12, арк.68] та інших. Після невдалих спроб морських злодіїв проникнути на борт команди суден несли «вахту пильності» у нічний час, особливо при проході вузин та стоянок на рейдах і в портах.

11 березня 1983 року теплохід «Советские профсоюзы» (фото 8) ЧМП на переході Кендла – Бомбей в районі затоки Кач поблизу п. Бомбей зазнав спроби піратського нападу. О 16.30 до судна наблизився катер, з якого просигналізували світлом з вимогою зупинитися, а

Фото 7. Суховантаж «Механик Бардецкий» на розвантаженні в порту [32]

потім застосовували вогнепальну зброю по корпусу теплохода. Однак завдяки професійним діям капітана і команди спроба піратів виявилася невдалою [7, арк.58].

6 липня 1983 року о 23.30 у Сінгапурській протоці на переході до п. Шуайба на теплохід «Капітан Слипко» (фото 9) напала група піратів, які викрали частину суднового майна та здійснили невдалу спробу пограбування каюти капітана та зливків суднової бронзи [6, арк.194–195].

15 січня 1987 р. на теплохід «Свобода» Чорноморського морського пароплавства у Малаккській протоці за 50 миль від Сінгапуру був здійснений напад. Група піратів у нічний час пробралася на ходу на борт

Фото 8. Суховантаж «Советские профсоюзы» (1977–1993), у 1993 р. перейменований в «Альдебаран» (Україна), у 1998 р. – в «Spencer» (Сент-Вінсент і Гренадіни), з 2004 р. – «Svyatoe Pyotr» (Грузія) (на фото). На теперішній час працює в регіоні Чорного та Середземного морів [32]

***Напади морських піратів на судна Чорноморського морського пароплавства
у 1960–1980-х роках***

Назва судна	Дата	Район	Обставини нападу	Наслідки нападу
«Лениногорськ»	(вересень-грудень 1964 р.)	Припортові води Бенгалської затоки	Неодноразові напади піратів з метою пограбування	Нападники були відігнані силами команди
«Валентин Хуторской»	19 квітня 1977 р.	Сингапурська протока	У нічний час при стоянці на зовнішньому рейді п. Сінгапур групи піратів здійснила спробу проникнення на борт з метою пограбування	Нападники були відігнані силами команди
«Советские профсоюзы»	11 березня 1983 р.	На переході Кендла – Бомбей в районі затоки Кач поблизу п. Бомбей	Спроба піратського нападу. О 16.30 до судна наблизився катер, з якого просигналізували світлом з вимогою зупинитися, а потім застосовували вогнепальну зброю по корпусу теплохода	Давши більший хід, судно відірвалося від нападників
«Капітан Сліпо»	6 липня 1983 р.	Сингапурська протока, на переході до п. Шуайба	О 23.30 на теплохід напала група піратів, які викрали частину суднового майна та здійснили невдалу спробу пограбування каюти капітана та зливків суднової бронзи	Силами команди нападники були видалені за борт
«Свобода»	15 січня 1987 р.	У Малаккській протоці за 50 миль від Сингапуру	Група піратів у нічний час пробралася на ходу на борт судна з метою пограбування	Відігнані силами екіпажу
«Слуцьк»	3 березня 1987 р.	На переході з Сингапуру до В'єтнаму при знаходженні у відкритому морі	Катер з піратами підійшов з корми, троє з них вдерлися на палубу за допомогою мотузяних драбин з гаками, увірвалися до каюти старшого механіка В. Макарова і, заблокувавши вихід, вимагали грошей і коштовностей	Силами екіпажу, озброєного аварійно-рятувальними засобами, нападники були витіснені із судна та примушенні до втечі

Джерела інформації: [1, арк.139; 5, арк.49; 6, арк.194-195; 7, арк.58; 10, арк.61; 11, арк.35; 20, с.161; 24, с.541].

судна з метою пограбування, але екіпаж своїми силами їх нейтралізував [10, арк.61]. Уночі 3 березня 1987 р. на переході з Сінгапуру до В'єтнаму при знаходженні у відкритому морі на теплохід «Слуцьк» Чорноморського пароплавства був здійснений напад. Катер з піратами підійшов з корми, троє з них вдерлися на палубу за допомогою мотузяних драбин з гаками. Бандити увірвалися до каюти старшого механіка В. Макарова і, заблокувавши вихід, зажадали на ламаній англійській мові грошей і коштовностей. Після оголошеної на судні тривоги члени екіпажу, озброєні аварійно-рятувальними засобами, витіснили нападників із судна та примусили до втечі. Внаслідок поранення старшого механіка, отриманого під час сутички з піратами, судно повернулося до Сінгапуру [11, арк.35; 20, с.161, 21].

У таблиці 3 узагальнено випадки нападів морських піратів на судна ЧМП у 1970-80-х роках.

Таким чином, вивчення матеріалів Державного архіву Одеської області, фонд фп-10868, поряд з іншими джерелами, свідчить про те, що терористичних і піратських нападів на морі у 1960-х – 1980-х зазнавали і судна Чорноморського морського пароплавства. Нападів морських терористів зазнали судна «Максим Горький» (двічі у 1975 р. в п. Сан Хуан (Пуерто-Ріко)), «Капітан Вислобоков» (5 червня 1986 р. в п. Наміб), «Петр Емцов» (2 вересня 1986 р. в Перській

Фото 9. Суховантаж «Капітан Сліпко» (1975–1997) (перейменований в 1997 р. на «Gallina II» (Мальта)) [32]

затоці). Морські пірати нападали на теплоходи ЧМП: «Леніногорськ» (вересень-грудень 1964 р. у Південно-Китайському морі), «Валентин Хуторской» (19 квітня 1977 р. в Сінгапурській протоці), «Советские профсоюзы» (11 березня 1983 р. в затоці Кач поблизу п. Бомбей), «Капітан Сліпко» (6 липня 1983 р. в Сінгапурській протоці), «Свобода» (15 січня 1987 р. в Малаккській протоці), «Слуцьк» (3 березня 1987 р. у Південно-Китайському морі) та ін.

Як і раніше, сьогодні піратські та терористичні напади становлять серйозну небезпеку судноплавству. Разом з тим, вже тоді капітани та керівництво Чорноморського морського пароплавства рекомендувало організувати охорону суден на міжнародному рівні, для чого пропонували мати спеціальні підрозділи охорони для плавання в небезпечних районах [11, арк.38], що, виходячи із сучасних викликів і загроз, є називайно актуальним. Проте, це питання заслуговує на проведення окремого дослідження.

ДЖЕРЕЛА

1. ДАОО, фП-10868, оп. 13, д. 17. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политчакости судов, 1964 г.
2. ДАОО, фП-10868, оп. 24, д. 27. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политчакости судов, 1975 г.
3. ДАОО, фП-10868, оп. 24, д. 463. – Протоколы партийных собраний и заседаний бюро первичной организации теплохода «Максим Горький», начато 15 января 1975 г., окончено 12 декабря 1975 г.
4. ДАОО, фП-10868, оп. 25, д. 23. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политчакости судов, 1976 г.
5. ДАОО, фП-10868, оп. 26, д. 22. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политчакости судов, 1976 г.
6. ДАОО, фП-10868, оп. 38, д. 23. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политической части судов, 1983 г.
7. ДАОО, фП-10868, оп. 38, д. 31. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политической части судов, 1983 г.
8. ДАОО, фП-10868, оп. 44, д. 35. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политической части судов, 1986 г.
9. ДАОО, фП-10868, оп. 46, д. 24. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политической части судов, 1987 г.
10. ДАОО, фП-10868, оп. 46, д. 31. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политической части судов, 1987 г.
11. ДАОО, фП-10868, оп. 46, д. 32. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политической части судов, 1988 г.
12. ДАОО, фП-10868, оп. 48, д. 19. – Рейсовые донесения помощников капитанов по политической части судов, 1988 г.
13. Александров С. Будет ли Украина бороться с пиратами? / С. Александров. – <http://glavred.info/archive/2008/06/19/103026-7.html>.
14. Береза Б. П. Деякі аспекти підготовки Військово-Морських Сил Збройних Сил України до участі в операції НАТО «Активні зусилля» / Б. П. Береза, В. В. Радчук, В. О. Арістов // Миротворча діяльність Збройних Сил України: досвід, проблеми та перспективи.: (Тематичний збірник): [Під заг. ред. Кириченка С.О.]. – К.: ННДЦ ОТ і ВВ України. – 2006. – С.200-206.
15. Вавилова Е. Три плены «Леманна Тимбера» / Е. Вавилова // «2000». – 2008. – № 30–31.
16. Варганов В. Роль Військово-Морських Сил у забезпеченні антитерористичної діяльності на морі / В. Варганов // Застосування військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі: завдання, можливості, способи дій: матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції. Київ, 25 травня 2006 р. / Національна академія оборони України. – К.: НАОУ, 2007. – 127 с.
17. Войтенко М. Современное пиратство не экзотика, а угроза миру / М. Войтенко. – <http://www.odin.tc/disaster/terror.asp>.
18. Войтенко М. Сомалийское пиратство изнутри и снаружи / М. Войтенко // Независимое военное обозрение. – 2008. – № 34.
19. В прошлом году пираты совершили рекордное число нападений. – Материал на сайте: <http://mycityua.com/news/world/2011/01/18/110607.html>.
20. Григорян В.Л., Дмитриев В.И. Морское пиратство, капрество и терроризм на море / В. Л. Григорян, В. И. Дмитриев. – М.: Академкнига, 2004. – 224 с.
21. История пиратского нападения на теплоход ЧМП «Слуцк» в 1987 году. – Материал на сайте: http://community.livejournal.com/odessa_tikhaya/2839.html.
22. Коломнин С. Железным кулаком – из-под воды / С. Коломнин. – <http://army.lv/ru/Zheleznim-kulakom-iz-pod-vodi/2689/4589>.

23. Коломнин С. Заочная дуэль пловцов // Независимое военное обозрение. – 2004. – 17 декабря.
24. Кузнецов Ю. Введение в теорию национальной безопасности / Ю. Кузнецов, В. Никольский. – Алма-Ата: Верный, 1999. – 808 с. (Проблемы безопасности русского народа и современность).
25. Моджорян Л. А. Терроризм на море. Борьба государств за безопасность морского судоходства / Л. А. Моджорян. – М.: Междунар. отношения, 1991. – 168 с.
26. Пасякин В. Профессионалы: дьяволы морских глубин / В Пасякин. – http://www.bratishka.ru/archiv/2000/11/2000_11_2.php.
27. Розин А. Операции на море спецслужб ЮАР / А. Розин. – <http://alerozin.narod.ru/angola.htm>.
28. Сомалийские пираты захватили греческое судно с украинским экипажем. – Матеріал на сайті: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2009/05/090502_pirates_ukraine_crew.shtml.
29. Сомалійські пірати. – Матеріал на сайті: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8.
30. Сто великих военных тайн: [Автор-составитель М. Ю. Курушин]. – М.: Вече, 2008. – 544 с.
31. Украинские моряки отбили нападение сомалийских пиратов. – Матеріал на сайті: <http://newzz.in.ua/newzz/1148853927-.html>. від 11.11.2010 р.
32. <http://ships.at.ua/>.
33. <http://www.imo.org>.

ВИСНОВКИ ТА УРОКИ З ДОСВІДУ УПРАВЛІННЯ СИЛАМИ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ У ХОДІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Степан ЯКИМ'ЯК,

кандидат військових наук, начальник кафедри
Військово-Морських Сил Національного університету
оборони України, капітан 1 рангу

Яким'як Степан. Висновки та уроки з досвіду управління силами Чорноморського флоту у ході Другої світової війни.

У статті на підставі аналізу досвіду управління силами Чорноморського флоту та військових флотилій на українському морському та річковому театрі Другої світової війни визначені уроки щодо порядку підпорядкування сил флоту та необхідного складу органів управління під час виконання ними завдань у мирний час, кризових ситуаціях та воєнних конфліктах.

Ключові слова: Друга світова війна. Чорноморський флот, управління силами військово-морського флоту, органи управління флотом.

Якимяк Степан. Выводы и уроки из опыта управления силами военно-морского флота в ходе Второй мировой войны.

В статье на основании анализа опыта управления силами Черноморского флота и военных флотилий на украинском морском и речном театре Второй мировой войны определены уроки относительно порядка подчинения сил флота и необходимого состава органов управления в ходе выполнения ими задач в мирный период, кризисных ситуациях и военных конфликтах.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Черноморский флот, управление силами военно-морского флота, органы управления флотом.

Yakym'yak Stepan. Conclusions and lessons from the experience of the forces of the Black Sea Fleet during World War II.

The article is based on analysis of experiences of the Black Sea Fleet forces and military fleets in the Ukrainian sea and river theater of World War II defined the lessons of responsibility for the Navy and necessary part of management in the performance of tasks in peacetime, crises and armed conflicts.

Keywords: World War II. Black Sea Fleet, the forces of the Navy, Navy authorities.

Однією з найбільш важливих проблем у галузі розвитку, підготовки і застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України є проблема створення системи управління, яка б забезпечувала необхідний рівень ефективності виконання поставлених завдань у мирний час, кризових ситуаціях та воєнному конфлікті. Безумовно, що її розв'язання не може бути успішним, якщо не вивчити та урахувати власний та іноземний досвід управління силами флотів. Окрім створення відповідної системи пунктів управління, необхідно передбачити завчасну підготовку особового складу органів управління. Для забезпечення успіху застосування сил (військ) велике значення має наявність у командирів та офіцерів штабів знань та відповідних навичок з управління підпорядкованими силами з урахуванням бойового досвіду.

Аналіз джерел [1–4, 6] засвідчує, що вивченню досвіду управління силами флоту під час виконання завдань на закритих (напівзакритих) морських театрах і річках та розробленню відповідної теорії у передвоєнний і післявоєнний час та у сучасних умовах приділялась і приділяється значна увага. Однак, на наш погляд, проблемі визначення уроків з досвіду управління силами флотів та військових флотилій на українському морському та річковому театрі Другої світової війни ще не достатньо приділено уваги, не зроблено висновки стосовно того, які органи управління створювати в теперішній час для забезпечення належної якості управління. Особливо дана проблема стає актуальною в умовах, коли відповідними нормативно-правовими актами визначено відповідальність Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України за здійснення оборони Криму, ведення територіальної оборони у межах адміністративних одиниць, що розміщені у Криму – Автономній Республіці Крим та м. Севастополі.

Метою даної статті є: на підставі аналізу досвіду управління силами Чорноморського флоту та військових флотилій на

українському морському та річковому театрі Другої світової війни визначити уроки щодо порядку підпорядкування сил флоту та необхідного складу органів управління, необхідних для управління силами (військами) Військово-Морських Сил Збройних Сил України (далі – ВМС ЗС України) під час виконання ними завдань у мирний час, кризових ситуаціях та воєнних конфліктах.

Для забезпечення повноти розгляду досвіду управління силами Чорноморського флоту та військових флотилій на українському морському та річковому театрі Другої світової війни коротко розглянемо, перш за все, особливості їх підпорядкування у ході воєнних дій. Як відомо, на визначення порядку підпорядкування сил (військ) впливає характер завдань, що виконуються ними, необхідність взаємодії і координації спільніх дій, необхідність централізації управління і повноважень («командирської влади») у однієї посадової особи, якій довірено підготувати і провести ту, чи інші операцію (бойові дії). Остання вимога є одним із найважливіших принципів управління.

Як свідчить аналіз документів та наукових праць [1, 3–4] до основних особливостей підпорядкування Чорноморського флоту та військових флотилій у ході воєнних дій належали такі.

Відомо, що з самого початку війни рішення на використання флотів приймала Ставка Верховного Головнокомандування, яка була створена 23 червня 1941 року, робочим органом якої був Генеральний штаб, управління народного комісара оборони і народного комісара Військово-Морського Флоту. На ведення запланованих дій нарком ВМФ запрошуав згоди наркома оборони або начальника Генерального штабу. У початковий період Великої вітчизняної війни через швидку зміну обстановки на театрах воєнних дій Генеральний штаб і Головний морський штаб не завжди встигали погоджувати дії приморських угрупувань військ і флотів, а також організувати

їх взаємодію, виникла необхідність надати командуванням на місцях більше влади для організації тісної взаємодії між формуваннями армій та флоту. Тому, як відомо, 10 липня 1941 року Державний комітет оборони утворив три головнокомандування – Північно-західного, Західного і Південно-західного напрямів, Чорноморський флот був підпорядкований головнокомандуванню Південно-західного напряму. Як виявилося у подальшому, таке підпорядкування означало зосередження основних зусиль флоту на сприянні сухопутним військам.

У подальшому Чорноморський флот неодноразово перепідпорядковувався командуванню причорноморських фронтів і напрямів [1, 5], зокрема:

з 10 липня 1941 р. – головнокомандувачу Південно-західного напряму;

з 22 жовтня 1941 р. – командувачу військами Криму;

з 22 листопада 1941 р. – командувачу Закавказьким фронтом із завдань охорони морського узбережжя;

з 7 грудня 1941 р. – в повне підпорядкування командувачу Закавказьким фронтом на час проведення десантних операцій;

з 28 січня 1942 р. – командувачу Кримським фронтом;

з 21 квітня 1942 р. – головнокомандувачу Північно-кавказьким напрямком;

з 19 травня 1942 р. – командувачу Північно-кавказьким фронтом;

з 31 вересня 1942 р. – командувачу Закавказьким фронтом;

з 6 лютого 1943 р. – командувачу Північно-кавказьким фронтом;

з 21 лютого 1943 р. – командувачу Окремою Приморською армією.

Річкові флотилії, що діяли на театрі, також оперативно підпорядковувались відповідним фронтам, арміям. Так, директивою від 31 березня 1944 р. Ставка підпорядкувала Дніпровську військову флотилію командувачу 2-м Білоруським фронтом.

Лише з 31 березня 1944 р. Чорноморський флот поступив у безпосереднє підпо-

рядкування народному комісару ВМФ. Це було обумовлено тим, що практично усі фронти перейшли у наступ і рухались центрально-східною Європою, Чорноморський театр, таким чином, залишився позаду. У лютому 1945 року нарком ВМФ Н. Г. Кузнецов був введений до складу Ставки Верховного Головнокомандування, його директиви і накази флотам йшли від імені Ставки ВГК, а з березня 1944 року нарком ВМФ почав іменуватися головнокомандувачем військово-морськими силами СРСР.

Доцільність підпорядкування сил Чорноморського флоту причорноморським фронтам і напрямам повіністю підтвердилася досвідом воєнних дій.

Однак, існували й певні проблеми у такому підпорядкуванні. Так, наприклад, органи управління причорноморських фронтів і напрямів іноді ставили флоту завдання без урахування його можливостей, а командування флоту, у свою чергу, не завжди виділяло сили для сприяння фронту. Так, наприклад, командування Чорноморського флоту в серпні 1941 р. відмовило в сприянні своєю авіацією військам Південного фронту, обґрутувуючи це тим, що авіація потрібна для вирішення завдань на морі. Інший приклад – нездовільна взаємодія флоту та 51-ої армії під час оборони Криму восени 1941 року. Як підсумок, було створено командування військами Криму, яке очолив віце-адмірал Р. І. Левченко. Ще один випадок – намагання командувача Закавказьким фронтом здійснювати управління усіма силами флоту під час підготовки десанту в Крим у грудні 1941 року, що потребувало вмішування начальника Генерального штабу та відповідних вказівок щодо обмеження повноважень з керівництва флотом.

Основним проблемним питанням було одночасна постановка завдань командувачу флоту з боку наркома ВМФ та командувача приморським фронтом. Фронт та нарком ВМФ іноді мали різні погляди на завдання флоту і способи їх виконання. Вказівки щодо порядку виконання завдань зі сприян-

ня сухопутним угрупованням флот отримував від народного комісара ВМФ і від фронту, що приводило до дублювання і певних суперечностей.

Проте, більшість фахівців вважали, що оперативне підпорядкування флоту командуванню фронту (у сучасних термінах – командуванню міжвидового угруповання військ) «... в основному виправдало себе» [1, 5].

Важливою проблемою також була здатність органів управління фронтів та напрямів щодо управління оперативно підпорядкованими силами флоту. Для забезпечення таких можливостей при штабах приморських напрямів і фронтів створювались так звані, «морські групи», а також для організації і підтримання взаємодії передбачалось використання представників фронту (флоту) та постійних офіцерів зв'язку. Більше того, Ставка ВГК зобов'язала сформувати в штабах фронтів, округів і армій, що мають в оперативному підпорядкуванні флот або флотилію, морські відділи, а також мати офіцерів зв'язку від флоту.

На підставі проведеного дослідження можна зробити певні висновки та визначити уроки з досвіду управління силами Чорноморського флоту та флотилій під час Другої світової війни на території сучасної України та прилягаючих морських і річкових акваторіях. До основних з них слід віднести такі: оперативне управління визначеними силами флоту та річкових формувань під час виконання ними бойових завдань спільно з сухопутними угрупованнями військ та силами (військами) повітряних сил повинно здійснюватись міжвидовими (об'єднаними) органами військового управління оперативної та оперативно-тактичної ланки, що повинні створюватись на постійній основі і готовуватись до виконання завдань управління уже у мирний час.

Усе зазначене вище обумовлює необхідність подальших досліджень щодо визначення доцільного порядку підпорядкування сил флоту у спільних діях із військами (силами) інших видів Збройних Сил та складу міжвидових органів управління.

ДЖЕРЕЛА

1. Басов А.В. Флот в Великой отечественной войне 1941–1945 гг. (опыт оперативно-стратегического применения). – М.: Издательство «Наука», 1980. – с. 304 с.
2. Горшков С.Г. Морская мощь государства. Изд. 2-е, доп. – М.: Воениздат, 1979. – 416 с.
3. Доценко В.Д. История военно-морского искусства. Т. 1. Вооружения и теория. – М.: Издательство Эксмо; Terra Fantastica, 2005. – 844 с.
4. Доценко В.Д. История военно-морского искусства. Т. 2. Боевые действия флотов. – М.: Издательство Эксмо; Terra Fantastica, 2005. – 800 с.
5. Боевой путь Советского Военно-Морского Флота / В. И. Ачкасов, А. В. Басов, А. И. Сумин и др. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Воениздат, 1988. – 607 с.
6. Яким'як С.В. Українське військово-морське мистецтво: зародження та основні етапи розвитку // Воєнна історія. – 2007. – № 4–6. – С. 26–31.

РОЗВИТОК МОРСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ТАКТИКИ В ДУНАЙСЬКИХ ДЕСАНТАХ ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Микола ОВЧАРЕНКО,
співробітник Військово-історичного музею Південного
оперативного командування м. Одеса,
підполковник запасу

Овчаренко Микола. Розвиток морської козацької тактики в Дунайських десантах червня 1941 року.

У статті висвітлено розвиток морської тактики запорізьких козаків та здійснено порівняльний аналіз морської козацької тактики і тактики, застосованої у Дунайських десантах червня 1941 року.

Ключові слова: козацький флот, тактика морського боя, тактика десантного боя, Дунайські десанти червня 1941 року.

Овчаренко Николай. Развитие морской козацкой тактики в Дунайских десантах июня 1941 года.

В статье освещено развитие морской тактики запорожских козаков и осуществлен сравнительный анализ морской козацкой тактики и тактики, примененной в Дунайских десантах в июне 1941 года.

Ключевые слова: козацкий флот, тактика морского боя, тактика десантного боя, Дунайские десанты июня 1941 года.

Ovcharenko Mykola. Development of Maritime Danube Cossack tactics in landing in June 1941.

The article highlights the development of naval tactics of the Zaporozhian Cossacks and by comparative analysis of sea Cossack tactics and tactics applied in the Danube landing in June 1941.

Keywords: Cossack fleet tactics sea battle tactics landing battle Danube landings in June 1941.

Козацька доба подарувала українському народу мужніх патріотів та вмілих воїнів, які на суші та на морі майстерно обороняли рідну землю. Козацтво в XIV–XVII ст. формувалось як річкове та морехідне співтовариство. Морські воєнні походи, судно-будівництво, морська торгівля, риболовство і лоцманська служба були важливим видом забезпечення козацької життєдіяльності. Всі козачі столиці того часу – це прибережні або островні містечка. Козаки укладали прямі торгові договори з керівниками великих держав: Турції, Франції, Іспанії, Персії. Це давало можливість вести торгівлю в країнах Середземномор'я, Каспію та Атлантики. Okрім воєнних походів по Чорному та Середземному морях, запорожці приймали участь в морських війнах між Іспанією і Францією, їх військовий флот діяв на Балтиці у XVI ст. по запрошенню шведського короля і московського царя Івана IV Грозного. Козачі адмірали розробили специфічну тактику бойових дій на морі і освоїли технологію військового суднобудівництва. Маштаб, якого вони набули, російський регулярний флот досяг тільки наприкінці XVIII сторіччя [14, 117].

Морське десантне мистецтво запорожців досліджували видатні українські та зарубіжні історики Яворницький Д. І., Грушевський М. С., Корольов В. Н., Монфельд В., Попко І. Д., Савельєв Е., Січинський В., Сокульський А.Л. та інші.[2, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 14]. Мета данної статті полягає у висвітленні питання розвитку морської козацької тактики в десантних операціях на Дунаї в червні 1941 року.

У результаті успішних бойових дій запорізької морської піхоти і флоту проти Османської Порти протягом трьох сотень років, коли в морські походи майже регулярно ходило до 300 чайок з екіпажами до 20 000 осіб, Чорне море стали називати Козацьким морем. Екіпажі запорозьких чайок виконували бойові функції, аналогічні функціям сучасних морських піхотинців, особливо майстерно здійснюючи десантні операції.

Козацький флот протягом трьох століть, починаючи з перемоги над турецькою військово-морським галерою в 1492 році, вирішував тактичні й стратегічні завдання, здійснював походи в Малу Азію, до Криту та Єгипту, був у Грецькому архіпелазі і неодноразово погрожував Константинополю. На рахунку козацьких адміралів Сагайдачного і Головатого такі морські перемоги, яким могли б позаздрити європейські «морські вовки».

На початку становлення флоту запорожці ретельно відирацьовували морську тактику ведення бою і досягли в цьому успіху. У 1545 році козаки висадили морський десант біля фортеці Очаків і нанесли суттєвого ушкодження противнику. В 1587 році запорізький десант взяв місто Козлов на кримському узбережжі, розгромив там работоргівців і звільнив 2000 полонених, угнаних в рабство.

Друге століття свого розвитку запорізький флот почав з морського десанту на фортецю Кілія в 1602 році, а через чотири роки повторив його, планомірно знищуючи систему татарської і турецької работоргівлі. Потім, під керівництвом гетьмана Петра Сагайдачного, було нанесено ряд запобіжних стратегічних ударів по центрах работоргівлі, метою яких було змусити кримського хана припинити набіги на Україну і зайнятися обороною своїх міст і узбережжя. В ході цієї операції було знищено опорні пункти ханської і султанської работоргівлі на узбережжі Болгарії, в Анатолії і в Криму. У 1614 році запорожці, висадивши морський десант у Варні, знищили передміські укріплення і звільнили 6 100 рабів.

У 1615 році Петро Сагайдачний провів блискучу операцію на узбережжі Криму і Анатолії, завершивши її ударом по Константинополю. Розлючений султан оголосив козацького адмірала своїм особистим ворогом і відправив потужний турецький флот напереріз Сагайдачному до входу у Дніпро. Але запорізький адмірал повернув до татарського центру работоргівлі – морської

фортеці Кафа. Поблизу фортеці запорожці вночі тихо висадилися на берег і таємно підвезли до кріпосних стін солому. Наступного дня, під виглядом купецького каравану, козаки Сагайдачного увійшли у фортецю. А коли наступила ніч, частина козаків залишили солому під стінами фортеці і яничари кинулися захищати стіни, в той час запорожці, які знаходились всередині фортеці, вдарили по них з тилу. На ранок невільничий ринок Кафи перестав існувати. Озбройівши визволених полонених, козаки також захопили всі турецькі фелуки на пристані. За різними джерелами, у Кафі знайшли свою загибель від 5 000 до 10 000 яничар. Кафа надовго вийшла з системи турецької роботоргівлі. Потім Сагайдачний вдарив по Синопу, центру роботоргівлі на Анатолійському узбережжі. Штурмом взяв фортецю, зруйнував мур, спалив місто і на захоплених турецьких галерах вивіз звільнених рабів.

У березні наступного 1620 року козацькі чайки вдарили по Кінбурну. Там козаки одну галеру спалили, а другу захопили і на ній доставили звільнених полонених на Січ. Це було останньою краплею, що переповнила чашу терпіння султана. Навесні 1621 року Осман II пішов на українців і поляків з військом 100 000 мушкетів і шабель. У Молдавії до нього приєднався кримський хан з 60 000 вершниками. На той час у польського короля було всього 30 000 війська, і він попросив допомоги у гетьмана Петра. Сагайдачний привів із собою 40 000 запорожців. Не зважаючи на чисельну перевагу, султанові не вдалося здобути перемогу. Війна у Хотині завершилася 28 вересня 1621 року мирною угодою. Запорожці врятували Річ Посполиту.

У 1649 році султан Туреччини, не в силах протистояти успішним набігам дніпровських козаків, уклав мирний договір з Запоріжжям. За договором козакам був відкритий вільний доступ для роботоргівлі в усі порти Чорного моря, також на них була покладена відповідальність за спокій на

торгових шляхах. Султан вважав за краще мати дніпровських козаків друзями, чим ворогами. Торгувати запорожцям було спокійніше, чим воювати. До того ж, у цей час почалася визвольна війна гетьмана Богдана Хмельницького проти поляків (1648–1654), тому запорожці зосередили свої зусилля на боротьбу зі шляхтою. Тільки в 1660 році гетьман Іван Сірко напав на Очаків, у 1663 році козаки дали бій турецькому флоту, а в 1667 році прорвавшись через Сиваш в Крим, спалили столицю кримського ханства, змусивши самого хана втікати на кораблі у Туреччину.

Третє століття славетної історії запорізького флоту почалось у 1737 році, коли відроджений флот взяв участь у штурмі турецької фортеці Очаків. В період Другої Турецької війни 1787–1791 років була зібрана козацька флотилія на чолі з кошовим отаманом Сидором Білим.

16 липня 1788 року відбулась морська битва, від результату якої залежала доля чорноморських володінь. Командувач турецьким флотом Гассан-паша підняв весь флот, щоб знищити козачу флотилію. На світанку велична армада турецьких кораблів, фрегатів і дрібних судів підняли вітрила і рушили назустріч човнам, галерам і плавучим батареям козаків. Упевнені в своїй перемозі вони поблажливо поглядали на козачі чайки. Вірні своїй тактиці, козаки стрімко кинулися з усіх боків на турецькі кораблі. На їх стороні була маневреність та оперативність. Турецькі судна, через неповоротливість, сідали на мілину. Козаки взяли на абордаж 80-ти гарматний фрегат під адміральським вимпелом самого Гассан-паші. Після 4-х годинного бою Гассан-паша не витримав і почав відступати до Очакова. Турки втратили 2000 чоловік убитими і 1500 полоненими. Перемога коштувала загибелі отамана Сидора Білого. Відступаючи турецький флот проходив повз Кінбурн, де суворівська батарея влучним вогнем пошкодила багато судів. Весь величезний турецький флот знищили і розсіяли за один

день. З втратою флоту, турки назавжди втратили надію повернути Крим до свого володіння.

Наступним подвигом козаків було взяття турецьких батарей на о. Березань, без ліквідації яких взяти Очаків було важко. На зорі, 7 листопада, козаки підпливли до острову. На щільний вогонь батарей, вони відповіли залпами зі своїх фальконетів, потім кинулися в крижану воду і стрімко полізли на ворожі батареї. Десантники стрімко захопили потужні берегові гармати турків і стали безперервно обстрілювати їх інші укріплення. Все було зроблено так взято, що турки абсолютно розгубилися, і коли вони побачили, що на допомогу козакам йде кілька російських фрегатів із Кінбурну, то викинули білий прapor. В цьому штурмі козаки втратили 29 своїх товаришів, але при цьому захопили 320 полонених, 23 гармати, 150 бочок пороху і великий запас їжі.

Не менші славетні справи здійснили чорноморці і на Дунаї. Козацька флотилія забезпечила взяття стратегічно важливого міста Кілія, замку Тульча і фортеці Ісаакча. Завдяки вмілим діям козачої флотилії майже весь сто фрегатний турецький флот, який захищав обложений Ізмаїл з боку Дунаю, пішов на дно. Чорноморська флотилія Головатого опанувала фортецею на острові Сулін і звідти штурмувала Ізмаїл, який був узятий 11 грудня 1790 року. В травні 1792 року славетний бойовий шлях Запорізького флоту закінчився – Чорноморська козацька флотилія була переведена на Тамань [7, 3–4].

Запорожці на морі застосовували свої особливі прийоми десантних дій. Козацька флотилія в середньому налічувала 2–3 тисячі воїнів. Не кожен запорожець міг стати моряком. Відбирали тільки найміцніших і витривалих. Для моря сміливості і відваги було мало. 80–100 чайок для морського походу будувалося не тільки в таємниці, але і в стислий термін – за 2–3 тижні. Кожне судно будувала артіль з 15–20 досвідчених майстрів і такої ж кількості підсобних

робітників. Завдяки цьому турки дізнавалися про похід, коли козаки давно вже були у відкритому морі. Мету і маршрут походу знали тільки наказний гетьман і отамани – капітани чайок.

Екіпаж одної чайки доходив до 70 козаків, 20–40 весел, озброєння – від 4 до 6 фальконетів (малі пушки, що стріляли свинцевими ядрами). Кожен козак мав дві рушниці і шаблю. В похід він брав шість фунтів (2,5 кг) пороху і свинець для куль. Багато козаків мали компаси – кожен з них міг стати рульовим. Одяг моряків був звичайним: сорочка і шаровари, в похід брали і теплий одяг. Перед походом, досвідчені старі козаки перевіряли якість підготовки: чи герметично упаковані сухарі, борошно, пшено, сушені м'ясо і риба, сушений корінь лепехи – відомий засіб від запалення кишечнику, чи опущені в бочки з водою срібні хрестики.

В похід запорожці виходили коли в небі з'являвся місяць-молодик, після літнього Івана, щоб повернутися додому в серпні, тому що вже у вересні на Чорному морі починалися шторма. Вранці, одночасно на всю ширину Дніпра, випливала вся козацька армада. Попереду галера похідного гетьмана, за нею – Чайки, так щільно, що майже торкалися веслами. При спокійному морі козаки могли перетнути Чорне море за двоє діб (сучасні вантажні судна витрачають на це близько 20 годин).

З метою контролю руху по річках, турки у їхніх гирлах будували фортеці, установлюючи по обох берегах річки кам'яні башти з гарматами. Також, для перекриття вільного виходу в море, через всю річку турки перетягували залізні ланцюги. Потрапити під перехресний вогонь турецьких батарей – значить знайти вірну загибелю всій козачій флотилії. Тому, не доходячи 3–4 км до турецького укріплення, вони розсіювалися, а з настанням самої непроглядної темряви (не даремно козаки чекали місяця-молодика), обмотавши ганчірками весла, безшумно вислизали в море, буквально під самими бортами турецьких кораблів.

Схема висадки радянського десанту на території ворожої Румунії 24.06.1941–19.07.1941 pp.

Часто, щоб приспати пильність варти, пускали зверху колоди, які калаталися об ланцюги і вимушували турків палити марно. Коли ж сторожа переставали звертати увагу на колоди, козаки миттю долали ланцюги.

Використовувалися і більш безпечні, але трудомісткі варіанти проходів запасними шляхами. В цих випадках, козаки перетягували чайки волоком по другорядних, як правило, мілководних, рукавах і тільки потім виходили в море. Інколи проходи на мілководних рукавах поглиблювали – проривали спеціальні ерики.

Не доходячи кілька миль до турецького берега, козаки перевертали чайки догори дном і пірнали під їх корпус. Дихали вони там повітрям, яке було у цих своєрідних дзвонах. Таким напівпідводним способом козаки вдень наблизялись до узбережжя, вночі перевертали чайки в похідне бойове положення, а раннього ранку висаджувались на берег і зненацька стрімко захоплювали ворожі укріплення.

Якщо у відкритому морі запорожці помічали ворожий корабель, то вони його переслідували, нападали, і брали штурмом. При цьому козаки ретельно враховували бойові можливості противника в різних погодних умовах і застосовували різні тактичні прийоми. Так, у вітряну погоду чайки, що виступають над рівнем моря всього близько метра, з турецького корабля були мало помітними, тому козаки переслідували його до ночі, тримаючи в полі зору на відстані так, щоб сонце було у них за спиною. Вночі козаки тихо підплывали до корабля і брали його на абордаж. Забирали зброю і цінності. Корабель разом з турками пускали на дно. А під час штилю, козаки не ховалися і не чекали темряви, а ясним днем накидалися на застигле турецьке судно.

Уникнути зустрічі з турецким флотом у відкритому морі, козакам не завжди вдавалося. Іноді турецькі бойові кораблі на всіх вітрилах, врізалися в середину зграйки козацьких човнів, розстрілювали і топили

їх. Лише один вдалий постріл потужної гармати міг знищити чайку, відправивши на дно весь її екіпаж. В такій битві дій моряків були чітко розписані: один стріляє, інший заряджає. Вогонь вівся бортами: спочатку лівий борт стріляв, а правий робив перезарядку рушниць, а потім навпаки. Бортовий залп був не тільки щільним по площині поразки, але і досить прицільним. При цьому успіх і життя всього екіпажу чайки були в руках веслярів і отамана судна. Від їх злагоджених дій залежала маневреність чайки. Команди «табань», «суши весла», «задній хід» повинні були виконуватися швидко, а головне – синхронно всіма веслярами. Робити це доводилось під кулями і ядрами турецьких гармат, тому, тільки у разі смертельного поранення козак випускав з рук весло, яке тут же, відкинувшись рушницею, підхоплював інший запорожець. Жоден весляр не залишав весло, навіть якщо біля його ніг вмирав поранений друг і товариш. Якщо турецька ескадра була потужна, козаки вrozсип поспішали до берега, до гирла річки, там вони затоплювали свої човни і розсіювалися нарізно. Коли небезпека проходила, козаки збиралися біля своїх суден, швидко ремонтували їх і знову вирушали за своїм маршрутом.

Найскладнішим етапом морського походу для козаків було повернення додому. Запорожці знали, що охорона входу в гирло Дніпра збільшена вдвічі і турки горять бажанням покарати козаків за їх зухвалі напади. Бажання вижити і кмітливість знову виручали запорожців – вони не йшли на Очаків, не доходячи до фортеці 2–3 милі, повертали на схід. Там, метрів за триста-чотириста від берега, є долина уздовж Дніпра, довжиною близько 3–4 кілометрів, що іноді заповнювалася водою на 10–15 см. По цій болотистій місцевості козаки волоком протягували чайки і, обійшовши турецьку фортецю, деколи навіть під вітрилами, поверталися додому [7, 8, 11, 12].

Козацька тактика знайшла застосування у Дунайських десантах. Десант на Дунаї 24 червня – 19 липня 1941 року став пер-

шим радянським десантом у роки Великої Вітчизняної війни. Десант мав оперативно-тактичне значення – припинення обстрілу прибережних міст по Дунаю і головної бази флотилії, залучення на себе значних сил супротивника. Приморський участок Південного фронту виявився єдиним місцем, де супротивник протягом майже місяця так і не перетнув державного кордону. Більш того, радянськими військами був захоплений і у жорстоких боях утримувався 75-кілометровий плацдарм вздовж Дунаю на ворожій території. Це були найбільш вдалі дії радянських військ в початковий період війни. В період загального катастрофічного розвитку подій на радянсько-німецькому фронті ця успішна операція мала і величезне моральне значення для радянського народу і всієї Червоної армії. Захоплення плацдарму на Дунаї справило сильне враження навіть на керівництво Третього рейху. Йозеф Гебельс записав у своєму щоденнику 28 червня: «...на півдні, на румунському фронті призупинення, невеликі клини росіян, частково на румунській території» [13, 80].

Радянський уряд зробив дунайський успіх подію державного масштабу. Відразу після повідомлення Радіоинформбрюро від 27 червня були складені списки для масового нагородження відзначившихся десантників – рідкісна подія на початку війни. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14.07.1941 року 45 учасників дунайських боїв були нагороджені урядовими нагородами. Серед нагороджених орденами Червоного Прапора були контр-адмірал Абрамов, капітан Коробіцин і два пілоти його ескадрильї, капітан-лейтенант Кубишкін, командир 23-го СП майор Сирота, його піш-1 лейтенант Овчаров і секретар ВЛКСМ полку Буров.

За передвоєнним планом прикриття держкордону, оборону району № 6 на ділянці від Чорного моря до озера Ялпуг здійснювала 51-я Перекопська стрілецька дивізія. Безпосереднє прикриття лівого берега Дунаю здійснював 79-й Ізмаїльський прикордонний загін. До його складу входив

дивізіон морської прикордонної охорони НКВС – 4 катери «морський мисливець» і 25 малих річкових катерів. Дунайська військова флотилія (командувач контр-адмірал Н. О. Абрамов) забезпечувала прикриття кордону по Дунаю. Вона базувалася на Ізмаїл, Рені, Кілію і Вилкове. Тільки близько півкілометра відокремлювали місто і порт Ізмаїл (в т.ч. і головну базу флотилії) від румунського мису Сатул-Ноу на протилежному березі Дунаю. Тому, з перших хвилин війни весь порт ворог тримав під прицільним вогнем. Тільки захоплення ворожих батарей і утримання плацдарму на правому березі, робило можливим забезпечення успішних бойових дій флотилії на Дунаї, а також утримання стійкої оборони на цьому рубежі [13, 5].

Начальник штабу Одеського ВО генерал-майор Захаров М. В. завчасно і таємно, за кілька місяців до початку війни, здійснив низку заходів по підготовці військ округу до стійкої оборони. Як зазначав генерал армії М. А. Мойсеєв у передмові до книги М. В. Захарова «Генеральний штаб у передвоєнні роки»: «Штаб Одеського ВО був єдиним, який ще до початку війни, в ніч на 20 червня, по бойовій тривозі «Ошибка! Ошибка связи» вивів начальник штабу на польовий командний пункт. Це дозволило

Їх було шість річкових крейсерів-мониторів

організовано привести війська в стан повної бойової готовності і в перші дні війни успішно управляти їх діями по організації опору натиску крупних сил противника. Про виняткову мужність генерала говорить і той факт, що ще до початку фашистської агресії і отримання телеграми з Генштабу про можливий напад німців, у відсутності командувача округом він, на свій ризик, 21 червня віддав розпорядження підняти війська по бойовій тривозі і вивести їх з пунктів постійної дислокації, а частинам прикриття зайняти призначенні райони на кордоні. На такий крок без прямих вказівок не зважився жоден із штабів інших прикордонних округів. Слід відзначити і інше його важливе рішення. По його наполяганню авіаційні частини округу були заздалегідь перебазовані на оперативні аеродроми. Виправданість цих заходів повністю підтвердилася. Перед світанком 22 червня фашистська авіація завдала потужних ударів по всіх аеродромах округу, потім нальоти по ним слідували знов і знов, але авіація округу не постраждала» [3, 12].

Завдяки передбачливим діям М. В. Захарова, на четверту годину 22 червня більшість частин 25-ї і 51-ї СД зайняли підготовлену в інженерному відношенні оборону уздовж берега Дунаю. Проміжки між з'єднаннями прикривалися силами 79-го по-

границяного загону. О 4 год 15 хв румунські батареї відкрили вогонь по радянській стороні – Рені, Карталу, Ізмаїлу, Кілії, Вилковому і кораблям флотилії. Ізмаїл обстрілювали також два румунських монітора, що вийшли з Сулинського в Кілійське гирло Дунаю. Оцінивши критичність ситуації, контр-адмірал Абрамов, у 4.20 самостійно віддав на-каз відкрити вогонь у відповідь. Обстріл з румунського берега дещо послаб-

шав. Але важка артилерія противника, що била з закритих позицій, вогонь не припинила. В другій половині дня ворожа артилерія перейшла на постійний турбуочий вогонь, систематично придушувати який було нічим, оскільки підвіз боєприпасів здійснювався з Чорного моря, а шлях до моря з початком війни проходив під прицільним вогнем румунських батарей, встановлених на правому березі Дунаю. Під час артильєрії флотилія і берегові батареї істотних втрат не зазнали, але Ізмаїльський порт було повністю виведено з ладу.

Нижче Ізмаїла, на ділянці Кілія-нова, яку прикривав 23-й стрілецький полк (23-й СП) 51-ї СД, близько 9.00 румуни зробили найбільшу масштабну спробу висадки десанту на лівий берег Дунаю. 22 червня спільними зусиллями армійських частин, прикордонників і флотилії були відбиті всі спроби супротивника переправитися через Дунай: по одній – у районі Картал і о-ва Роздільний, три – в районі Кілії-Нова, дві – у Вилковому і чотири спроби вброді форсувати Прут поблизу Рені [13, 112].

В той же день, 22 червня, контр-адмірал Абрамов вирішив захопити мис Сатул-ноу, розташований напроти міста Ізмаїл, і подавити ворожі батареї. Невелика відстань до Ізмаїла дозволяла противнику вести по місту і базі флоту навіть кулеметний і мінометний вогонь. Головну ж загрозу мис Сатул-ноу представляв як ідеальна позиція для коректування вогню важких батарей, розташованих в районі Тульчі. За точними даними коригувальників, розміщених на місці, ворожа батарея з відстані близько 20 км вела дієвий вогонь по частинах 51-ої СД, фарватеру, порту і навіть по району позицій головних сил флотилії в Кислицькій протоці.

24 червня 1941 року була підготовлена висадка десанту на ворожий берег з завданням – захопити ворожі укріплені позиції в районі мису Сатул-Ноу. До складу десанту входили зведені рота прикордонників, кулеметна і стрілецька роти флотилії. Загін висадки десанту складався з п'яти бронекатерів. Артилерійську підтримку десан-

ту здійснювали три батареї на східному березі і монітори «Ударний», «Мартинов». Зосередження сил десанту проводилося в Кислицькій протоці Дунаю.

Після артилерійської підготовки, десант був висаджений. В стрімкому бою десантники розгромили дві румунські роти, та взяли в полон 70 солдат і офіцерів. Для розвитку успіху на захоплений плацдарм переправили стрілецький батальйон 51-ї дивізії. Смертельних втрат десант не поніс, лише 10 осіб отримали поранення. Командування вирішило негайно розвинути досягнутий успіх і приступило до підготовки висадки масштабного десанту безпосередньо в Кілія-Веке.

25 червня здійснено висадку десанту у Кілія-Веке. Сили десанту – три батальйони 23-го стрілецького полку. Засоби висадки – 4 бронекатери, 10 прикордонних катерів. Бій по захопленню Кілія-Веке почався пізно увечері 25 червня. Зважаючи на малу кількість катерів, десант висаджувався по ешелонно, по 1 батальйону в кожному ешелоні. Нічна атака першого ешелону виявилася раптовою для ворога. Румуни помітили підхід радянських катерів занадто пізно. Незважаючи на відкритий артилерійський вогонь (пошкоджені два катери), десант зумів висадитися на румунський берег. Гарнізон Кілія-Веке організованого опору надати не зміг, виникла паніка. У нічному бою місто було захоплене. До 10 години ранку 26 червня десант повністю опанував укріплені районом і зайняв плацдарм глибиною до 3 кілометрів і по фронту до 4 кілометрів. Були розгромлені, посилені артилерією піхотний батальйон і прикордонна застава, противник втратив понад 200 солдатів і офіцерів убитими, близько 500 (за іншими даними 720) – здалися в полон, захоплені 8 гармат, 30 кулеметів, понад тисячу гвинтівок. Протягом 26 червня на румунський берег катерами флотилії були висаджені підрозділи 51-ї дивізії, що зайняли важливі у військовому відношенні селища і острови, це дозволило об'єднати обидва захоплені плацдарми в один. В

результаті обидва береги Кілійського гирла від річки Рапіди до Периправи, протяжністю 75 кілометрів, перейшли під контроль радянських військ. Дунайська військова флотилія отримала свободу дій і могла надати ефективну підтримку сухопутним частинам. Оскільки загальна обстановка на радянсько-німецькому фронті склалася на користь супротивника, розраховувати на прибуття підкріплень і подальший розвиток наступу вглиб румунської території було не можливо. Командир дивізії віддав наказ міцно утримувати зайнятий плацдарм і закріпитися на досягнутих рубежах.

Перші спроби ліквідувати плацдарм були відбиті 27 і 29 червня. З 1 липня противник перешов у наступ. Розгорнулися кровопролитні бої (особливо жорстокі – 3, 4 і 6 липня). Всього були відбито, із значними втратами для ворога, 18 великих атак румунських військ. Тільки коли румунсько-німецькі війська, використовуючи успіхи на інших ділянках фронту, стали погрожувати північному флангу і тилам Південного фронту, за наказом командування плацдарм 19 липня був залишений. Дунайська річкова флотилія організовано і без втрат зняла десант з плацдарму на ворожій території, вийшла з Дунаю і по відкритому морю дійшла до Одеси.

Вміле використання козацького досвіду здійснення десантних операцій на Дунаї в червні 1941 року найбільш яскраво проявилось в наступних тактичних прийомах:

1. Урахування особливостей місцевості і наявних сил і резервів противника.

В червні місяці на Дунаї літній паводок як раз набирав силу. Від Кілійського до Сулінського гирла Дунаю тягнулися величезні плавні. Паводок перетворив їх у болотисте баготокілометрове озеро, а смужка берега з кількома населеними пунктами від мису Сатул-ноу до Кілії-Веке стала грядою островів простягнутою на десятки кілометрів – твердий берег в пору паводку не був суцільним. В таких умовах румуни не могли швидко підтягти великі підкріплення. А сили, що прикривали Сатул-ноу, за даними

розвідки, були не великі: артилерійська батарея, близько 200 піхотинців, прикордонники місцевої застави і 2 взводи, що безпосередньо прикривали пункт коригування вогню дальнобійних батарей. Враховуючи це, командувач флотилією прийняв остаточне рішення: негайно проводити десант наявними малими силами.

2. Демонстраційні дії з метою зниження бойових можливостей противника.

Щоб перешкодити можливому підходу до місця висадки десанту потужних румунських моніторів, для постановки справжньої мінної загорожі мін було не достатньо, тому вирішили провести постановку лише демонстраційної мінної загорожі. Задля цього, припускаючи, що в місті може бути ворожа агентура, міни на катери завантажили відкрито, і також відкрито провели їх постановку по фарватеру Дунаю вище мису Сатул-ноу.

3. Раптовість висадки десанту 24 червня 1941 року.

Посадку десанту на бронекатери провели приховано вночі, вдалий від Ізмаїлу – в Кислицькій протоці. Переход десантних катерів здійснили стрімко і під прикриттям артпідготовки. Підйшовши до Ізмаїла, бронекатери розвинули максимальний хід і без втрат прорвалися через несильний загороджувальний вогонь, відкритий при їх виявленні. Артилерія прикриття перенесла вогонь вглиб румунської оборони, а по берегу з гармат і кулеметів відкрили вогонь самі катери. Висадка десанту стала для румунів повною несподіванкою – бій був швидкоплинним, румунські солдати швидко відковчувалися у плавні, через півгодини весь півостров був захоплений.

4. Тісна взаємодія піхоти і моряків при швидкому розширенні плацдарму.

Для розширення плацдарму батальйон просувався берегом, а бронекатери не відставали від крок, маючи наказ залишатися під правим берегом, постійно підтримуючи батальйон. Противник, що знаходився на пікетах і постах спостереження, відходив після 20ЦЗ снарядів, отриманих з бронекатерів. Для прискорення наступу було

вирішено долати заболочені ділянки, перевозячи піхоту на бронекатерах, висаджуючи її на берег тільки при опорі противника. Прикордонники, на своїх катерах, займали і перевіряли всі великі та малі острови на шляху руху батальйону. Використовуючи таку, комбіновану, тактику десантники швидко зайняли острова Степовий, Великий і Малий Далер і селище Пардина. До вечора 25 червня захоплений плацдарм по фронту був розширений до 40 кілометрів.

5. Уточнення сил і позицій супротивника – розвідка пошуком.

Виконати розвідку пошуком потрібно було швидко, результативно і на місцевості зі складним рельєфом. Для цього була сформована незвичайна група з трьох осіб: сержанта прикордонних військ Єрмоліна, місцевого браконьєра Гадіяка, що виконував функції провідника... і місцевого гайдука Кравченко. Група потай вночі досягла румунського острова Татару (Іванешти), там виявили телефонний кабель і рухаючись по ньому вийшла на пост спостереження з вузлом зв'язку. Розвідники захопили офіцера і двох солдат, знищили комутатор і переправилися на свій берег. Полонені показали, що противник підтягує до району бойових дій батальйони морської піхоти, збираючись відновити спроби десанту за підтримки моніторів. Гарнізон Кілії-Веke посилився 15-м батальйоном морської піхоти, а також артдивізіоном гармат середнього калібра, саперами і кулеметною ротою. У річковій дивізії і в батальйонах знаходяться німецькі інструктори [10, 16].

6. Термінова підготовка і висадка десанту на головній ділянці оборони противника.

За один день у пониззі Дунаю в прихованому від супротивника місці підрозділі 23-го полку капітана Сироти провели тренування по посадці на катери і висадці на ворожий берег. Всі бронекатери і погранкатори, що призначались для висадки десанту, додатково дообрійли двома станковими кулеметами. На монітори були завантажені додаткові боекомплекти до крупнокаліберних гармат. Протягом дня бомбардувальники

скинули на район Кілія-Веke 70 ФАБ-100, артилерія також здійснювала вогневі нальоти [1, 54].

На початку четвертого бронекатери відійшли від причалів і рушили вниз по Дунаю малим ходом, двигуни для скритності працювали на підводний вихлоп. На фарватері загін построївся в кільватерну колону і, заглушивши двигуни, продовжив рух самосплавом зі знесенням у бік правого берега. Як тільки десант вийшов в район висадки, почалася артилерійська. Бронекатери перейшли на надводний вихлоп, виконали поворот «всі раптом» і строєм понеслися до місця висадки. Під шквальним вогнем противника первому ешелону десанту вдалося висадитися і закріпитися на березі. Основні сили десанту були доставлені з невеликими втратами. Бій безпосередньо за місто не мав такого жорсткого характеру, як бій на березі. До кінця дня полк капітана Сироти розширив плацдарм вгору за течією і обєднав його з плацдармом, захопленим 24 червня. А вниз за течією вдалося просунутися, аж до Періправи. Загальна довжина плацдарму по фронту склала 75 км.

7. Потайне зняття військ з плацдарму.

Щоб не поставити бронекатери під кінджальний вогонь артилерії супротивника при виході з Дунаю, єдине, що можна було зробити, – це провести прорив швидше, ніж його міг очікувати противник. А це залежало від того, чи вдасться непомітно зняти з правого берега десантні підрозділи. Плацдарм вдалося звернути «по-тихому» – противник ніде не спохувався на всьому протязі, включаючи Сатул-Ноу, Пардину і Кілію-Веke.

8. Рішучий прорив флотилії повз ворожі батареї.

Провести повз ворожі батареї на виході з Дунаю в районі Періправи, треба було стояти вимпел – стільки кораблів налічувала на 18 липня флотилія, включаючи глісері і штабні катери. Кораблі рухалися кількома групами, щоб не створювати злитного гулу машин, і з великими інтервалами всередині кожної, щоб не зближувати цілі для супро-

тивника. На підході до Періправи були вимкнені дизелі та двигуни, і кораблі, утримувані кермами на фарватері, несло вперед течією. На палубах все завмерло, чулося тільки дзюрчання води за бортом. Стояла тиша і на березі. Група за групою, тихо, без бою, вийшли з Кілійського гирла основні сили флотилії. Вогонь був відкритий тільки по кораблях останньої групи, та й то з запізненням. Прикриваючи вихід кораблів вогнем, вступили в бій батареї під Вилковим та монітори, що пройшли Періправу і з Очаківського рукава дунайської дельти. Бронекатери, що прикривали кінцеву групу, зав'язали бій і метались під самим румунським берегом, ставлячи димову завісу і ведучи інтенсивний артилерійсько-кулеметний вогонь. Румунська артилерія розвинула максимально інтенсивний вогонь, але лише кілька кораблів отримали серйозні ушкодження.

9. Переїзд річкових суден по відкритому морю.

День пішов на підготовку річкових суден до морського переходу. Команди ставили розпори, підкріплювали борти і підпирали перегородки. Під вечір стали зніматися з якорів по дивізіонах і загонах. Хвилювання моря досягло 3-4 балів – на річкових суднах почали з'являтися вигини сталі корпусу і перші тріщини. Моряки стійко боролись за живучість кораблів, на деяких доводилось відкачувати воду. Переїзд на неспокійному морю дався нелегко: деякі монітори і катери отримали пошкодження, яких не мали за місяць боїв. Але всі вимпели, виведені з Дунаю, вранці 20 липня дійшли до одеських причалів.

Отже, здобутки трьохсотрічного досвіду здійснення десантних операцій запорожськими козаками лягли в основу злагоджених і успішних бойових дій сил армії, флоту, прикордонників та цивільного населення на Дунаї в червні 1941 року. Ретельна підготовка до десантної операції і розвідка пошуком, відволікаючі дії, маскування, потайний підхід, раптова атака на головному рубежі, заходи по дезорієнтації супротивника, вміле використання умов місцевості та природних особливостей пори року, успішні дії малими силами, стійкість в утриманні зайнятих рубежів з використанням захисних властивостей місцевості, відволікаючий маневр і близкавичне зняття військ із займаної плацдарму – це далеко не повний перелік тактичних прийомів розроблених запорізькими козаками на протязі століть, вміло використаних і розвинутих у Дунайських десантах червня 1941 року. Впродовж століть українські козаки хоробро і вміло громили переважаючого по чисельності противника – як на суші, так і на морі. Продовжуючи і вдосконалюючи традиційно стрімку і рішучу, але в той же час – добре продуману і заздалегідь відпрацьовану до досконалості, десантну і рейдову козачу тактику, радянські козачі військові формування і моряки річкових флотилій, навіть малими силами успішно здобували перемогу. А в результаті – переможним маршем урочисто пройшли по Берлінській бруківці з лихою козачою піснею.

ДЖЕРЕЛА

- Григорьев В. В. И корабли штурмовали Берлин. – М.: Воениздат, 1984.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі : в 11 т. – Т. 7. – К.: Наукова думка, 1995. – 628 с.
- Захаров М. В. Генеральний штаб у передвоєнні роки. – М., 2003.
- Королев В. Н. Босфорская война. – М.: Вече, 2007. – 608 с.
- Монфельд В. Галери от средневековья до Нового времени. – СПб.-М.: Полігон-АСТ. – 112с.
- Попко І. Д. Черноморські козаки в їх цивільному та воєнному побуті. – СПб., 1858.

7. Рожнецький В. К. Казацькі чайки на Чорному морі. Матеріал на сайті <http://www.zerkalo-nedeli.com>
8. Савельєв Е. Древняя история казачества. – Новочеркаськ, 1915.
9. Січинський В. Чужинці про Україну. – К.: Довіра, 1992. – 256 с.
10. Синенко. Операція «Кілія-Веке». – «Молодь» – Київ, 1975
11. Смирнов А. А. Морская история казачества. – М.: Яузा, Эксмо, 2006.
12. Сокульський А. Л. Морські походи запорожців. – Дніпропетровськ: Січ, 1995.
13. Юновидов А. Десанти 1941 года.
14. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у трьох томах. – К., Наукова думка, 1990–91.

ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОНАРХІЧНОЇ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ У 1918 РОЦІ: КОРОЛІВСТВО ФІНЛЯНДІЯ, УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА, ВСЕВЕЛИКЕ ВІЙСЬКО ДОНСЬКЕ

Дмитро БОНДАРЕНКО,
кандидат історичних наук, магістр соціології
Манчестерського університету, доцент кафедри
суспільних наук Одеського Інституту
підприємництва і права

Бондаренко Дмитро. Військовий потенціал монархічної контрреволюції у 1918 році: Королівство Фінляндія, Українська Держава, Все велике Військо Донське.

У статті показано, як на території Фінляндії, України і Дону у 1918 році перемогла монархічна контрреволюція, що стала базою всеросійської контрреволюції і реставрації. Фінляндія і Дон, на відміну від України, суміли створити ефективні Збройні Сили. Однак, перед більшовицькою пропагандою зуміла устояти і відстоювати свою незалежність лише Фінляндія.

Ключові слова: Королівство Фінляндія, Українська Держава, Все велике Військо Донське, контрреволюція, реставрація, барон Маннергейм, гетьман Скоропадський, отаман Краснов, Громадянська війна.

Бондаренко Дмитрий. Военный потенциал монархической контрреволюции 1918 года: Королевство Финляндия, Украинская Держава, Все великое Войско Донское.

В статье показано, как на территории Финляндии, Украины и Дона в 1918 году победила монархическая контрреволюция, которая стала базой всероссийской контрреволюции и реставрации. Финляндия и Дон, в отличии от Украины, сумели создать эффективные Вооруженные Силы. Однако, перед разлагающей большевистской пропагандой сумела устоять и отстоять свою независимость только Финляндия.

Ключевые слова: Королевство Финляндия, Украинская Держава, Все великое Войско Донское, контрреволюция, реставрация, барон Маннергейм, гетман Скоропадский, отаман Краснов, Гражданская война.

Dmytro Bondarenko. *Military potential of monarchist counter-revolution, 1918: kingdom of Finland, Ukrainian State, Grand Don Cossack Host.*

After the Bolsheviks came to power in the former Russian Empire, civil war, started in 1918, happened most intense in Finland, Ukraine and the Don. It were newly states, where the monarchist counter-revolution won temporarily. These new states have become the foundation, but not the driving force for the All-Russia restoration. Finland and Don, unlike Ukraine, have managed to build effective armed forces. However, only Finland managed to retain its independence in spite of the Bolshevik's propaganda.

Keywords: Kingdom of Finland, Ukrainian State, Grand Don Cossack Host, Civil War in Russia, counter-revolution, restoration, baron Karl-Gustav von Mannerheim, Hetman Pavel Skoropadsky, Ataman Petr Krasnov.

На жаль, до сих пір у вітчизняний історіографії Білий рух розглядається як єдине явище, що розгорталось під гаслом «Єдина і неподільна Росія», тоді як контрреволюція в Росії мала два протилежні табори: монархічний, що сформувався в нових державах (зокрема, в Королівстві Фінляндії, Українській Державі та Всевеликому Війську Донському), при підтримці Німеччини, та республіканський, власне це і є Добровольчча армія, яка орентувалася на Антанту, і проголосила гасло «Єдина і неподільна Росія». На відміну від А. І. Денікіна регент К.-Г.-Е. фон Маннергейм, гетьман П. П. Скоропадський і отаман П.М. Краснов розуміли, що повернення до «єдиної і неподільної Росії» неможливо, і необхідно через складання місцевих інтересів йти до створення єдиного фронту в боротьбі з більшовизмом. «Відтворення Росії» рандштатами, це мала бути «послуга», яка повинна була стати основою для майбутніх дружніх відносин» [14, 177–178]. Барон Маннергейм в європейській пресі розглядався як «лідер російських білих» і «голова російського білого уряду» [14, 141]. В. І. Ленін вважав П. П. Скоропадського головною загрозою існуванню радянській владі в Росії: те, що сталося в Україні «легко станеться і в Росії» [13, 337], контрреволюція ощасливить «нас якимось Скоропадським» [13, 427], «з голодом не жартують, і народні маси, якщо у голоді їм не допомогти, з голоду здатні метнутися навіть до Скоропадського» [13, 508].

Всі Білі армії зазначених держав формувалися на основі загальної військової

повинності, хоча спочатку їх ядро складали добровольчі частини. Фінляндія, незважаючи на те, що до цього не мала військових формувань, зуміла створити велими ефективну армію в короткий термін (3–4 місяці) і відстояти свою незалежність у боротьбі з червоними (січень – травень 1918 року). Спочатку основу збройних сил становили добровольці, так званий «щіцкор», але все ж, головна причина військового успіху білих полягалася в тому, що Головнокомандувачем генерал-лейтенантом бароном К.-Г. фон

Герб Української Держави
гетьмана Скоропадського

Герб Королівства Фінляндія (1918–1919)

Маннергеймом відразу був відкинутий міліційний принцип і згорнута діяльність різних «військових комітетів», та був узятий курс на створення саме регулярної армії, на основі загальної військової повинності (закон від 18 лютого 1918 р. [14, 102]), з високою дисципліною, офіцерськими і унтер-офіцерськими званнями, знаками відмінності, погонами, тощо. Армію створювали фахівці, що мали бойовий досвід і багаторічну до-воєнну службу в рядах Російської армії,

зокрема, генерал-майор П. фон Геріх, що завідував раніше навчальними і призовними центрами Петроградської військової округи [14, 87]. Основу фінського офіцерського корпусу становили як російські офіцери (за даними С. В. Волкова їх було 2–2,5 тис. [4, 301]), так і шведські офіцери-добровольці (всього 84, з яких 34 кадрових, в тому числі 5 в Ставці [14, 98]), а унтер-офіцерські кадри складалися не тільки з колишніх унтер-офіцерів Російської армії, але також і з фінських єгерів 27-го Прусського єгерського батальйону, що пройшли навчання в Німеччині [4, 301; 14, 103–104]. Потім 27 січня 1919 року було відкрито військове училище [14, 158].

Про високу ефективність Білій армії Фінляндії свідчить також факт, що їй вдалося повністю звільнити від червоних всю територію країни за 4 місяці і перенести бойові дії за межі Фінляндії (в Карелію і Печенг). Війна почалася 26 січня 1918 року і вже до 15 травня 1918 року Фінляндія повністю була звільнена від червоних. Як зазначав головнокомандувач генерал-лейтенант барон К.-Г.-Е. фон Маннергейм: «Дуже рідко в історії війни доводилися до перемоги з такими незначними матеріальними втратами, і вже зовсім рідко військові дії велися настільки непідготовленими військами» [14, 135].

Фінська Біла армія вже в лютому 1918 року, – коли був оголошений призов, – налічувала 32 тис. вояків. Її протистояла 70 тис. червона армія (40 тис. росіян збільшувавшихся військ і 30 тис. червоної гвардії [14, 86, 94]), але незважаючи на це Біла армія успішно вела великі наступальні операції. У травні 1918 року чисельність Білої армії становила 70 тис. вояків [2, 33]. Населення Фінляндії, за даними на 1 січня 1914 року, становило 3 млн. 241 тис. чол. [20, 22], це означало, що під рушницю було покликане приблизно 2,16 відсотків (червоним вдалося покликати менше 1 відсотка). Отже, мобілізаційний потенціал Фінляндії був далеко не вичерпаній.

До кінця 1918 року фінська діюча армія, що знаходилася в 25 верстах від Петрограда і 60-80 верстах від Мурманської залізниці в Карелії, становила 40–50 тис. осіб. Її противостояли сили червоних також в 40–50 тис. [7, 22, 28], при цьому вся діюча армія червоних налічувала 300 тис. [8, 332]. Згідно з планом, затвердженим Головно-командувачем бароном К.-Г. Маннергеймом ще 15 березня 1918 року, фінська армія мала завдання розвинути наступ на сході і півночі і зайняти Олонецьку губернію і Печенгту, вийшовши тим самим до Білого і Баренцева морів [18, 140]. Однак, Німеччина блокувала план наступу на радянську Росію, тому довелося діяти обмеженими контингентами добровольців, яких супроводжував успіх. У вересні 1918 року лінія фронту проходила між Ладозьким і Онезьким озерами, приблизно від середини східного берега Ладозького озера і далі на північний схід до Онезькому озеру у ст. Повенець.

Україна, навпаки, маючи колосальний кадровий потенціал, не зуміла створити ефективної армії, натомість були самочинно сформовані збройні ватаги, за зауваженням полковника О. О. Зайцова: «бойова цінність яких була близька до нуля» [8, 35]. На відміну від Фінляндії, де армія і держава створювалися консервативними і контрреволюційними колами, в Україні на чолі національного руху стали соціалісти, практично аналогічні тим, з якими доводилося воювати білим у Фінляндії. В Центральній Раді, за визнанням члена Генерального Військового комітету поручника П. Скрипчинського, були «фантазери і демагоги», гасло яких було: «геть мілітаризм, хай живе народня міліція!» [21, 31]. Зрештою було оголошено виборне начало, при якому Ради та комітети ставали фактичними господарями армії [21, 210].

Разом з тим, в Україні формувалося здорове консервативне військове ядро для створення національної армії на чолі з майбутнім гетьманом генерал-лейтенантом П. П. Скоропадським і підполковником Кельчевським

Герб Всевеликого Войска Донского

[21, 203, 204]. Лідери Центральної Ради М. С. Грушевський, В. К. Винниченко, С. В. Петлюра і військовий міністр М. Порш, ставилися з недовірою до генералітету (зокрема, до командувача 1-м українським корпусом генерал-лейтенанта П. П. Скоропадського і його начальника штабу генерал-майору Я. Г. Гандзюка), не без підстави побоюючись контрреволюції з боку військових, яких В. К. Винниченко зневажливо називав «офіцерня», і наївно вважаючи, що армію можуть очолити отамани, колишні штабс-капітани, такі як М. Шинкар, або ще гірше алкоголь Хілобоченко, Ю. М. Тютюнник, Ю. Божко, а також полковник Ф. В. Тимченко, підполковник П. Балбачан [21, 221, 264, 271, 272]. Україна замість регулярної армії, на жаль, пішла по шляху створення народної міліції: «вільного козацтва», «гайдамаків», які легко зблъшувалися.

На відміну від Фінляндії, в Україні переважна більшість офіцерів не мала ніякого бажання битися на стороні Центральної Ради, більше того, ідея української державності для них була чужою і незрозумілою

*Гетьман Павло Скоропадський,
генерал-лейтенант*

[21, 207]. Саме ця частина, що зберігала нейтралітет у боротьбі з більшовиками, буде потім майже поголовно знищена в період червоного терору, вчиненого колишнім підполковником М.А. Muравйовим, після захоплення Києва більшовиками (всього, за даними Червоного Хреста було знищено 3 тис. офіцерів, за іншими даними до 6 тис. [25, 4]). Як можна помітити, кількість знищених офіцерів приблизно дорівнює кількості сил червоних Muравйова, які штурмували Київ. Разом з тим, за даними П. Скрипчинського, в Києві перебувало близько 40 тис. офіцерів, які прибули з фронту після початку переговорів в Бресті, більше половини з них взагалі було вороже налаштоване до України [21, 227]. Як можна помітити, число цілком достатнє, щоб дати відсіч силам червоних, але в Києві не було свого Маннергейма, здатного організувати цю масу, незалежно від її політичної орієнтації, на боротьбу з більшовиками.

Склад українських збройних сил в період німецького наступу в лютому-травні 1918 року становив всього два основних з'єднання: так званої «Синьої дивізії», сформованої з військовополонених в тaborах Німеччини, у складі 6 тис. бійців. [15, 170–171], яка перебувала в безпосередньому підпорядкуванні Німецькому командуванню і розформованої напередодні гетьманського перевороту в квітні 1918 року, та Запорізької бригади генерал-майора А. Натієва, в складі 3 тис. (За даними Я. Тинченко, в травні 1918 р. «Запорізька дивізія» налічувала 6 тис. бійців, 4 гаубиці, 26 гармат, панцерний дивізіон і авіазагін, але вже у вересні 1918 р. – близько 3 тис. бійців [23, 188, 207]) Бригада Натієва також підлягала розформуванню, але була збережена через «яскраво виражену антибільшовицьку спрямованість» [22, 83, 205–206, 210]. Однак, бригада, як будь-samochinne формування, схильне отаманщині, стала швидко розкладатися, і вже після гетьманського перевороту жовніри бажали або розбігтися по домівках, або йти на гетьмана [22, 210]. Надалі бригада, оголошена дивізією, під командуванням полковника П. Балбачана, візьме участь у антигетьманському повстанні Директорії.

У травні 1918 року австро-угорським командуванням на Волині була сформована з військовополонених «Сіра дивізія», яка в серпні 1918 року була передана до складу Збройних Сил Української Держави, у складі 230 офіцерів і 7050 бійців. Однак, після гетьманського огляду в Києві, частина складу дивізії була демобілізована, тому у вересні 1918 року особовий склад дивізії становив всього 3,5 тис. воїнів [23, 206]. Як будь-яке з'єднання, створене з військовополонених, дивізія також виявилася небоєздатною, з сильними антигетьманськими настроями, і перебуваючи на демаркаційній лінії, піддалася впливу більшовицької пропаганди. В результаті, вона також візьме участь в антигетьманському повстанні листопада-грудня 1918 року [22, 214–216].

Незважаючи на володіння значним кадровим потенціалом (24 травня 1918 року був складений докладний реєстр офіцерів Генерального Штабу на території Української Держави: 8 генерал-лейтенантів, 31 генерал-майор, 12 полковників [5, 117], а реєстр від 21 листопада 1918 вже містив: 20 повних генералів і генерал-лейтенантів, 81 генерал-майорів, 39 полковників і 81 підполковників [5, 118], В. М. Посторонкін повідомляє, що на гетьманську службу надійшло 300 офіцерів російського Генерального Штабу, що становила 1/3 від загального числа офіцерів Генерального Штабу довоєнної Росії [17, 11]), гетьманській владі так й не вдалося створити регулярну армію, не тільки тому що німці зволікали зі створенням армії, крім поліцейських частин. У секретній доповіді на ім'я гетьмана, з цього приводу говорилося: «розпропагована частина темної маси ворожа в даний час ідеї державності, а тому покликана на військову службу на основі загальної військової повинності в своїй більшості ця темна маса дасть цілком ненадійний елемент, схильний до бунту і непослуху, а особливо до політиканства» [41, 85].

Особистим дітищем Гетьмана була лише Гвардійська Сердоцька дивізія, в складі 5 тис. вояків (насправді тільки 3,5 тис.), за зразком лейб-гвардії: офіцери – тільки до-воєнного часу і тільки потомствені дворяні [17, 9; 22, 218–220], а солдати із заможних селян-хліборобів, родини яких мають не менше 50 десятин землі. Проте, дана дивізія виявилася гарна тільки для парадів, крім того, і вона не уникла частих випадків дезертирства (уже через місяць з початку формування зафіксовано 800 випадків дезертирства) [1, 404; 22, 218 -220, 222; 26, 85].

У жовтні 1918 року уряд Української Держави почав формування офіцерських добровольчих дружин, які також виявилися ненадійним елементом, оскільки не визнавали ані влади Гетьмана, ані Української Держави взагалі [4, 70–73; 6, 60–61; 22, 327–330; 27, 195].Хоча мобілізаційний ре-

*П. Краснов, отаман Всевеликого
Війська Донського, генерал-майор*

сурс офіцерства був досить високим: на території Української Держави знаходилося більше 100 тисяч офіцерів, більша їх частина була деморалізована, тому офіцерські добровольчі дружини у великих містах не перевищували 4 тис. чоловік, а в Києві – 6–8 тис. [4,71-72; 27, 188].

Офіцерські дружини мали також і низьку боєздатність. Так, наприклад, при облозі Києва війська Директорії налічували 5 тис. бійців, їм протистояли офіцерські дружини загальною чисельністю тільки 3 тис. [26, 118–119], замість передбачуваних 12 тис. при мобілізації [9, 8]. Офіцерські дружини в грудні 1918 року безладно відступили в місто, яке було здано без бою начальником оборони князем А. Н. Долгоруковим 14 грудня 1918, незважаючи на запевнення князя на засіданні Ради Міністрів 10 грудня

Барон Маннергейм

1918 р., що місто в змозі витримати облогу [9, 8 об.]. У полон потрапило близько 2 тис. офіцерів [4, 74; 6, 75]. За відомостями члена Ради Міністрів Української Держави С. Н. Петрова до Києва увійшло тільки 2 тис. петлюрівців, а всього армія Петлюри налічувала 10 тис., з яких професійних військових було не більше 1 тис. [9, 9 зв.-10]. Всі ці дані говорять про бездарність оборони Києва, проведеної князем А. Н. Долгоруковим, нездатністю провести розвідку, з'ясувати чисельний склад і наміри ворога, і розкладанням офіцерства, що захищало столицю. При цьому, якщо не чисельна, то якісна перевага сил мала бути на боці гетьмана і були всі можливості нанести поразку військам Директорії і придушити повстання.

У плані формування боєздатного війська Дон займав серединне положення між Фінляндією та Україною. Отаманові П. М. Краснову вдалося сформувати ефективну армію і самостійно звільнити Дон від більшовиків. Він, як і барон К. Маннергейм, відразу ж вирішив перейти до мобілізації на основі

загальної військової повинності. Донська армія стрімко росла. Якщо в квітні 1918 року вона налічувала 6 тис. при 6 гарматах і 30 кулеметах, то вже влітку збільшилася до 46–50 тис., при 150 гарматах і 610 кулеметах. До грудня 1918 року на фронті перебувало 31,3 тис бійців при 1282 офіцерах, а так звана «Молода армія» (резерв за рахунок призову) нараховувала 20 тис. бійців [4, 132–133]. Відновило діяти Новочеркаське військове училище, створена офіцерська школа (прообраз Академії), школа пілотів, військово-фельдшерські курси тощо [12, 230].

Вже в серпні–вересні 1918 р. П. М. Краснов зумів поширити суверенітет майже на всю територію дореволюційної Області Війська Донського. Однак, на відміну від Фінляндії, де після звільнення країни бойові дії були перенесені на територію радянської Росії, у Всевеликому Війську Донському козаки не бажали переходити межі Війська і просуватися на Москву [3, 336], тому бойові дії тимчасово затихли. На початку листопада 1918 року вони знову розпочалися на Воронезькому напрямі, у зв'язку з евакуацією німецьких військ, яка привела до збільшення лінії фронту Війська. Донцям вдалося зайняти лінію Лиски – Талова – Новохоп'орськ. Потім в середині листопада 1918 року був нанесений удар по позиції червоних, які були відкинуті до Елані і Камишина. Однак, червона пораженська пропаганда зуміла зробити свою справу, і в січні 1919 року почалося масове залишення позицій і відступ Донській армії [7, 88–90].

Загальним моментом формування армій всіх трьох держав було те, що їх ядро становили добровольці (єгеря щоцькора у Фінляндії, козаки в Україні і на Дону), що представляли клас заможних господарів (селян і козаків). Разом з тим, боєздатність цих формувань повною мірою була збережена тільки у Фінляндії, де щоцькор став невід'ємною частиною політичної системи держави до середини ХХ століття. Спроба гетьмана відтворити козацтво в Україні на

тих саме принципах і з тими завданнями не увінчалася успіхом, можливо, через відсутність необхідного часу і обмеження суверенітету держави через німецьку окупацію.

Основою будь-якої армії є офіцерські кадри. Фінляндія і Дон отримали міцний

офіцерський корпус. На жаль, громадна кількість офіцерів, що опинилася на території України не зуміла стати основою для українського війська через деморалізацію і брак патріотізму.

ДЖЕРЕЛА

1. Безак Ф. Н. Воспоминания о Киеве и о гетманском перевороте // Верная гвардия. Русская смута глазами офицеров-монархистов. – М.: Посев, 2008. – С. 346–454.
2. Валь Э. фон Война белых и красных в Финляндии в 1918 г. – Таллинн, 1936.
3. Венков А. В. Атаман Краснов и Донская армия. 1918 год. – М.: Вече, 2008.
4. Волков С. В. Трагедия русского офицерства. – М.: Центрполиграф, 2001.
5. Ганин А. «Незалежные» генштабисты. Статистика и мотивация // Родина. – 2009. – № 8. – С. 116–120.
6. Гуль Р. Киевская эпопея (ноябрь-декабрь 1918 г.) // Архив Русской революции – Т. 2. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 59–86.
7. Деникин А. И. Очерки Русской Смуты. – Т. 4: Вооруженные Силы Юга России. – М.: Айрис Пресс, 2006.
8. Зайцов А. А. 1918: очерки истории Русской Гражданской войны. – М.: Кучково поле, 2006.
9. Записка члена совета министров Украинской Державы С.Н. Петрова о захвате Киева войсками Петлюры // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-6358. – Оп. 1. – Д. 6.
10. Історія українського війська. – В 3-х ч. – Ч. II. – Львів, 1936.
11. Каклюгин К. П. Донской Атаман П.Н. Краснов и его время // Донская летопись. – Вып. 3. – 1924. – С. 68–162.
12. Краснов П. Н. Всевеликое Войско Донское // Архив Русской революции. – В 22 т. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – Т/ 5. – С. 190–321.
13. Ленин В. И. ПСС. – Т. 36. – М.: Политиздат, 1981.
14. Маннергейм К.-Г. Мемуары. – М.: Вагриус, 1999.
15. Нагорная О. С. «Другой военный опыт»: российские военнопленные Первой Мировой войны в Германии (1914–1922). – М.: Новый хронограф, 2010.
16. Отчет Управляющего Военным и Морским Отделами и Командующего Донской Армией и Флотом. – Новочеркасск, 1919.
17. Посторонкин В. Н. «Украинизация» и система создания гетманом вооруженных сил на Юге России в 1917–1918 гг. (Эпоха «гетманщины» и «петлюровщины»). Исторический очерк. (Составлен настоящий очерк по материалам личного архива, воспоминаниям автора, состоявшем в части «украинизированного» периода 1917 г.) // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-5881. – Оп. 2. – Д. 146.
18. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. – Вып. II: Войны и мирные договоры. – Кн.3: Европа в 1-й половине XX в. Справочник. – М., 1999.
19. Россия и Украина. Из дневников Н.М. Могилянского и писем к нему П.П. Скоропадского 1919-1926 / публікація А. Сергеєва // Минувше. Історический альманах – Випуск. 14. – М.; СПб., 1993. – С. 253-274.
20. Россия 1913 год. Статистико-документальный справочник. – СПб.: БЛИЦ, 1995.

21. Скрипчинский П. Начало движения и первичных национальных соединений среди военных украинцев 1917–1918 гг. // Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-5881. – Оп. 1. – Д. 583/584.
22. Тимощук О. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) – Харків: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000.
- 23 Тинченко Я. Українські Збройні Сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – Київ: Темпора, 2009.
24. Тинченко Я. Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 рр.). – Львів, 1996.
25. 1918 год на Украине / Составление, научная редакция, предисловие и комментарии С.В. Волкова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2001.
26. Федюк В.П. Белые: антибольшевистское движение на Юге России. 1917–1918 гг. – М.: АИРО-XX, 1996.
27. Яневський Д. Проект «Україна» або Спроба Павла Скоропадського. – Харків: Фоліо, 2010.

ПОГРОМ, ЯКОГО НЕ БУЛО: ДО ІСТОРІЇ БОЙОВИХ ДІЙ 5-Ї ГВАРДІЙСЬКОЇ ТАНКОВОЇ АРМІЇ В СЕРПНІ 1943 РОКУ

Роман ПОНОМАРЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної
історії Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Пономаренко Роман. Погром, якого не було: до історії бойових дій 5-ї гвардійської танкової армії в серпні 1943 року

У статті розглядається один з епізодів боїв під Харковом під час літньої кампанії 1943 року. У історичній літературі існує думка, що радянська 5-а гвардійська танкова армія за три дні боїв 19–21 серпня втратила більше 400 танків. Проте аналіз джерел показує, що ці твердження не відповідають дійсності.

Ключові слова: Друга Світова війна, Харків, дивізія СС «Дас Райх», 5-а гвардійська танкова армія, танкові бої.

Пономаренко Роман. Погром, которого не было: к истории боевых действий 5-й гвардейской танковой армии в августе 1943 года

В статье рассматривается один из эпизодов боев под Харьковом в ходе летней кампании 1943 года. В исторической литературе существует мнение, что советская 5-я гвардейская танковая армия за три дня боев 19–21 августа потеряла более 400 танков. Однако анализ источников показывает, что это утверждение не соответствует действительности.

Ключевые слова: Вторая Мировая война, Харьков, дивизия СС «Дас Райх», 5-я гвардейская танковая армия, танковые бои.

Roman Ponomarenko. *Pogrom, which was not: the history of hostilities of the 5th Guards Tank Army in August 1943*

In the article we examine one of episodes battles about Kharkov during summer campaign, 1943. Opinion exists in the historical literature, that the soviet 5th Guards tank army for three days battle of August, 19–21 lost more than 400 tanks. However the analysis of sources shows that this statement falls short of to reality.

Keywords: Second World War, summer campaign of 1943, Kharkov, Division SS Das Reich, 5th Guards tank army, tank battles.

Досі безліч міфів обивають історію Другої Світової війни. Зокрема, в західній історичній літературі часто повторюється інформація про «танковий погром», який вчинила радянській 5-й гвардійській танковій армії під Харковом дивізія СС «Das Reich», 19–21 серпня 1943 року. Багато дослідників у своїх роботах згадують про ці події, як про достовірний факт. Проте, як виявилося, зроблений нами детальний аналіз показує, що загально прийнята версія цих подій абсолютно не відповідає дійсності. Це підкреслює актуальність теми в контексті необхідності повного і об'єктивного дослідження історії Другої Світової війни як взагалі, так і на теренах України.

В ході роботи над статтею автор спирається перш за все на історичні дослідження, збірки документів, мемуари та довідкові видання, за допомогою яких йому вдалось досягнути поставленої мети. Повний список джерел та літератури використаних автором наведено в кінці роботи.

Метою статті є аналіз наведених в основних джерелах даних про бої радянської 5-ї гвардійської танкової армії проти дивізії СС «Das Reich» під Харковом 19–21 серпня 1943 року.

Отже, до 19 серпня 1943 року війська Воронезького і Степового фронтів впритул наблизилися до Харкова. З північно-західного напряму на більшій підступу до Харкова вийшла 5-а гвардійська танкова армія під командуванням П. Ротмістрова, що входила до складу Степового фронту. У цей момент і стався, так часто згадуваний у багатьох західних джерела, «великий танковий погром 5-ої гвардійської танкової

армії 19–21 серпня 1943 року». Класичний опис цього дійства залишив відомий німецький військовий історик П. Карель. Згідно з ним, ранком 19 серпня 5-а гвардійська танкова армія атакувала в напрямі на Харків і нарвалася на організовану протитанкову оборону. На добре пристріляній місцевості, німці розкололи атакуючи порядки супротивника, після чого розгорнулася справжня бійня.

За її підсумками німці налічили на полі бою 184 підбитих радянських танка, в основному Т-34. 20 серпня радянські війська знову атакували, силою до 200 танків Т-34. За підсумками дня німцями було підбито 150 радянських танків. У ніч на 21 серпня 5-а гвардійська танкова армія знову перейшла в атаку. Жорстокий нічний бій тривав три години, радянським військам так і не вдалося прорватися, а на полі бою залишилося горіти більше 80 Т-34. Підсумковоючи усе вищесказане П. Карелем, отримуємо, що за три дні важких боїв 19–21 серпня німецьким танкам і штурмовим гарматам вдалося знищити 414 радянські танки [5, 235]!

Цікаво, що Е. Раус, командир німецького 11-го армійського корпусу, який обороняв Харків, в своїх мемуарах навів дещо інші дані, як по датах, так і по кількості – 20 серпня знищено 184 танки Т-34, а 21 серпня – 154, в сумі – 338, після чого у Ротмістрова, як по Раусу, ще залишалося «більше 100 танків». Потім, в ніч на 23 серпня німці підбили ще 80 танків, довівши кількість знищеної техніки 20–22 серпня до 418 штук [7, 349–354].

Характерно, що П. Карель так і не вказав, які саме німецькі частини протидіяли

армії Ротмістрова. Замість нього це зробили німецькі історики-ветерани Є. Раус, Х. Штобер та О. Вейдингер, які заявили, що це була дивізія СС «Дас Райх» [16, 815; 17, 17].

В своїх мемуарах Раус писав: «В останній момент прибули довгоочікувані підкріплення – танкова дивізія СС «Дас Райх», яка мала велику кількість танків. Я негайно спрямував її в загрозливий сектор. 96 танків «Пантера» та 35 «Тигрів», а також 25 самохідних гармат Stug-III ледве встигли зайняти вказані позиції, як 19 серпня розпочалась атака 5-ї гвардійської танкової армії» [7, 349] і так далі. Інші вказані історики просто повторили це твердження Рауса.

Є сенс вказати, що поширена ще в 60–70-і роки, ця версія отримала підтримку і в наш час. Зокрема, Кареля, Рауса та інших підтримав відомий воєнний історик Т. Ріплі [14, 168] та сучасні російські історики В. Абатуров та Р. Португальський, які в своїй праці практично не ставлять під сумнів вищеприведений опис битви 19–21 серпня [1, 532–537].

Однак при серйозному науковому аналізі цей епізод не витримує жодної критики. Для обґрунтування нашого твердження розглянемо його основні складові.

Спочатку зауважимо, що 19 серпня дивізія СС «Дас Райх» знаходилась в районі південніше Богодухова, але ні як не під Харковом. Лише 20 серпня командир дивізії групенфюрер СС В. Крюгер отримав наказ командуючого групою армій «Південь» фельдмаршала фон Манштейна розпочати підготовку до перекидання дивізії на схід, к Харкову, для підтримки 11-го армійського корпусу генерала танкових військ Є. Рауса [4, 183; 13, 319].

Однак висування частин дивізії на нову ділянку розпочалось лише 21 серпня – в 14:00 21 серпня командиру панцер-гренадерського полку СС «Дер Фюрер» С. Штадлеру було наказано висуватись разом зі своїм полком в район Коротича (поселок під Харковом). Завданням полку було підтримати армійські частини та атачувати

противника поблизу Коротича, і тим самим запобігти радянському прориву, що міг би відрізати німецькі війська в Харкові с південного-західу. Від міста дислокації полку до Коротича було 45 кілометрів, так що перед полком стояв важкий марш. До перевправ на річці Уди спрямовувались і частини панцер-гренадерського полку СС «Дойчланд». Одночасно зі Штадлером наказ на передислокування отримав і командир танкового полку дивізії оберштурмбаннфюрер СС фон Райтценштайн [15, 119]. Таким чином, з викладеного випливає, по-перше, що 19–20 серпня жодних частин дивізії СС «Дас Райх» в районі Харкова ще не було, а по-друге, серйозних боїв проти радянських танків у вказаній період дивізія також не вела.

Більш того, бронетанковий парк дивізії СС «Дас Райх» просто не мав у наявності стільки танків, як навів в своїх мемуарах Є. Раус. Зокрема, на 19 серпня дивізія СС «Дас Райх» мала в своєму складі 28 танків (з них чотири «Тигри») і 19 штурмових гармат [13, 315]. На 20 серпня штаб дивізії СС «Дас Райх» доповів о наявності 34 танків, п'яти командирських танків, 20 штурмових гармат, 15 протитанкових самохідок. На додачу в дивізії було 21 протитанкова гармата калібру 50-мм [13, 319].

Крім того, перші танки типу «Пантера» вступили в бій під Харковом лише 22 серпня. Це були машини 1-го батальйону танкового полку дивізії СС «Дас Райх» під командуванням штурмбаннфюрера СС Х. Вайсса. В батальйоні була 71 «Пантера» в чотирьох ротах. Кожна з чотирьох лінійних рот мала по 17 танків (по п'ять в кожному взводі і дві в штабі роти), три «Пантери», що лишилися (командирські) були при штабі батальйону [10, 137].

Зауважимо, що цей батальйон проходив переоснащення в Німеччині і «Пантери» ним були отримані лише 2 серпня. На засвоєння техніки пішло менше двох тижнів – вже 13 серпня 1-й батальйон залізницею почали перекидати на фронт [12, 803]. В

22:00 18 серпня під Харків прибув перший ешелон с частинами батальйону, а 19 серпня його вже внесли в бойовий розклад дивізії. Першими прибули 1-а та 2-а танкові роти і вони ж першими були приведені у бойову готовність і вступили в бій з танковими бригадами 5-ї гвардійської танкової армії, що 22 серпня перейшли у наступ. Всього за перший день участі в боях, двома ротами «Пантер» (34 танка) було підбито 53 радянських танки [19, 113]. В зв'язку з цим, в наказі по дивізії № 30 від 24 серпня 1943 року В. Крюгер оголосив батальйону подяку [18, 198]. Так що, з наведених нами даних видно, що в реальності ні про які 35 «Тигрів» чи 96 «Пантер» у складі дивізії СС «Дас Райх», як пише Раус, мова не йшла.

Тепер звернемось до радянської сторони. Відповідно до радянських звітів, Червона армія на фронті дивізії СС «Дас Райх» не робила якихось серйозних зусиль 19–21 серпня 1943 року, а тим більше таких, в яких би була задіяна така велика кількість бронетехніки, як про це вказують німці. 20 серпня в зв'язку з успіхами 53-ї армії командувач Степним фронтом І.С. Конев наказав 5-ї гвардійській танковій армії охопити Харків с південного-заходу. Наступаючи в напрямі Коротича, армія Ротмістрова повинна була вийти в район селища Бабаї (сім кілометрів південніше Харкова).

Як згадував Ротмістров, Конев поставив перед ним завдання нанести удар на Коротич – Люботин з метою відрізати шляхи відходу німців з Харкова к Полтаві і не дозволити їм підтягнути резерви з району Богодухова [9, 228]. Таким чином, у другий половині дня 20 серпня армія Ротмістрова приступила до перегрупування та атакувала лише 22 серпня [6, 270, 282, 291, 305], хоча Раус цього «не помітив». Справа в тому, що в своїх мемуарах він відзначив, що «день 22 серпня пройшов відносно спокійно», а радянська танкова атака розпочалась лише в ніч на 23 серпня і коштувала радянським військам 80 танків [7, 352]. Однак в інших німецьких джерелах відсутні згадування о

масштабних нічних танкових боях 22–23 серпня, але вистачає даних про танкові бої 22 серпня, про що ми вже сказали. Таким чином, 5-а гвардійська танкова армія також не вела серйозних бойових дій в період 19–21 серпня.

В свою чергу і армія Ротмістрова не мала такої кількості танків, як слідує з тверджень авторів, що описують її «погром» (більше 400 танків знищено за три дні). За даними Ротмістрова, танків в армії було 200 штук максимум (на це командувач Степним фронтом Конев оптимістично замітив Ротмістрову: «На один твій танк німцям треба виставляти два-три») [9, 228–229]. Зауважимо, що за іншими даними, що як нам здається, є трохи заниженими, в 5-й гвардійській танковій армії було «всього» 111 танків на 22 серпня [11, 45], а кількість «небагато більше 200» зафіксовано 9 серпня [2, 456].

В результаті ми бачимо, що загально-прийнята версія о боях 19–21 серпня 1943 року розсипається відцент після аналізу існуючих джерел. Нема жодних даних про бойові дії зазначених частин та з'єднань саме в цей період, як і не могло бути в їх складі заявленої кількості бронетехніки. Єдине, з чим можна погодитись в усьому цьому епізоді, так це з дійсно жахливими втратами 5-ї гвардійської танкової армії (nehaj і не з такими масштабними, як звичайно пишеться, але тим не менше).

Добавимо, що надії радянського командування на 5-ю гвардійську танкову армію не виправдалися. Прорив у Коротича і далі, як наказувалось, Ротмістрову не вдався. З 21 по 29 серпня 5-я гвардійська танкова армія просунулась всього на 12 кілометрів, втративши при цьому 129 танків – 114 Т-34 і 15 Т-70 [3, 445]. Результати бойової роботи армії викликали велике нездовolenня І. С. Конєва. В своєму наказі від 22 серпня Конев підкresлював, що танки не використовуються масово, а «плутаються в тилу стрілецьких дивізій і йдуть неправильно», в той час як командири корпусів «злочинно

топчуться на місці» [3, 445]. На 25 серпня в армії Ротмістра на ходу залишалось лише 50 танків та самохідних гармат.

Не дивно, що з 30 серпня армія використовувалась як зведений корпус (скоріше за все, на базі 5-го гвардійського механізованого корпусу), а з 2 вересня – як зведені бригади [3, 445]. В ході Белгородсько-Харківської наступальної операції армія втратила 60–65 % старших офіцерів, 85% командирів рот и батальйонів, 75% радистів. Лише через два місяці 5-я гвардійська танкова армія відновила боєздатність [2, 265]. Також зауважимо, що всього в Белгородсько-Харківської наступальної операції з 3 по 23 серпня 1943 року втрати радянських військ склали 1864 танки, що дає середньодобові втрати в 89 машин [8, 485].

Жорсткі дії дивізії СС «Дас Райх» західніше Харкова (також як і інших німецьких дивізій) 22-23 серпня не допустили радянського оточення Харкова. Аналізуючи хід бойових дій, іноді навіть складається враження, що будь у німців трохи більше піхоти (хоча б повнокровні панцер-гренадерські батальйони в ударних есесівських дивізіях), то вони б спокійно змогли б відкинути армію Ротмістра від Харкова. А так, нестача піхоти не дозволяла дивізії СС «Дас Райх» (як і іншим німецьким частинам) діяти активно, а змушувала навпаки – вести бойові дії обережно, повільно. Тим не менш, хоча Харків і був узятий військами Степного фронту 23 серпня, усі зусилля 53-й і 5-ї гвардійської танкової армії виявились марно витраченими – перерізати

шляхи евакуації з Харкова не вдалося і війська 11-го армійського корпусу вислизнули з міста. Це був безсумнівний тактичний успіх німецьких військ.

Таким чином, як ми побачили, популярні розповіді про бої 19–21 серпня є чим завгодно, окрім правди. Ale, звідки ж пішла вся ця історія? На наш погляд, в цьому випадку відбулась плутанина, яка дуже часто буває на війні, і німці в своїх звітах та спогадах звели в три дні більше ніж тижневі бойові дії в районі західніше Харкова. Важливо зауважити, що редактор мемуарів Рауса, відомий військовий історик С. Ньютон, відмітив: «Іноді він (Раус – Р. П.) припускає помилки в хронології, в своїх розповідях може плутати схожі події» [7, 31]. Ньютон також звернув увагу, що дуже часто у працюючих над спогадами про свій військовий досвід німецьких генералів не було офіційних документів та map, ім приходилося працювати по пам'яті, при цьому вони допускають помилки в часі, датах, назвах населених пунктів і в номерах з'єднань. Скоріше за все, що з Раусом відбулось те ж саме, а П. Карель користувався його записами; всі ж інші історики просто взяли цю інформацію з книг Кареля та Рауса, без її перевірки.

Тепер, думаємо, в цьому питанні можна поставити крапку. Надалі історикам слід критичніше підходити до «канонічних» версій тих або інших подій, оскільки, як ми показали, дуже часто «сталі факти» є не більше ніж черговими міфами.

ДЖЕРЕЛА

1. Абатуров В., Португальский Р. Харьков – проклятое место Красной армии / Абатуров В., Португальский Р. – М.: Язуа, Эксмо, 2008. – 544 с.
2. Гланц Д., Хауз Д. Курская битва. Решающий поворотный пункт Второй Мировой войны / Гланц Д., Хауз Д. – М.: Аст, Астрель, 2007. – 509 с.
3. Горбач В. Над огненной Дугой / Горбач В. – М.: Язуа, Эксмо, 2007. – 512 с.
4. Земке Э. От Сталинграда до Берлина / Земке Э. – М.: Центрполиграф, 2009. – 604 с.

5. Карель П. Восточный фронт. Выжженная земля, 1943-1944 / Карель П. – М.: Изографус-Эксмо, 2003. – 430 с.
6. Курская битва. Хроника, факты, люди: в 2 книгах. Кн.2. – М.: «Олма-Пресс», 2003. – 383 с.
7. Payс Е. Танковые сражения на Восточном фронте / Payс Е. – М.: Аст, 2006. – 523 с.
8. Россия и СССР в войнах и конфликтах XX века. – М.: «Олма-Пресс», 2001. – 608 с.
9. Ротмистров П.А. Стальная гвардия / Ротмистров П.А. – М.: Воениздат, 1984. – 272 с.
10. Jentz T. Panzertruppen 2. The Complete Guide to the Creation & Combat Employment of Germany's tank Force. 1943-1945 / Jentz T. – Atglen: Schiffer Military History, 1996. – 300 p.
11. Margry K. Kharkov / Margry K. // After the Battle, № 112. – P.2-45.
12. Nevenkin K. Fire Brigades. The Panzer Divisions 1943-1945 / Nevenkin K. – J.J. Fedorowicz Publishing, 2008. – 940 p.
13. Nipe G. Decision in the Ukraine. Summer 1943. II SS and III Panzerkorps / Nipe G. – J.J. Fedorowicz Publishing, 1996. – 390 p.
14. Ripley T. Hitler's praetorians. The history of the Waffen SS 1923-1945 / Ripley T. – London: Spellmount, 2004. – 352 p.
15. Schneider W. Tigers in Combat II / Schneider W. – Stackpole books, 2005. – 354 p.
16. Stober H. Die Flugabwehrverbande der Waffen-SS / Stober H. – Verlag K.W. Schutz Kg, 1984. – 608 s.
17. Weidinger O. Division Das Reich 1943–1945. Band V / Weidinger O. – Osnabruck: Munin Verlag GMBH, 1982. – 621 s.
18. Weidinger O. Comrades to the End. The 4th SS Panzer-Grenadier Regiment «Der Fuhrer» 1938–1945. The history of a German-Austrian fighting unit / Weidinger O. – Atglen: Schiffer Military History, 1998. – 464 p.
19. Yerger M. Knights of Steel. The Structure, Development and Personalities of the 2.SS-Panzer-Division / Yerger M. – Published by M. Horetsky, 1989. – 262 p.

ДІЇ РОЗВІДУВАЛЬНО-ДИВЕРСІЙНИХ СІЛ ТА ЗАСОБІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СІЛ НА ЧОРНОМУ МОРІ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Ігор ФУРМАН,
*кандидат історичних наук, начальник кафедри воєнної
історії Національного університету оборони України,
капітан 1 рангу*

Фурман Ігор. Дії розвідувально-диверсійних сил та засобів військово-морських сил на Чорному морі у роки Великої Вітчизняної війни

У статті висвітлено досвід застосування розвідувально-диверсійних сил та засобів військово-морських сил у бойових діях на Чорному морі у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.

Ключові слова: розвідувально-диверсійні сили та засоби, бойові плавці, 10-та флотилія МАС, РОП, «загін «К», штурмові засоби.

Фурман Ігор. Действия разведывательно-диверсионных сил и средств военно-морских сил на Черном море в годы Великой Отечественной войны

В статье освещен опыт применения разведывательно-диверсионных сил и средств военно-морских сил в боевых действиях на Черном море в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.

Ключевые слова: разведывательно-диверсионные силы и средства, боевые плаватели, 10-я флотилия МАС, РОП, «отряд «К», штурмовые средства.

Furman Igor. Actions reconnaissance and sabotage capabilities of naval forces in the Black Sea during World War II

The article highlights the experience of reconnaissance and sabotage capabilities of naval forces in combat operations in the Black Sea during the Great Patriotic War of 1941–1945

Keywords: intelligence and sabotage troops and equipment, combat swimmers, 10 and flotilla MAC, ROP, «order» K «, assault vehicles.

Друга світова війна 1939–1945 рр. і, зокрема, Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр., посідають особливе місце в історії воєнно-морського мистецтва. Флоти країн-учасниць продемонстрували значні можливості у вирішенні багатопланових оперативно-тактичних і стратегічних завдань у наземній, повітряній, надводній та підводній сферах збройної боротьби, збагатили великий досвід ведення дій «флот проти берега» та «флот проти флоту», виконуючи поставлені завдання як спільно з іншими видами збройних сил, так і самостійно. Досвід, отриманий флотами, настільки великий та різносторонній, що робить неможливим в обсязі однієї праці повністю його висвітлити.

Однією з важливих сторінок історії Другої світової війни є боротьба між різними за кількістю сил і засобів флотами, але за рахунок застосування «нетрадиційних» форм slabshij з них добивався більш значних успіхів.

Метою даної статті обрано узагальнення та висвітлення на підставі відкритих джерел досвіду застосування розвідувально-диверсійних сил та засобів ВМС країн, що брали участь у бойових діях на Чорному морі у роки Великої Вітчизняної війни. Вивчення цього досвіду сьогодні більш ніж виправдано і необхідно не тільки для того, щоб вшанувати належно наших співвітчизників, що виявили чудеса мужності і героїзму, але й для того, щоб сприяти формуванню сучасних поглядів на форми і способи збройної боротьби на морі.

Варто зазначити, що у вітчизняній історіографії питання застосування розвідувально-диверсійних сил та засобів ВМС на Чорному морі в роки Великої Вітчизняної війни до сьогодні не знайшло належного вивчення та відображення, воно поки не стало об'єктом спеціального воєнно-історичного дослідження, відсутній грунтovий аналіз даної проблематики. Існують також разні наукові подходи в оцінці або тлумаченні того чи іншого історичного факту або події. Окрім того, більшість відкритих італійських

та російських публікацій, переважно інформаційної мережі «Internet», висвітлюють «традиційні», «екопійовані» погляди на ті чи інші історичні події, деколи надають спірні відомості (щодо кількості сил та засобів, що застосувалися, бойових втрат сторін, назв кораблів та суден, прізвищ учасників тощо), а відсутність доступу до архівних джерел суттєво знижує достовірність отриманої інформації. Тому автор також намагається неупереджено оцінити тогочасні події і, на підставі уточнених даних, максимально повно, наскільки це можливо, розкрити зазначену проблематику. У статті назви військових частин і підрозділів, військових кораблів і суден, що були учасниками історичних подій, наводяться мовою оригіналу.

Аналіз розглянутих джерел висвітлив, що розвідувально-диверсійні сили та засоби німецького флоту у бойових діях на Чорному морі в роки Великої Вітчизняної війни участі не брали, а радянського – використовувались обмежено. Активно діяли на Чорноморському театрі у зазначений період лише розвідувально-диверсійні сили та засоби 10-ої флотилії МАС Королівських військово-морських сил Італії.

Так, військово-морське відомство Радянського Союзу у довоєнний період не приділяло належної уваги створенню диверсійно-розвідувальних сил та засобів, через що у роки Великої Вітчизняної війни на Чорному морі вони не знайшли широкого використання. Загально прийнято, що у ВМФ СРСР перший офіційний підрозділ водолазів-розвідників – рота особливого призначення (РОП), яку називають прообразом радянських флотських частин та підрозділів спеціального призначення, була сформована наприкінці липня 1941 р. при розвідувальному відділі штабу Червоно-прапорного Балтійського флоту. За період війни РОП успішно провела більше двохсот розвідувально-диверсійних операцій, проте, незважаючи на це, в жовтні 1945 р. була розформована «за непотрібністю». На інших

флотах Радянського Союзу, подібні частини у довоєнний період не були сформовані [1; 2, 78, 85; 3; 4; 5].

Однак, не можна сказати, що на Чорноморському флоті ВМФ СРСР у довоєнний період взагалі не приділялася увага створенню підрозділів водолазів-розвідників. Є відомості, що з цією метою у 1940 р. було проведено спеціальне дослідницьке навчання з висадки легководолазів через торпедні апарати підводного човна у підводному положенні, з коротким боєм, диверсією та їх поверненням на підводний човен [5]. Але, цей досвід не отримав тоді належної оцінки у керівництва радянського військово-морського відомства. До того, підготовка підрозділів водолазів-розвідників і досвід їх застосування були вельми незнаними.

Все ж таки, хоча і на завершальному етапі війни, у складі Чорноморського флоту був створений і діяв спеціальний загін водолазів-розвідників, який, за своєю суттю, не був професійним підрозділом бойових плавців і вирішував, переважно, завдання з розвідки противника. Так, у квітні 1944 р. був створений *розвідувальний загін особливого призначення* (РЗОП) з десяти чоловік. Його очолив колишній командир взводу РОП старший лейтенант С. С. Осіпов. Загін брав участь тільки в одній бойовій операції – 5 квітня був висаджений з надводних кораблів в районі селища Любімовка із завданням вести розвідку кораблів, що входять і виходять із Севастополя. Бійці загону регулярно передавали по радіо здобуту розвідувальну інформацію, а після закінчення виконання бойового завдання 10 травня 1944 р. був евакуйований в розташування радянських військ. Після узяття Севастополя водолази-розвідники проводили обстеження потоплених німецьких кораблів, вилучали з них документи, що представляли цінність для командування. В кінці 1945 р. РЗОП був розформований [2, 84; 6]. Є також відомості, що в ході війни офіцери розвідки Чорноморського Флоту

формували розвідувальні групи болгарських патріотів та забезпечували їх висадку з підводних човнів на болгарське узбережжя [7, 105]. Однак, можна припустити, що це не були професійні водолази-розвідники, тому дана інформація потребує уточнення, зокрема щодо складу та завдань груп, рівня та змісту їх підготовки, спорядження та засобів доставки на узбережжя тощо.

Щодо застосування розвідувально-диверсійних сил та засобів військово-морського флоту Німеччини, то вони не брали участі у бойових діях на Чорному морі. Причиною цьому є консерватизм, «трациційність» поглядів керівництва німецького військово-морського відомства на ведення війни на морі і нерозуміння ролі і завдань цих підрозділів у збройній боротьбі. Вважається, що найперша диверсійна команда німецького флоту була створена за ініціативою віце-адмірала Гельмута Гейе на початку січня 1944 р. в містечку Хайлігенхафен на східному березі Кільської бухти Балтійського моря, коли країна вже перейшла до тотальної оборони. Вона була відома під офіційною назвою *«Kleinkampfmittel-Verband»*, що буквально означало «*Загін малых бойовых засобів*». Для збереження таємниці скорочувалося до «*загону K*». Передумовою до цього став інцидент з німецьким лінійним кораблем *«Tirpitz»*, який 22 вересня 1943 р. в Альтен-фьорді в північній Норвегії спробували знищити бойові плавці британського штурмового загону. Під корпусом корабля були встановлені міни із запущеними в хід годинними детонаторами, при вибуху яких *«Тірпіц»* отримав суттєві пошкодження. Подібну диверсійну акцію успішно провели італійські бойові плавці в Середземному морі ще в грудні 1941 р., надовго вивели з ладу британські лінійні кораблі *«Веліант»* і *«Куїн Елізабет»*. Цей інцидент зумовив рішення німецького військово-морського відомства про створення у складі флоту диверсійно-штурмового з'єднання, що складалося із загонів бойових плавців, людинокеруємих торпед, вибухаючих катерів

Фото 1. Франческо МІМБЕЛЛІ

і надмалих підводних човнів [8, 9–11, 16–17; 9, 241–242].

Слід відмітити, що на Чорноморському театрі Німеччина на початку війни з Радянським Союзом не мала достатньої кількості сил для активних дій на морі й вимушена була шукати нетрадиційні форми боротьби з сильним противником, зокрема, залучати диверсійно-розвідувальні сили та засоби союзної Італії. Так, в оперативних планах німецьких військ, зокрема групи армій „Південний“, море було лише межею зони її дій, тому Німеччина у Чорному морі не мала своїх надводних кораблів. Флот її румунського союзника був дуже слабким у порівнянні з радянським Чорноморським флотом і рівень його підготовки – недостатнім [10, 452; 11, С.228]. Відсутність сильного флоту на Чорному морі не дозволяла німецькому командуванню в 1942 р. здійснити повну блокаду Севастополя, захисники якого завдяки постачанню з моря, мужньо чинили опір сильному натиску противника [12].

Тому, 14–15 січня 1942 р. у Баварських Альпах в німецькому містечку Гарміш-Партенкирхен (нім. *Garmisch-Partenkirchen*, у роки гітлерівського режиму в Гарміш-Партенкирхен базувалася елітна гірничо-стрілецька дивізія «Едельвейс» що встановила в 1942 р. прapor Німеччини над Эльбрусом) [13] відбулася зустріч головнокомандувача ВМС Німеччини (нім. *Deutsche Kriegsmarine*) гросс-адмірала Еріха Редера (*Erich Johann Albert Raeder*) [14] зі своїм італійським колегою адміралом Артуро Рікарді (*Arturo Riccardi*), в ході якої було обговорено питання про участі Королівських військовоморських сил Італії (італ. *Regia Marina*) [15] у війні на морі проти Радянського Союзу. У березні 1942 р. німецька сторона звернулася до італійського керівництва з конкретним проханням про надання військової допомоги на Ладозькому озері та у здійсненні морської блокади Севастополя [16, с.175]. Йдучи назустріч союзникам командування італійських ВМС відправило на Чорне море частину штурмових засобів 10 флотилії MAC (*Decima Flottiglia MAS*) та надмали підводні човни типу «СВ», зокрема: десять торпедних катерів («MAS 566» – «MAS-575»), шість надмалих підводних човнів («СВ-1» – «СВ-6»), п'ять малих торпедних катерів типу «MTSM» (№ 204, 206, 208, 210, 216) і п'ять вибухаючих катерів типу «MTM», які у подальшому були зведені у 4 флотилію [17; 18]. Командував підрозділом і здійснював оперативне керівництво на Чорному морі капітан 1 рангу *Франческо Мімбеллі* (фото 1 [18]). Слід звернути увагу, що на Чорному морі і, пізніше, на Сіцілії Мімбеллі керував операціями не з берега, а навпаки, брав безпосередню участь в більшості виходів.

У контексті доцільно навести, що 10 флотилія MAC (італ. *MAS* – «*Mezzi d'Assalto*» – штурмові засоби. Інші варіанти: «*Motoscafo Antisommergibile*» – протичовновий моторний торпедний катер; «*Motoscafo Armato Silurante*» – озброєні торпедні катери [19]) на чолі з капітаном 2 рангу Вітторіо Мок-

кагатта була виділена у самостійний підрозділ з 1 італійської флотилії МАС ще 15 березня 1941 р. і організаційно складалася з двох підрозділів: підводний загін (командир капітан 3 рангу Юніо Валеріо Боргезе), і надводний загін (командир капітан 3 рангу Джорджо Джоббе) [20; 21].

Перша велика проблема, з якою зіткнулися італійці, була пов'язана з перекиданням кораблів на Чорне море. Фактично єдиним можливим її рішенням міг стати наземний транспорт, оскільки підконтрольні Туреччині Чорноморські протоки були закритими для проходу військових кораблів міжнародними угодами. Відповідно до Конвенції Монtré 1936 р. якщо під час війни Туреччина не бере в ній участь, то протоки повинні бути закриті для проходу військових суден будь-якої воюючої держави [22].

Тому, у квітні 1942 р. зі складу надводного загону Д. Джоббе організували експедиційну групу на чолі з капітаном 3 рангу Альдо Ленци, яка отримала назву «колона Моккагатта 10 флотилії МАС». Специфічні особливості італійських штурмових засобів, застосування і обслуговування яких вимагали спеціально підготовленого персоналу і спеціального устаткування, а також наявний досвід з відбору зі складу флотилії груп для ведення бойових дій у віддалених районах зумовили механізувати цю експедиційну групу. З цією метою була створена автоколона, яка, окрім матеріальної частини, могла перевозити також особовий склад і устаткування, необхідне при використанні штурмових засобів, забезпечивши групі повну самостійність, і яка завдяки своїй рухливості змогла б діяти відповідно до всіх змін лінії фронту на суші. Така автоколона, висунувшись вперед до лінії наступаючих військ і спустивши на воду свої штурмові засоби, могла б допомогти в справі знищення вузлів опору противника, що залишилися на березі [16, 176].

Не дивлячись на величезні труднощі в отриманні необхідних матеріалів, пов'язані з військовими обмеженнями колона була

сформована край швидко. Так, у квітні 1942 р. був відданий наказ про організацію групи, а вже 6 травня зформована колона Моккагатта здійснила урочисте проходження. Вона була оснащена всім необхідним і готова до походу. До її складу входили: 5 торпедних катерів типу «MTSM» (*Motoscafi da Turismo, Silurante, Modificato* – туристичний моторний катер, торпедний, модернізований) і 5 вибухаючих катерів типу «МТМ» (*Motoscafi da Turismo modificati* – туристичний моторний катер модернізований) [19] – на автотязі; 1 штабний автобус, обладнаний ліжками для всіх водіїв торпед; 1 автомашина із змонтованою на ній радіостанцією, що служила одночасно канцелярією колони і сховищем дрібних запасних частин; 1 легкова автомашина підвищеної прохідності для командира; 1 зв'язковий мотоцикл; 3 трактори; 5 автотягачів «666» і 5 спеціальних причепів для перевезення катерів (MTSM); 2 причепи для перевезення торпед; 1 автомайстерня, оснащена всім необхідним для ремонту автомашин, катерів і торпед; 1 автоцистерна ємкістю в 12000 л; 3 автопричіпи-цистерни для перевезення рідин; 1 автопричіп для перевезення боеприпасів; 1 автокран для підйому катерів. На озброєнні колони, окрім особистої зброй, знаходилися дві автоматичні 20-мм зенітні гармати на автопричіпах. Автоколона була забезпечена бензином, боеприпасами, необхідним устаткуванням, запасними частинами і продовольством для автономних дій протягом декількох місяців.

Перекидання колони до Криму здійснювалося з 6 по 19 травня залізничним шляхом: Спеція – Верона – Брэннер – Віденсь – Краків – Тернопіль – Дніпропетровськ – Сімферополь. Вивантажившись з вагонів, колона своїм ходом 21 травня прибула до Ялти, а звідти 22 травня – до місця призначення – Фороса, де був створений оперативний штаб. Перш за все було прокладено рейковий шлях і споруджено дерев'яний сліп, щоб доставляти штурмові засоби до берега моря і спускати їх на воду.

Завдяки допомозі німецької саперної роти ця робота була швидко закінчена [16, 177–178]. Слід звернути увагу, що вибір місця дислокації не був випадковий. Розташований поряд мис Сарич є найпівденнішою точкою Кримського півострова. Враховуючи малий радіус дії штурмових катерів, це наближало їх на мінімальну відстань до морських шляхів, по яких радянський Чорноморський флот здійснював постачання Севастополя. 31 травня у Форосі група була проінспектована командувачем 11 німецької армії генерал-полковником Еріхом фон Манштейном.

Частину сил було передислоковано іншими шляхами. Так, торпедні катери «MAS» перевезено по шосе до Відня на спеціальних трейлерах, з відки вони пішли своїм ходом по Дунаю до моря та дісталися до румунського порту Констанца. Після короткого і нескладного морського переходу вони досягли порту Ялта, який став їх первою оперативною базою.

Шість надмалих підводних човнів типу «СВ» (букви латинські – *прим. авт.*) 22 квітня 1942 р. зі Спеції були відправлені залізничним шляхом до Констанци, де їх спустили на воду і протягом місяця привели в боєготовий стан. З Констанци підводні човни також перебазувалися в Ялтинський порт. Перша група прибула туди

5 червня 1942 р.: «СВ-1» (командир капітан-лейтенант Лезен д'Астен), «СВ-2» (командир лейтенант Аттіліо Руссо), «СВ-3» (командир лейтенант Джованні Соррентіно). 11 червня в Ялту прибула друга група: «СВ-4» (командир капітан-лейтенант Армандо Сібіле), «СВ-5» (командир капітан-лейтенант Фароролі), «СВ-6» (командир лейтенант Галліано). Всі шість підводних човнів було розміщено у внутрішньому ковші порту і ретельно замасковано.

Головною базою флоту німецьких союзників на Чорному морі була Констанца. З просуванням фронту переміщувалася також і база дислокації італійських сил – Евпаторія, Ялта, Севастополь, Феодосія (фото 2, 3 [18]), Керч, пізніше Анапа і порти Азовського моря: Оспіенко, Маріуполь, Таганрог [17; 23; 24].

Вдень особовий склад флотилії займався ремонтом матеріальної частини, виправляючи пошкодження, отриманих під час бойових виходів. Штурмові катери здійснювали патрулювання у нічний час, якщо дозволяли умови погоди і стан моря, сприяючи морській блокаді Севастополя і Балаклави, допомагаючи прибережному флангу німецьких військ. В море, зазвичай, виходили 2–3 катери, які використовуючи для маскування темний фон прибережних скель приховували себе до появи цілі й атакували

її раптово на короткій дистанції. Знайдені джерела висвітлюють, що цілями атак італійських катерників були радянські військові кораблі, підводні човни та транспорти, що діяли поодиноко та у складі конвойів, баржі, що здійснювали перевезення вантажів і військ тощо.

Активні дії італійської флотилії відмічаються в період з квітня 1942 р. по травень 1943 р., в ході якого було здійснено

Фото 2. «MAS» в Севастополі взимку 1942–1943 pp.

блізько 200 виходів на завдання. Особливо інтенсивно операції проводилися навесні і влітку 1942 р. Командувач Північно-Кавказким фронтом маршал С. М. Будьонний 30 червня 1942 р. доповідав в Ставку: «... всі кораблі, що прорвалися до Севастополя і назад, піддаються сильному бомбардуванню з повітря і *торпедним атакам катерів і підводних човнів* (виділено автором). Тільки за останні три-чотири дні на підступах до Севастополя були потоплені два підводні човни, міноносець «Безупречний» і серйозно пошкоджений лідер «Ташкент» [25, 135]. Беззаперечно, значну роль в цьому відігравали італійські сили і засоби.

В [16, 183] вказується, що 13 червня 1942 р. італійський торпедний катер, керований Массаріні і Грілло, атакував з короткої дистанції теплохід водотоннажністю 13 000 т (назва не наводиться – *прим. авт.*), який йшов з вантажем боеприпасів для Севастополя під охороною міноносця і двох сторожових катерів. Торпедоване судно викинулося на берег, де його знищила німецька авіація. Можна припустити, що дані події могли відбутися, але підтвердити їх іншими джерелами не вдалося.

18 червня 1942 р. два торпедні катери «MAS» атакували самохідні баржі, що перевозили війська до Севастополя. У цьому бою був потоплений радянський транспорт (назва знов не наводиться – *прим. авт.*) [18]. В інших джерелах чітко вказано назву потопленого судна, дату, час, місце та причину його загибелі, зокрема: «... теплохід «Белосток» затонув в районі мису Фіолент поблизу Севастополя, в результаті торпедування італійськими торпедними катерами в ніч з 18 на 19 червня 1942 р.» [26]. Слід також відмітити, що в [27] вказується про

Фото 3. «MAS» у Феодосії

торпедування судна німецьким торпедним катером «S-102».

«Белосток» (фото 4 [26]) – санітарний транспорт, колишній вантажно-пасажирський теплохід – був останнім транспортним судном, яке змогло прорватися в Севастополь до його залишення радянськими військами. У ніч з 17 на 18 червня 1942 р. він доставив в обложене місто вантаж боеприпасів і продовольства, а до вечора 18 червня прийняв на борт, за різними даними, понад 800 чоловік поранених і евакуйованих. У 21:30 18 червня судно вийшло з Севастополя у складі конвою: базовий тральщик Т-408 «Якорь» і п'ять морських мисливців.

У 01.48 19 червня в 20 милях на південь від мису Фіолент, конвой піддався атаці ворожих торпедних катерів. В результаті попадання однієї з торпед судно отримало велику пробійну і швидко затонуло в точці з координатами $44^{\circ}08' \text{ півн. ш.} / 33^{\circ}35' \text{ півд. д.}$. Коли на кораблі супроводу почали підбирати людей, що знаходилися у воді, з італійських катерів відкрили кулеметний вогонь по тих, що рятувалися, але ця атака була відбита. На судні загинуло понад 400 осіб [27], за іншими відомостями – понад 680 [26].

Фото 4. Санітарно-транспортне судно «Белосток»
(*Ciudad de Ibiza*)

У ніч на 19 червня 1942 р. італійцями знищено радянський підводний човен Щ-214 (*X серії, типу «Щ» – «Щука»*) (фото 5 [28]) під командуванням капітана З рангу В. Я. Власова, який привіз для захисників Севастополя 26 т боєприпасів і 4 т продовольства. Оперативно розвантажившись та прийнявши на борт поранених (точна кількість яких не встановлена – від 40 до 65 осіб), човен ліг на зворотний курс – в Батумі. Після зринання в районі мису Ай-Тодор він був виявлений німецьким береговим наглядовим постом. З Ялти на перехоплення Щ-214 (за іншими даними – попередня засідка [29]) вийшли два італійські торпедні катери «MAS-570» і «MAS-571», які провели торпедну атаку. Від ураження торпе-

Фото 5. Щ-214 у борту плавбази. 1941 р.

дою в носову частину, випущеною з катера «MAS-571» підводний човен затонув в точці з координатами $44^{\circ}15' \text{ півн. ш.} / 34^{\circ}30' \text{ півд. д.}$ Італійцям вдалося підібрати з води лише двох червонофлотців: механіка Миколу Васильовича Полтавцева і електрика Дмитра Федотовича Плещакова. Решта членів екіпажу підводного човна та евакуйовані севастопольці загинули [18; 30; 31, 32]. За потоплення

ІЩ-214 командир «MAS-571» старший лейтенант Етторе Бісаньо був удостоєний вищої італійської нагороди «Золотої медалі» [29].

В [18] містяться відомості, що італійські катерники у берегів Криму потопили також радянський сторожовий катер «СКА-021» типу «МО-4», що сів на мілину і 1 липня розстріляний артилерійсько-кулеметним вогнем «MAS-572», «MAS 573» і «MTSM 216». Але, підтвердження цьому не знайдено. Інші джерела, переважно радянські, піддають сумніву цю версію, або взагалі не вказують причину його загибелі. Проте, знайдено відомості, що радянський катер був потоплений 2 липня 1942 р. в 50 милях на південний захід від Ялти [33]. Враховуючи те,

що цей район був поблизу базування італійської катерної флотилії, тому цілком імовірно, що «СКА-021» потоплений саме італійцями.

Є відомості, що в ніч з другого на третє серпня 1942 р. італійські торпедні катери «MAS 573» (капітан З рангу Кастаньяччі), «MAS 568» (лейтенант Ленъяни) і «MAS 569» (лейтенант Феррарі) [18, 34] на північний захід від Керчі атакували легкий

крейсер «Молотов» (типу «Максим Горький») і лідер ескадрених міноносців «Харков» (типу «Ленінград») [35, С.20], що під командуванням командира бригади крейсерів контр-адмірала Н.Е. Басистого виконували завдання з обстрілу Феодосії, її порту і причалів Двоякорної бухти з метою знищення зосереджених там (за даними розвідки) суден і плавучих засобів противника, що могли бути використані ним під час форсування Керченської протоки і висадки на Таманський півострів [34]. Випущені по «Молотову» торпеди з «MAS 573» пройшли мимо, але «MAS 568», підйшовши до крейсера на близьку дистанцію, випустив обидві свої торпеди, одна з яких влучила в кормову частину корпусу корабля. Лідер «Харків» в бою відхилився від однієї торпеди, і підпалив артилерійським вогнем один з катерів. Пошкоджень корабель не отримав [18].

Однак, ці результати атаки піддаються сумніву. Зокрема зазначається, що «Молотов» був атакований зліва по носу в 0.53 катерами «MAS 568» і «MAS 573», коли загін радянських кораблів йшов на бойовому курсі 65°. Крейсер різко повернув управо і збільшив хід до повного. Після того як катери скрилися з виду, «Молотов» знову ліг на бойовий курс. Проте джерело не містить відомостей про торпедну атаку італійських катерників і її результати. Проте, пошкодження «Молотова»

приписується німецьким літакам-торпедоносцям He 111H-6 зі складу 6./KG 26, які майже одночасно з італійцями також атакували радянський загін, але вже в 1.19. Один літак наблизився з траверзу лівого борту, але корабель вчасно відвернув управо і торпеда пройшла уздовж його правого борту. Через 5 хв. два інші літаки здійснили атаку: один йшов на крейсер з

правого траверзу на курсовому куті 150°, інший – з лівого курсового кута 110°. З відстані 3-6 кбт «Молотов» відкрив інтенсивний вогонь і почав циркуляцію вліво, ухиляючись від правого торпедоносця, що скинув дві торпеди, одна з яких пройшла уздовж лівого борту, а друга в 1.27 влучила в кормову частину корабля. Сам літак теж був збитий вогнем кормових автоматів крейсера. Торпеди, скинуті другим торпедоносцем пройшли за кормою «Молотова» [34].

5 вересня торпедний катер «MAS-568» (командир – лейтенант Майно) торпедував радянський вантажний пароплав «Фабрициус» (фото 6 [36]) [18]. Проте, судно той час вже було залишене екіпажем як непридатне для подальшої експлуатації. Відомо, що 2 березня 1942 р. радянський транспорт (раніше вантажний пароплав) «Фабрициус», який брав активну участь в перекиданні маршових поповнень, провізії та фуражу в перші місяці війни, був атакований німецьким літаком-торпедоносцем під час переходу по маршруті Новоросійськ – Камиш-Бурун. На його борту знаходилося 700 військовослужбовців, бойова техніка, коні й продовольчий фураж. Пошкоджене судно було посажено командою на мілину поблизу мису Утріш в точці з координатами 44°45' півн. ш., 37°28' півд. д. [37]. Екіпаж

Фото 6. Залишки пароходу «Фабрициус». Малюнок з музею історії м. Анапи

«Фабрициуса» залишався на судні і продовжував чинити опір німцям до початку серпня 1942 р. [38].

Італійські катери також обстрілювали з кулеметів радянські війська і їх укріплення на узбережжі та висаджували підривні команди. Є відомості щодо участі катерної флотилії у спільних операціях із союзниками, зокрема: 29 червня 1942 р. проведення п'ятьма торпедними катерами у взаємодії з шістьма німецькими десантними суднами хибного десанту на узбережжя між мисом Феолент і Балаклавою; 1 липня 1942 р. – участь у штурмі німецько-румунськими військами Балаклави, під час якого п'ять італійських торпедних катерів заблокували вихід з бухти, чим запобігли відходу радянських військ морем та інших [16, 179, 181-182; 17; 39].

Дії італійської катерної флотилії отримали найвищу оцінку німецького командування. 30 липня 1942 р. за проведені бойові дії на морі особливо відзначившихся було нагороджено орденами «Залізний хрест 2 класу» (нім. Eisernes Kreuz 2. Klasse) [16, 183].

Однак, італійська флотилія також несла певні втрати, переважно від ударів радянської авіації по пунктам базування. Є відомості, що під час такого нальоту 12 травня 1942 р. торпедний катер «MAS 572» унаслідок отриманих пошкоджень втратив управління, зіткнувся з катером «MAS 566» і затонув в районі банки Марія-Магдалина.

9 вересня 1942 р., відразу після візиту до Ялти гросс-адмірала Редера (фото 7 [18]), база була атакована радянськими бомбардувальниками, які потопили «MAS 571», «MAS 573» і баржу, а також серйозно пошкодили «MAS 567», «MAS 569» і «MAS 572» [18].

З падінням останніх вузлів опору радянських військ втрачався сенс перебування італійської групи в Криму, але німецьке командування вирішило затримати її на випадок можливого використання штурмових засобів надалі з метою підтримки своїх діючих підрозділів. 13 серпня 1942 р. час-

Фото 7. Візит Редера до Ялти (зліва від ньюго Мімбеллі)

тина колони Моккагатта залишає Форос і разом з матеріальною частиною перекидається до Феодосії для боротьби з радянськими підводними човнами.

Вже на наступний день три катери флотилії вийшли в море на нічне патрулювання. Коли німці почали наступ на Кавказ, колона Моккагатта перебазувалася на Азовське море до Маріуполя по маршруту: Ялта – Сімферополь – Мелітополь – Маріуполь (фото 8 [18]) [16, С.183-184]. 9 жовтня 1942 р. 4 флотилія ВМС Італії отримала наказ про перебазування на Каспійське море, але переїзд так і не відбувся [40]. Перемога радянських військ під Сталінградом і подальший контрнаступ змусили німців відступити назад до Чорного моря. В цей час активність флотилії вимушено знижується. Катери в основному здійснювали прикриття прибережного флангу німецьких військ в ході їх відступу з Кавказу, а потім з Криму.

25 жовтня 1942 р. колонна Моккагатта залишила Маріуполь і морем відправилася в Констанц, а в березні 1943 р. вона по-

вернулася до Італії, в Спецію, зберігши всі катери, все устаткування і всіх людей [16, С.185]. За іншими відомостями до Італії повернулися всі п'ять катерів типу «MTSM» і чотири катери типу «MTM» (один був втрачений в ході бойових дій) [18].

2 січня 1943 р. командуванням італійського флоту ухвалено рішення про відкликання всіх італійських сил з Чорного моря. Але всі боеготові катери типу «MAS» були передані німецьким морякам, які пройшли тренування у ВМБ Поля в Істрії та на моторобудівному заводі «Ізотта-Фраськіні» в Мілані. 20 травня відбулася офіційна церемонія передачі німецькому флоту катерів «MAS 566» – «MAS-570», «MAS 574» і «MAS 575», які отримали номери «S 501» – «S 507» відповідно. У подальшому, «S 507» загинув 27 травня в гавані Феодосії в результаті зіткнення, «S 501» виключений із списків 10 жовтня 1943 р., останні – 20 серпня 1943 р. передані румунському флоту [17,18].

Останніми на Чорному морі бойовими одиницями з італійськими екіпажами залишилися надмалі підводні човни типу «СВ» [17]. Варто зазначити, що вони достатньо активно діяли на Чорноморському театрі проти радянського флоту, що, на нашу думку, є предметом окремого наукового пошуку.

Таким чином встановлено, що у бойових діях на Чорному морі в роки Великої Вітчизняної війни брали активну участь диверсійно-розвідувальні сили та засоби 10 флотилії МАС Королівських військовоморських сил Італії, які створили значну загрозу морським перевезенням противника на комунікаціях у близькій зоні та сприяли німецькому командуванню у здійсненні

Фото 8. Переход «Колони Моккагатта 10-ї флотилії МАС» з Криму до Маріуполя. 1942 р.

морської блокади Севастополя. Подібні сили радянського ВМФ на Чорноморському театрі застосовувалися обмежено наприкінці війни, а німецького – взагалі участі не брали.

Італійська флотилія продемонструвала свої високі бойові можливості щодо вирішення спеціальних завдань на морі та ведення боротьби з переважаючими силами противника. Результативність її діяльності залежала від ступеню технічної оснащеності, якості підготовки особового складу, способів вирішення завдань і організації всеобщого забезпечення.

Досвід Великої Вітчизняної війни дозволяє стверджувати, що військові флоти будь-якої країни, з числа яких Україна не є виключенням, під час можливого воєнного конфлікту обов'язково зіткнуться зі складною проблемою нейтралізації диверсійної загрози. Неуважне ставлення до протидиверсійної оборони, відсутність належної її організації та недостатня кількість відповідних сил і засобів призводить до значних втрат як військової техніки, так і особового складу. І навпаки, надійний захист сил флоту від нападу диверсійно-розвідувальних сил та засобів призводить до зりву намічених диверсійних операцій противника, або до значних втрат серед його особового складу.

Слід відмітити, що наявні джерела за даною проблематикою містять спірні відомості, аж до взаємного виключення. Майже цілковита відсутність архівних джерел не-ймовірно утруднює пошук відповідей на дискусійні питання щодо досліджуваних подій. Разом з тим, спірні відомості є цікавим полем для діяльності наступних дослідників, що цікавляться вітчизняною воєнно-морською історією.

Подальшим напрямком дослідження проблематики застосування розвідувально-диверсійних сил та засобів ВМС на Чорному морі у роки Великої Вітчизняної війни, на нашу думку, є дії італійських надмалих підводних човнів на Чорному морі, які майже не висвітлені у вітчизняній історіографії.

ДЖЕРЕЛА

1. Малеваный Е. Забытые герои нашей Победы // Форум выпускников ВРТУ–ВВКУРЭ ПВО им. В. А. Попова. – 2009. – 8 мая: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vvkure.com/forums/viewtopic.php>.
2. Веденеев Д. В. Военно-морской спецназ СССР // Международный издательский дом «Секретные материалы». Серия «Криминальный отдел». – 2009. – № 12 (39). – С. 77–88.
3. Тюрин В. Боргезе Советского флота // Морская газета. – 2009. – 18 августа: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://gazetam.ru/18-avgusta/borgeze-sovetskogo-flota.htm>.
4. История создания частей и соединений специального назначения ВМФ. Первый период. Предпосылки (1930–1941гг.) // Агентура, 2000–2004: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: webmaster@agentura.ru.
5. Афонченко В. С этого начинался спецназ ВМФ. Рота Особого назначения КБФ: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vrazvedka.ru>.
6. Суховей Л. Морские десанты // Вечерняя Одесса, 2008 – № 152–153 (8889–8890) – 12 октября: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/9216.php>.
7. Козлов С. В. и др. Спецназ ГРУ: Очерки истории. Историческая энциклопедия в 4 книгах. [Кн. 2:] История создания: от рот к бригадам. 1950–1979 гг. – М.: «СПСЛ», «Русская панорама», 2009. – 424 с.
8. Беккер Кайюс Люди из отряда «К». Диверсионный корпус немецких ВМФ во Второй мировой войне / Пер. с англ. М.Г. Барышникова. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 252 с.
9. Миллер Д. Командос: Формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений. – Мн.: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 512 с.
10. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М.: Воениздат, 1961. – 983 с.
11. Фридрих Руге. Военно-морской флот Третьего рейха. 1939–1945 / Пер. с англ. А.К. Ивашкевича. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 443 с.
12. Маношин И. С. Героическая трагедия: О последних днях обороны Севастополя (29 июня – 12 июля 1942 г.). – Симферополь: Таврида, 2001: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: Сайт «Военная литература»: книга на сайте: http://militera.lib.ru/h/manoshin_is/index.html.
13. Гармиш-Партенкирхен. Материал из Википедии – свободной энциклопедии: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki.html>.
14. Кригсмарине. Материал из Википедии – свободной энциклопедии: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki.html>.
15. Королевские ВМС Италии. Материал из Википедии – свободной энциклопедии: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki.html>.
16. Боргезе. Черный князь людей-торпед. – М.: Вече, 2002. – 480 с.
17. Брагадин М.А. Итальянский флот во Второй Мировой войне. Перевод с англ. А. Больных – М.: ACT, 2000: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/bragadin/index.html>.

18. Альберто Росселли. Итальянские торпедные катера и сверхмалые подводные лодки на Черном море в 1942–1943 гг. Перевод с английского и комментарии С. Патянина: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://brummel.borda.ru/?1-10-0-00000042-000-0-1173543217>.
19. Специальные штурмовые средства Королевского Итальянского флота: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://wunderwaffe.narod.ru/HistoryBook/Saboteur/19.htm>
20. Материалы Мариупольского Независимого Форуму. Forum-mariupol.com.ua: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://forum-mariupol.com.ua/viewtopic.php?t=1175&p=31248>.
21. Боргезе, Юнио Валерио. Материал из Википедии – свободной энциклопедии: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
22. Конвенція Монltre. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki.html>.
23. Салов Г. Подводные лодки военно-морского флота в Великой Отечественной Войне 1941–1945 гг. (хроника боевых действий). Черноморский флот. Боевые действия немецких, румынских и итальянских подводных лодок на Черном море в период ВОВ 1941–1945 гг., 2005 г.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dive.azur.ru/index.php?menuid=8>.
24. Сменившие флаг. Трофеи и reparations ВМФ Советского Союза 1939–1945 гг.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.town.ural.ru/ship/ship/trofi.php3>.
25. История Второй мировой войны 1939–1945. – Т.5. – М.: 1975.
26. Пичиневский Я. Разделанные на металлом и погибшие суда: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.forum.infoflot.ru/index.php?showtopic=6789>.
27. Санитарно-транспортное судно «Белосток». Материалы сайта «Черноморский Флот»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://flot.sevastopol.info/ship/vspomog/belostok.htm>.
28. Щ-214: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://submarine-at-war.ru/boats/sh214.html>.
29. Боевой расчет подводной лодки «Щ-214»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.project-nomad.ru/main.php?g2_itemId=24251.
30. Подводная лодка Щ-214. Материалы сайта »Черноморский Флот» : [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://flot.sevastopol.info/ship/podlodki/shya214.htm>.
31. Щ-214. Материал из Википедии – свободной энциклопедии: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki.html>.
32. Потери подводных лодок РККФ 1939–1945. Черноморский Флот: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://znatoki.my1.ru/forum/57-254-2>.
33. Потери кораблей на Чорном и Азовском морях. История Российского и Советского военно-морского флота: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.navy.su/other/lost/black.htm>.
34. Крейсер «Молотов»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://flot.sevastopol.info/ship/cruiser/molotov.htm>.
35. Бережной С. С. Корабли и суда ВМФ СССР. 1928–1945: Справочник. – М.: Воениздат, 1988. – 710 с.
36. Грузовой пароход «Фабрициус» // PavelDiving. Infoflotforum.ru. – 2009. – 27 травня: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.infoflotforum.ru/index.php?act=Print&client=printer&f=5&t=26543>.
37. Суда, погибшие в период ВОВ на Черном море Справочник «Суда Министерства морского флота, погибшие в период Великой Отечественной Войны 1941–1945 гг.», 1989г. <http://www.dive.azur.ru/catalog.php?view=116>.
38. Федоров П. Пароход «Фабрициус»// Проблема экологии морских побережий. – 2009. – 28 октября: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: http://flot.com/blog/Anapskaya_Podvodnaya_Expedicia/?PAGEN_1=1.
39. 10-я флотилия МАС. Матеріали форуму Sevastopol.ws: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sevastopol.ws/Forums/?file=viewtopic&t=4242>.
40. Щербаков В. Грязные «карлики» // Премодерируемый клуб «Свобода слова». – 2010. – 25 июля: [Електрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://clubs.ya.ru/4611686018427389532/replies.html>.

ПОСТАТІ

ОЛЕКСАНДР РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ У ВИРИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Юрій КАПАРУЛІН,
асpirант кафедри всесвітньої історії та історіографії
Інституту психології, історії та соціології
Херсонського державного університету

Карапулін Юрій. О. Рябінін-Скляревський у вирі Першої світової війни

У статті на основі нововіднайдених документів і матеріалів висвітлено маловідомий період з біографії військовика та історика О. Рябініна-Скляревського (1878-1942). Реконструйовано життєвий шлях офіцера в період Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917-1918 рр. на Україні. Поруч з писемною джерельною базою, наведено комплекс фотодокументів, на яких передано образ О. Рябініна-військовика. Намічено тенденції для подальшого комплексного вивчення життя та діяльності військовика та науковця.

Ключові слова: офіцер О. Рябінін-Скляревський, біографія, архівні документи, мемуари, російська армія, Перша світова війна, армія УНР.

Карапулін Юрий. А. Рябинин-Скляревский в водовороте Первой мировой войны

В статье на основе новооткрытых документов и материалов описан малоизвестный период из биографии военного и ученого А. Рябинина-Скляревского (1878-1942). Реконструирован жизненный путь офицера в период Первой мировой войны и национально-освободительной борьбы 1917-1918 гг. на Украине. Вместе с письменными источниками, приведен комплекс фотодокументов, которые

передают образ А. Рябинина-военнослужащего. Намечены тенденции для дальнейшего комплексного изучения жизни и деятельности военного и историка.

Ключевые слова: офицер А. Рябинин-Скляревский, биография, архивные документы, мемуары, Российской армия, Первая мировая война, армия УНР.

Karapulin Yuri. A. Ryabinin, *Sklyarevskyy in the midst of World War I*

The article has explored insufficiently known period of life of the military and scientific A. Ryabinin – Sklyarevskii (1878–1942). The vital way of officer is studied in the period of First world war and National liberation war on Ukraine 1917–1918. Presented complex of photo documents on which represented officer A. Ryabinin. Have been identified trends for further study life and activity of military and historian.

Key words: officer A. Ryabinin-Sklyarevskii, biography, archive documents, memoirs, Russian army, First world war, army of UFR.

«Как мне приятно смотреть на вас: на вашем лице отражается чувство исполненного долга».

Слова імператора Миколи II при огляді фортеці Івангород, 30 жовтня 1914 р. [22, 5].

Олександр Рябінін-Скляревський (1878–1942) – кадровий офіцер, полковник Російської армії, генерал-хорунжий армії УНР, професійний історик та архівіст. За своє, відносно коротке, життя він отримав добру військову та історичну освіту, пройшов фронти Російсько-японської 1904–1905 рр. та Першої світової війн, був учасником і свідком першої та другої російських революцій та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні. З 1921 по 1937 рр., вже цивільний, О. Рябінін-Скляревський оселився з сім'єю в Одесі й решту життя присвятив праці на благо української історичної науки [1, 221–222].

На жаль, ім'я вченого не увійшло до «сузір'я» представників вітчизняної історичної науки ХХ століття, а його життя та діяльність й досі потребують ґрунтовного дослідження. Несправедливо забуте в минулому, сьогодні воно все частіше згадується українськими науковцями. Окрім відомості про життя та творчість О. Рябініна-Скляревського містяться в публікаціях В. Андреєва, С. Батуріної, В. Бузейчука, Л. Гісцової, О. Козирева, Г. Малинової, І. Сапожникова, Я. Тинченко та ін. [5]. Од-

нак, у відтворенні біографії цієї людини ще не поставлено крапку, вона потребує подальшого вивчення. Разом з тим, існує необхідність історіографічної оцінки творчого доробку вченого і складання повної бібліографії його праць.

Маловивченою сторінкою біографії О. Рябініна-Скляревського є період перебування військового на фронтах Першої світової війни. Фронтова служба офіцера впродовж 1914–1918 років і є предметом дослідження в цій статті. В документах автобіографічного змісту 1920–30-х років про свою участь у тогочасних подіях він практично не згадує (зрозуміло, що в умовах більшовизму афішувати свою причетність до офіцерського корпусу царської армії для нього було небажаним). Для отримання інформації про участь О. Рябініна у подіях Першої світової війни ми могли розраховувати лише на офіційні документи та мемуари її сучасників. Довелося провести інтенсивну пошукову роботу в бібліотеках та архівах України і Росії. Ознайомившись з матеріалами фондів Російського державного військово-історичного архіву (далі – РДВІА) у Москві та опрацювавши опублі-

ковані та неопубліковані писемні джерела з теми дослідження, маємо можливість представити нові факти з біографії О. Рябініна-Скляревського.

У Москві в РДВІА зберігаються по-служні списки О. Рябініна-Скляревського за 1905–1914 рр. [11; 12; 13]. У цих архівних документах міститься інформація про зміни місць служби, присвоєння чергових звань, отримання службових відзнак та нагород тощо. На жаль, ці дані відображають лише основні, офіційні факти військової кар'єри О. Рябініна. Щоб отримати інформацію про буденні події фронтової служби військового ми звернулися до мемуарної літератури, написаної його сучасниками. Тільки після ознайомлення з роботами О. В. фон-Шварца «Івангород в 1914–1915» [23] та О. І. Спирідовича «Великая война и Февральская революция 1914–1917 гг.» [20], стало відомо про перебування О. Рябініна, в період Першої світової війни, на фронтowych позиціях Івангородської фортеці.

Івангородська фортеця була збудована у 1847 році імператором Миколою I на р. Вісла, в 90-та кілометрах південніше Варшави. У 1913 році відбулася реконструкція фортеці і вона стала важливим стратегічним об'єктом російської армії. З початком Першої світової війни фортеця була опорним пунктом російських військ під час Варшавсько-Івангородської операції [18, 40–53].

Чисельні згадки про службу О. Рябініна-Скляревського в Івангороді знайдено в праці полковника О. В. фон-Шварца (1874–1953), який напередодні війни був призначений комендантом фортеці Івангород. Прибувши до Івангорода наприкінці липня 1914 р., він зустрів там О. Рябініна, з яким, як зазначає сам автор, був добре знайомий по навчанню в Офіцерській артилерійській школі (там О. фон-Шварц викладав курс «Атака и оборона крепостей») [23, 20]. Судячи зі спогадів О. фон-Шварца, можемо припустити, що його відносини з О. Рябініним були товариськими. Це і не дивно,

адже їх долі тісно пересікались: обидва пройшли фронти Російсько-японської війни 1904–1905 рр., були членами військового товариства «Общество ревнителей военных знаний» і тепер знов зустрілися за небезпечних, тяжких умов війни. О. Рябінін-Скляревський був знайомий з науковою роботою О. фон-Шварца, посилається на його працю «Оборона Порт-Артура» при написанні своєї монографії «Ночные действия войск. Примеры военной истории» [17, 165].

В Івангородській фортеці підполковник О. Рябінін (з червня 1914 р.) був помічником командира фортифікаційної артилерії, тобто її фактичним керівником, мав довіру і повагу командування та підлеглих солдат. Йому доручалися відповідальні завдання: «24 augusta я Шварц получил телеграмму генерала Лечицкого с просьбой помочь ему высыпкой двух батарей 6 дм. крепостных гаубиц для бомбардирования Ополья (в это время австрийцы шли на Люблин и их левый фланг был сильно укреплен, особенно местечко Ополье). В этот же день я приказал полковнику Рябинину подготовить две батареи гаубиц по 4 орудия в каждой» [23, 36].

Під час бойових дій О. Рябінін був консультантом і радником коменданта фортеці, йому було доручено проаналізувати хід воєнних дій та детально спланувати організацію управління артилерійським вогнем [23, 41].

Восени 1914 року, готовуючись до оборони фортеці від наступу австро-угорських і німецьких військ, було проведено військові маневри. Для участі у навчальних операціях в середині вересня до Івангорода прибули рота моряків Гвардійського екіпажу і морський батальйон спеціального призначення під командуванням капітана 1-го рангу М. Г. Мазурова. У ході навчань О. Рябінін займався підготовкою артилеристів. Під час маневрів три сформовані артилерійські батареї виконали поставлені завдання на «відмінно». О. фон-Шварц відзначив: «Нужно отдать справедливость

полковнику Рябинину: он сумел отлично организовать эту стрельбу» [23, 42–44].

26 вересня 1914 року О. фон-Шварц отримав повідомлення про наступ німецьких військ. Він одразу доручив О. Рябініну організувати вогонь з двох груп фортифікаційної артилерії (60 гармат). Перша оборона фортеці тривала більше 12 годин і закінчилася загальним відступом німецьких військ [23, 52].

Загалом, оборона Івангорода стала однією з найуспішніших операцій Російської армії на початку війни. Фортеця витримала 3 масштабні штурми австро-угорських та німецьких військ. О. Рябінін приймав участь у бойових діях, а також займався проведенням відповідальних операцій на фронті. Наприклад, наприкінці жовтня 1914 року по всьому полю битви, включно до лінії фронту «Яновице-Черный лес-Полічна», проводилась операція по збору залишених ворогом зброї та снарядів. Всю цю роботу було покладено на О. Рябініна, який разом з підлеглими солдатами зібрав і доставив до фортеці кілька тисяч рушниць й кілька десятків кулеметів [23, 83].

Звістка про успіхи на фронті не омінула імператора Миколу II (1868–1918), він вирішив відвідати фортецю з візитом (див. фото 1) [6, 2]. Цар прибув 30 жовтня 1914 року. При зустрічі з О. В. фон-Шварцом імператор відзначив: «Благодарю за доблестную оборону, в особенности крепостную артиллерию». З центрального пункту управління вогнем О. Рябінін особисто доповів імператору про ведення бою артилерією. Після офіційного звітування він, разом з О. фон-Шварцом, був запрошений царем на сніданок [22, 86]. Цей

факт був засвідчений і в мемуарах ще одного участника цих подій, О. І. Спиридовича (1873–1952), – начальника дворової охоронної агентури, який завжди супроводжував імператора під час його подорожей [20, 14].

Навесні 1915 року командування Російської армії було змушене розпочати втілення плану «Великого відступу» – стратегічного відходу російських військ з Галичини і Польщі. Це був необхідний захід для нарощування потужностей воєнної промисловості та поповнення і підготовки резервів армії. Проведенням цієї операції керував Верховний головнокомандуючий Російської армії генерал М. В. Алексєєв (1857–1918) (до 18 серпня 1914 року, доки ці повноваження на себе не перебрав Імператор Микола II).

11 липня 1915 року полковник О. фон-Шварц отримав наказ М. Алексєєва розпочати евакуацію з Івангорода [22, 150]. Комендант фортеці, виступив проти такого рішення. Він був упевнений: «...непреятель дальше Ивангорода не пройдет и будет здесь надолго задержан...». Однак, кінцевий наказ головнокомандувача: «Все бросить, разру-

Фото 1. Імператор Микола II в Івангородській фортеці (1914 р.)

Фото 2. Полковник О. Рябінін (1916 р.)

шить, увозить и уходитъ.», – змусив О. фон-Шварца розпочати підготовку евакуації [23, 150].

11 червня о 21.00 начальник фортифікаційної артилерії О. Рябінін (разом з начальником інженерів генералом П. Х. Поповим (1867–1960), фортифікаційним інтендантом капітаном О. Сізовим, командиром 32-ї бригади ополчення генерал-майором Е. М. Францевичем (1879–1972) і командиром морського полку генерал-майором Г. М. Мазуровим (1967–1918) прийшов на «Збори Оборони фортеці», які скликав О. фон-Шварц на своїй квартирі. На зборах комендант сповістив присутніх, що Головно-командуючий ще в квітні місяці прийняв рішення про евакуацію фортеці і створення на її місці звичайного укріплення. Члени Ради надзвичайно важко сприйняли цю новину: «Все были поражены как громом,

все были сразу душевно сломлены. Одни угрюмо молчали, другие громко плакали» [23, 151]. Рішення зборів було наступне: «Совет Обороны считает, что крепость готова к продолжительной обороне, но, подчиняясь приказу Главнокомандующего, постановляет: с 12 июля приступить к эвакуации крепостного имущества» [23, 152]. Це була остання рада оборони Івангороду. 22 червня 1915 року усі основні укріплення фортеці було підірвано [23, 164].

О. Рябінін був морально розбитий. Місяці важкої, але цікавої і славетної служби на позиціях Івангородської фортеці завершились. О. фон-Шварц в своїх мемуарах згадує про чудові, дружні стосунки між усіма членами командного складу. О. Рябініна і всіх інших командирів він характеризує як бездоганних офіцерів, щиріх патріотів, які любили Батьківщину, армію і свою справу [23, 153].

У літній період «Великого відступу», протягом червня-липня 1915 року, О. Рябінін керував відходом артилерійських частин на східні позиції. Про це дізнаємося з його особистих польових книжок, виявлених у фондах РДВІА. Ці документи представляють собою типові офіцерські польові книжки, призначенні для відправки оперативних донесень командуванню. Сторінки мають стандартний друкований аркуш єдиного армійського зразка. З них стало відомо, що з червня 1915 року О. Рябініна було призначено виконуючим обов'язки начальника штабу 74-ї (сформованої з 37-ї) піхотної дивізії [13, 3]. Протягом липня-червня 1915 року О. Рябінін перебував на позиціях «Крымиды-Горожанка-Тустабаба-Марково» (неподалік сучасного міста Галич Івано-Франківської області) [19, 96]. Командування на цьому відрізку фронту здійснювало генерал В. З. Май-Маєвський (1867–1920). Про перехід 74-ї піхотної дивізії 19 червня 1915 року О. Рябінін писав: «Артиллерия 74 дивизии начала движение в 11 ч. 30 м. вечера. За ней двинулись батальоны дивизионного резерва и полковые резервы. Раз-

ведка на фронте Меджигорце-Воднине-Мартамполь-Усце Зелене выслана от Заамурской бригады, ядро которой остается в Тумерже и отходит при наступлении противника в Крастев. На фронте дивизии спокойно. От 293 полка (правая колона) и 294 (средняя) сейчас получено донесение, что отход совершается безпрепятственно» [14, 3].

Цікавими є записи О. Рябініна відносно стосунків російських солдат з місцевим населенням: «Сегодня в районе дислокации полицейский урядник отбирал скот у местных жителей и отправлял его в тыл. Так как войска не отходят, то эта мера вызывает затруднения для войск: население озлобленно и замечаются случаи сигнализации австрийским войскам, перерезание наших телефонных проводов и наши разведчики не получают от местных жителей сведений об австрийских войсках» [14, 4].

На фронті командування Російської армії при діяло багато уваги підтримці психологічної стійкості бійців та підняття їх бойового духу. Ці заходи були особливо актуальні під час «Великого відступу», коли багато солдат і офіцерів були деморалізовані через здачу своїх позицій без бою. З метою моральної і духовної підтримки підполковник О. Рябінін, разом з іншими офіцерами, організовував традиційні колективні служби-молебні «О даровании побед» [14, 26].

У грудні 1915 року О. Рябінін отримує чергове звання полковник і призначається командиром 169-го Ново-Трокського полку (43-ї піхотної дивізії), який воював з німецькими військами на Північному фронті. Йому довелося, неодноразово, переживати криваві атаки та здійснювати важкі переходи. О. Рябінін протягом 1915–1916 років був двічі поранений і відправлявся для лікування у тил. Надалі, як він сам згадує, його почали турбувати нирки, стан здоров'я значно погіршився. У 1917 році полковника було звільнено з військової служби за станом здоров'я [3, 17].

У зв'язку з революційними подіями 1917 року О. Рябініна, згідно революційних правил, було наново переобрano на посаду командира 169-го Ново-Трокського полку [20, 67-68]. Будучи достатньо «м'яким» командиром, він не мав проблем з особовим складом. Користуючись великим авторитетом серед співслужбовців, полковник О. Рябінін вирішив українізувати свій полк (у цій справі йому допомагав палкій український патріот, начальник штабу 43-ї піхотної дивізії, полковник П. Ліпко) [20, 67-68].

Військові знання, досвід та бажання служити офіцерів О. Рябініна та П. Ліпко були потрібні Україні. З грудня 1917 року за наказом Військового Секретаріату Центральної Ради їх було призначено керувати українізованими корпусами на Румунський фронт. О. Рябініна призначили командувати 26-м армійським корпусом, де українізація доходила до успішного завершення [9, 18]. З січня 1918 року, за наказом Генерального штабу, він одержав звання генерал-майор (аналогічне звання в українській армії – генерал-хорунжий). О. Рябінін перебував на Румунському фронті до наступу австро-угорських військ у лютому 1918 року.

27 січня 1918 року країни «Четвертного союзу» підписали мирний договір з делегацією Центральної Ради Української Народної Республіки. Отже, і участь О. Рябініна у світовій війні фактично скінчилася. Військова ж служба при Генеральному штабі української армії продовжувалася до 1919 року.

За особисті відзнаки у військових операціях проти Австро-Угорщини і Німеччини та успішну роботу в процесі загальної мобілізації 1914 року О. Рябінін був нагороджений орденами «Святого Владимира 4-ї ступені» і «Святої Анни 2-ї ступені» та світло-бронзовою медаллю [13, 2-3, 10-11].

За час перебування на фронтах Першої світової війни О. Рябінін не написав жодної наукової праці, було опубліковано лише декілька статей-кореспонденцій до газети «Русское слово» (видання І. Д. Ситіна).

Таким чином, участь у війні не сприяла науковій роботі військовика [2, 2].

За даними російського воєнного історика А. Г. Кавтарадзе, в 1919 році О. Рябінін добровільно вступив до лав Червоної Армії [8, 251]. У квітні 1919 року його було переведено до Одеси. Там він зустрівся зі своєю сім'єю, яка проживала в місті протягом всієї війни. У цьому ж році його, вже вдруге (вперше – у 1917 р.), звільнили з військової служби за станом здоров'я [3, 17].

Невдовзі О. Рябініна викликали до Москви як спеціаліста з архівної справи для роботи в Військово-історичній комісії Все-головштабу та Головному архівному управлінню. Його основним завданням було збирання документів на фронтах громадянської війни та доставка їх до Москви (він привіз чотири вагони таких документів). Цю роботу О. Рябінін успішно поєднував з викладацькою діяльністю в академії Головного штабу Червоної Армії [3, 17].

4 квітня 1921 року О. Рябініна знову перевели з Москви до Одеси для організації Одеського відділення Єдиного державного архівного фонду [4, 14]. Після ліквідації відділення військової секції Главархіву в 1923 році до арешту (1931 р.) він працював в Одеському обласному історичному архіві науковим співробітником та вченим-архівістом. Роботу в архіві учений вдало поєднував з викладацькою діяльністю в одеських вищих навчальних закладах та проведенням історичних досліджень, результати яких публікувались на сторінках центральних науково-історичних видань України і Росії. У 1931 році О. Рябініна було заарештовано Державним політичним управлінням за справами «Весна» (діяльність Одеської контрреволюційної військово-офіцерської організації) та «Спілки визволення України» [22, 377-378]. Через 9 місяців слідства його звільнили за відсутністю складу злочину і вчений повернувся до

Фото 3. Командир О. Рябінін і офіцери 147-го піхотного Самарського полку

Фото 4. Командир О. Рябінін разом з офіцерами 169-го Ново-Трокського полку на Південно-Західному фронті 25 липня 1917 року

архівної роботи. У 1937 році науковця заарештували вдруге, звинувативши у «шпигунстві» і «зраді Батьківщини». 5 лютого 1938 році, за статтею 54-1а КК УРСР, його засудили до 10 років ув'язнення з виправними роботами. Хворий і немічний О. Рябінін-Скляревський помер 10 березня 1942 року у Північно-Уральському виправному трудовому таборі, що розташовувався поблизу с. Сосьва та м. Ірбіт на території Свердловської області (нині – Екатеринбурзька область, РФ) [7]. У 1965 році його було посмертно реабілітовано.

Окрім писемних джерел, з яких дізнаємося про участі О. Рябініна в Першій світовій війні, маємо три фотокартки цього періоду його життя. Первій фотопортрет знайдено в Російському державному архіві кінофотодокументів (див. фото 3). Фото має підпис: «Начальник штаба 37 пехотної дивізии, полковник Александр Александрович Рябинин», датується жовтнем 1916 р., місце зйомки – Дора-Ріша [15].

Наступні два оригінали фотокарток зберігаються в приватних колекціях. Перша

має назву «Обед у Самарцев 28 ноября...» (див. фото 3), на ній зображені офіцери 147-го піхотного Самарського полку (37-ї піхотної дивізії), яка в роки Першої світової війни 1914–1918 років у складі 18-го армійського корпусу брала участь в бойових діях 8-ї і 9-ї армій на Південно-Західному і Румунському фронтах. Це фото зберігається в приватній колекції (родинному альбомі) російського генеолога М. Лінніченка і опубліковане на його сайті «Родовое гнездо» [10].

На третьому фото – командир О. Рябінін разом з офіцерами 169-го Ново-Трокського полку на Південо-Західному фронті 25 липня 1917 року (див. фото 4). Цю фотокартку український воєнний історик Я. Тинченко отримав з приватної колекції, від російського воєнного історика О. Кавтарадзе, для публікації у книзі «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» [22, 93].

Наприкінці можна зробити висновок, що складна і небезпечна служба О. Рябініна-Скляревського була сповнена тяжкими

життєвими випробуваннями, серед яких найскладнішим виявилася Перша світова війна. У черговий раз звернувшись до вивчення життя та діяльності офіцера, ми спробували представити деякі нові факти з його біографії та ознайомити всіх зацікавлених дослідників з фотодокументами, які певною мірою передають нам дух епохи та образ О. Рябініна-військовика.

Поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 років в Україні не дозволили генерал-хорунжому О. Рябініну-Скляревському служити в Українській армії. Після встановлення радянської влади він мав можливість залишитися в командному складі Червоної Армії. Однак, віддавши військовій справі свої кращі роки і здоров'я,

офіцер вирішив присвятити решту свого життя родині і суспільно-корисній праці. У відставці, впродовж 1920–30-х років йому вдалося реалізувати себе як професійного архівіста та талановитого історика. На жаль, під час масових репресій кінця 1930-х рр., О. Рябінін-Скляревський, генерал у минулому, помер несправедливо засудженим зеком ГУЛАГу.

Сьогодні справа по вивчення життя та діяльності цієї визначної особистості продовжується. Її необхідно спрямовувати на доповнення біографії, наукове вивчення і надання історіографічної оцінки його роботам та пошук невідомих праць з метою доповнення бібліографії вченого.

ДЖЕРЕЛА

1. Андреєв В. Рябінін-Скляревський Олександр Олександрович // Мала енциклопедія козацтва. – Київ; Запоріжжя, 2002. – С. 221-222.
2. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 286. – Арк. 2, 3.
3. ДАОО. -ДАОО. – Ф. Р-100. -Андреєв В. М., Батуріна С. С. О. О. Рябінін-Скляревський як історик запорізького козацтва // Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ін.-ту. Історія. – Бердянськ, 2001. – С. 15-20; Бузейчук В. Спогади Галини Змієнко-Сенишин як джерело до вивчення життя та діяльності О. Рябініна-Скляревського // Київська старовина. – 2009. – № 1/2. – С. 204-209; Гісцова Л. З. О. О. Рябінін-Скляревський // Архіви України. – 1992. – № 4. – С. 30-31; Козирев О. О. Рябінін-Скляревський про херсонську громаду // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. – Ч.1. – Херсон, 1997. – С. 126; Малинова Г. Л. Между Марсом и Клио // Юг. – Одесса, 1998. – 23 декабря; Сапожников И. В. Внесок Олександра Рябініна-Скляревського у вивчення історії українського козацтва // Кубань-Україна: питання історико-культурної взаємодії. – Краснодар, 2008. – С. 214-224; Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. – К., 1993.
4. Дневник военных действий // Нива. – СПб. – № 1. – 1915 г. – С. 2.
5. Довідка Державного архіву адміністративних органів Свердловської області за даними інформаційного центру Державного управління внутрішніх справ Свердловської області від 24.11.2010 № 5471.
6. Кавтарадзе А. Г. Военспецы на службе Республики Советов. – М., 1988. – С. 251.
7. Малинова Г. Л., Сапожников И. В. А. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии / Отв. ред. Г. В. Сапожникова, науч. ред. Л. Л. Зализняк. – Одесса-Киев, 2000. – С. 46.
8. Об одном фото «Обед у Самарцев 28 ноября...» // Режим доступу: <http://rodovoyegnezdo.narod.ru/War/obodnomphoto.htm>
9. Послужной список составленный 5 сентября 1905 года № 158-815. – РГВИА. -Послужной список 7-го пехотного Сибирского резервного Красноярского полка штабс-капитана Рябинина №

- 121-357. – РГВІА. -Послужний список составленный 16 мая 1914 г. № 69-079. – РГВІА. -Полевая книжка начальника Штаба 74 пехотной дивизии с 19 июня по 10 июля включительно. – РГВІА. -Полевая книжка начальника Штаба 74 пехотной дивизии с 12 июля по 23 августа включительно. – РГВІА. -Российский государственный архив кинофотодокументов. – Ал-101 сн. 22.
10. Рябинин А. А. Ночные действия войск. Примеры военной истории. Тактика. Обучение. Военно-историческое и тактическое исследование. – СПб., 1910. – С. 165.
11. Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Ч. 2. Период с 1 сентября по 15 ноября 1914 года. – М. – 1923. – С. 40-53.
12. Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Ч. 5. Период с октября 1915 по сентябрь 1916 года. – М. – 1920. – С. 96.
13. Спиридович А. И. Великая война и Февральская Революция 1914–1917 гг. – Нью-Йорк, 1962 г. – С. 14.
14. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи і забуття. 1917–1921 роки. – К., 1995. – С. 67–68.
15. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. – К.: Темпора, 2007. – 535 с.
16. Шварц (фон) А. В. Ивангород в 1914–1915. Из воспоминаний генерал-лейтенанта А. В. фон Шварца – коменданта крепости. – Париж: «Танаис», 1969 г. – 166 с.

КОМАНДИР ВІДДІЛУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ПЕТРО МИКОЛЕНКО – «БАЙДА»

Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук, завідувач кафедри
гуманітарних дисциплін ДФ ВМУРоЛ «Україна»,
м. Дніпропетровськ

Калиберда Юрий. Командир відділу Української Повстанської Армії Петро Миколенко – «Байда» У статті розглядається біографія і життєвий шлях активного участника Другої світової війни (1939-1945), командира відділу Української повстанської армії (УПА), майора Петра Миколенка («Байди»).

Ключові слова: Українська повстанська армія, Друга світова війна (1939–1945).

Калиберда Юрий. Командир отдела Украинской Повстанской Армии Петр Миколенко – «Байды»

В статье рассматривается биография и жизненный путь активного участника Второй мировой войны (1939-1945), командира подразделения Украинской повстанческой армии (УПА), майора Петра Миколенка («Байды»).

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия, Вторая мировая война(1939–1945), глава Объединения бывших воинов УПА в США.

Kaliberda Yuri. The commander of Ukrainian Army Povstanskoyi Peter Mykolenko – «Baida»

The article deals with biography and career of active Participants of the Second World War (1939–1945), the unit commander of the Ukrainian Insurgent Army (UIA), Major Peter Mykolenko («Baida»).

Keywords: Ukrainian Insurgent Army, World War II (1939-1945), head of merging the former soldier UIA in the U.S.A.

Під час Другої світової війни 1939–1945 років, коли український народ постав перед загрозою фізичного знищення з боку німецького фашистського та радянського комуністичного режимів, у лавах Української повстанської армії (УПА) об'єдналися представники всіх українських земель.

Чимало уродженців з Наддніпрянської України, зокрема колишніх командирів та офіцерів Червоної Армії, свідомо обрали свій вибір українського повстанця, очолили бойові загони УПА та чесно виконували військовий обов'язок по захисту власної землі та її багатостражданого народу.

Так, наприклад, першим нагородженим Золотим Хрестом Бойової Заслуги I класу (найвища нагорода УПА) був полтавчанин, колишній старший лейтенант-танкіст Радянської Армії Дмитро Карпенко-«Яструб».

Командирами в Українській повстанській армії були: колишній капітан радянської армії Федір Біліченко (обласний військовий референт Організації українських націоналістів Вінниччини, загинув у сутичці з німцями під час його арешту); молодший лейтенант – радянський льотчик Ярослав Вітовський (командир Тактичного відтинку (ТВ) УПА на Дрогобиччині, страчений НКВС у віці 28 років); рядовий Василь Коренюк (начальник контррозвідки УПА-Південь, який в 1941–1942 роках воював у лавах Червоної Армії, в 1942–1943 роках перебував у німецькому полоні, а з 1943 року після втечі воював проти німців, загинув у 1945 році у бою з НКВС у віці 26 років) та багато інших.

До таких належав і колишній лейтенант радянської армії Петро Миколенко («Байдя», – командир середньої ланки Української повстанської армії, співорганізатор і неодноразовий голова Об'єднання колишніх вояків УПА в США, ініціатор та засновник створення торонтського Видавничого комітету «Літопис УПА», заступник керівника Місії Української повстанської армії за кордоном.

Сучасному вітчизняному досліднику О. Панченко вдалося встановити, що Микола Лаврінович Савченко (справжнє ім'я

Петро Миколенко-«Байдя»

героя) народився 20 лютого 1921 року у с. Березова Лука Гадяцького району Полтавської області у селянській родині [1]. Середню освіту здобув у м. Миргород. Після закінчення десятирічної школи навчався у Миргородському керамічному технікумі. Був призваний до Робітничо-Селянської Червоної Армії.

Відомо, що незадовго перед війною, після закінчення військового училища та служби у військовому підрозділі, отримав звання лейтенанта.

З нечисленних історичних джерел та публікацій [2, с. 206; 3, с. 160; 4, т. 1, с. 549–550; 5–6] відомо, що під час відступу радянських військ М. Савченко залишився на Полтавщині. Наприкінці 1943 року він добровільно зголосився до УПА в Карпатах. Невдовзі, як офіцер і людина, що мала бойовий досвід, був призначений командиром підрозділу Воєнної округи (ВО) «Маківка» на Дрогобиччині.

У боях з противником проявив себе хорошим командиром і завоював авторитет та довіру з боку командування Української повстанської армії. У липні 1944 року саме його підрозділ входив до складу охорони місця проведення та учасників Великого Зброру Української Головної Визвольної Ради.

В серпні 1944 року він очолив Придніпрянський відділ (сотню «Східняки») у кількості 460 вояків, в якому служили колишні червоноармійці, уродженці центральних та східних областей України.

15 вересня 1944 року відділ «Байди» входить до Лемківського загону ВО «Сян», а після переходу німецько-радянського фронту залишається в складі Лемківського куреня.

Впродовж жовтня-листопада 1944 року сотня Петра Миколенка (М. Савченко) проводить рейди по території Станіславської та Дрогобицької областей, зводячи чисельні бої з більшовиками, зокрема біля с. Сторонна Дрогобицького району 17 листопада 1944 року. У січні 1945 року сотня «Байди» згідно наказу Головного Штабу Української повстанської армії переходить на північно-східні Тернопільщину.

На початку 1945 року Петро Миколенко тяжко захворів на запалення нирок. Після видужання у лютому 1946 року «Байда» був призначений заступником командира 26-го (Лемківського) ТВ «Лемко», а згодом командиром Перемиського (Перемишльського) куреня. 22 січня 1946 року за успішні дії в районі Перемишля (зараз територія Польщі) був підвищений у званні до хорунжого.

В серпні 1947 року на чолі похідної групи УПА «Байда» через кордони декількох країн з боями здійснює успішний рейд на Захід. Поява українських підрозділів на території Західної Німеччини мало велике пропагандистське значення: про героїчну боротьбу українців проти радянської комуністичної тиранії дізнався весь світ.

За успішно проведену бойову операцію «Байда» отримав військове звання майор і був нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги.

За кордоном Петро Миколенко (М. Савченко) проводив активну громадську і політичну діяльність. Виконував обов'язки заступника голови Місії УПА закордоном, обирався членом Закордонного Представництва УГВР (1948-1950).

У 1950 році Петро Миколенко емігрував до Сполучених Штатів Америки. Після здобуття освіти працював інженером в автомобільній промисловості. Брав активну участь у громадському і культурному житті української діаспори, кілька разів обирався головою Об'єднання колишніх вояків УПА в США і Канаді.

У 1973 р. виступив з ініціативою створення Видавничого комітету «Літопису УПА» (Торонто, Канада). Згодом став його засновником, членом та активним співробітником.

Одружений. Мав дружину Віру, дочку Марію та сина Ореста.

Помер легендарний командир УПА «Байда» на 58-му році життя 1 січня 1979 року у м. Детройті. Похований у США.

ДЖЕРЕЛА

1. Панченко О. Полтавець – один з командирів УПА. // Свобода. – 16 квітня 2010. – С. 15.
2. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1943-1952. Документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів, 1991. – 448 с.
3. Історія українського війська. Друге доповнене видання / Л. Шанковський. – К.: Панорама, 1991. – 190 с.
4. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950). – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т. 1. – 640 с.
5. В. М. Світлій пам'яті к-ра УПА «Байди» // Вісті Комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1980. – № 1. – С. 83-84.
6. М. Ф. Петро Миколенко-Байда майор УПА // Вісті Комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1979. – № 1. – С. 75.

СИМВОЛІКА

ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ. ПРАПОРИ ВМС

Федір БЄЛАШ,
*підполковник запасу,
військовий штурман 1-го класу, колекціонер*

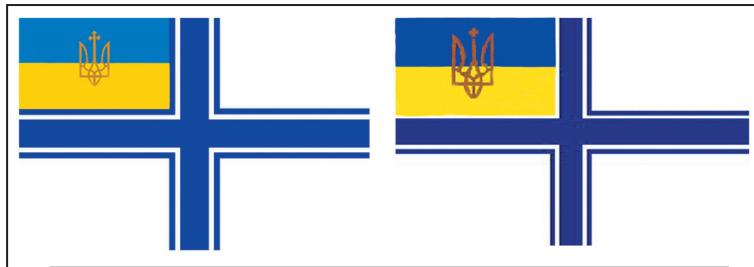

Історія створення військової символіки сягає у далеке минуле і завжди пов'язана з історією державотворення, тому не дивно, що в новоствореному Міністерстві Оборони України за рішенням міністра оборони генерал-полковника К. Морозова була організована спеціальна комісія, яка займалась питаннями нової української символіки. На жаль робота цієї комісії була дуже повільна, тому проблеми створення символіки Військово-Морських Сил Збройних Сил України вирішували самі військовослужбовці україн-

ського флоту і вирішувати ці проблеми треба було якомога швидше.

У м. Миколаєві був майже добудований і готовий до виходу в море корабель управління «Славутич» і під якими пропорами виконувати перехід до Севастополя – питання, яке набувало державного значення.

Після створення у квітні 1992 р. орггрупи ВМС України, офіцери орггрупи, з ентузіазмом почали проектувати символіку ВМС України і готовувати пропозиції до назв кораблів.

Зображення прапорів УНР 1918 р. із різних джерел

Ситуація ускладнювалась тим, що ніхто не мав досвіду такої роботи та відсутністю належної кількості матеріалів і літератури геральдичного змісту. Допомогли шефи, які почали надсилати відповідну літературу, особливо активно зі Львова та Запоріжжя. Потрібно відзначити підвищений патріотичний рух у цей час серед цивільного населення. Багато чого було зроблено за їхньою допомогою, та навіть за їх кошти.

Визначення та затвердження символіки у міністерстві оборони України затягувалось, і 28 липня 1992 р. на кораблі управління «Славутич» довелося підіймати Державний прапор.

З початку липня 1992 р. в екіпажі корабля управління «Славутич» ініціативна група у складі капітан-лейтенанта Ю. Лужецького, лейтенантів А. Сафоняк, Г. Касько, О. Гинько, теж вирішувала геральдичні проблеми. Зусиллями цієї групи було створено емблему «Славутича», ескізи до прапору та гюйсу. Прапор був схожий на прапор УНР, але тризуб мав вигляд малого Державного Герба України і ширина хреста з облямівкою були більше. На прапорах УНР

ширина хреста з облямівкою складала приблизно 1/5-1/4 висоти прапору, на пропорі КУ «Славутич» вона складала близко 1/3 висоти прапору. Ширина синьої і білої полоси облямівки були однакові, співвідношення сторін полотнища

пропору 1/1.8. Гюйс мав вигляд прямокутника синього кольору з золотим тризубом посередині. Ці ескізи були прийняті загальним рішенням офіцерського та мічманського складу екіпажу корабля управління «Славутич», та затверджені командиром корабля капітаном 3-го рангу В. Мандичем.

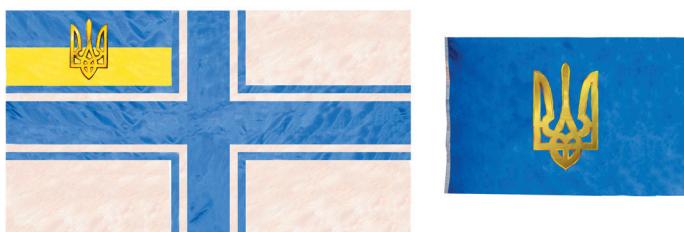
Також було знайдено шефів для виготовлення комплекту прапорів. Цими шефами стало миколаївське швейне об'єднання «Евіс», яке виготовило та подарувало на корабель три комплекти цих прапорів.

Комплект прапорів мав вищий тризуб, а на гюйси довелося самотужки наносити тризуб фарбою золотого кольору.

Так було створено перший комплект прапорів Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Саме з такими прапорами корабель управління «Славутич» увійшов до бази Севастополь у листопаді 1992 р.

Перше урочисте підняття прапору ВМС України відбулося 26 червня 1993 р. на десантному кораблі на повітряній подушці «Донецьк». Свого прапору на ДКПП «Донецьк» не було і довелося екіпажу КУ «Славутич» поділитися одним комплектом

прапорів. Капітан-лейтенант Ю. Лужецький, який на той час був командиром БЧ-1 корабля управління «Славутич» і зберігав всі три комплекти прапорів, виготовлених у Миколаєві, розповідає: «до мене прибув командир ДКПП «Донецьк» капітан 3-го рангу О. Зверев і взяв

Реконструйоване зображення першого прапора та гюйсу

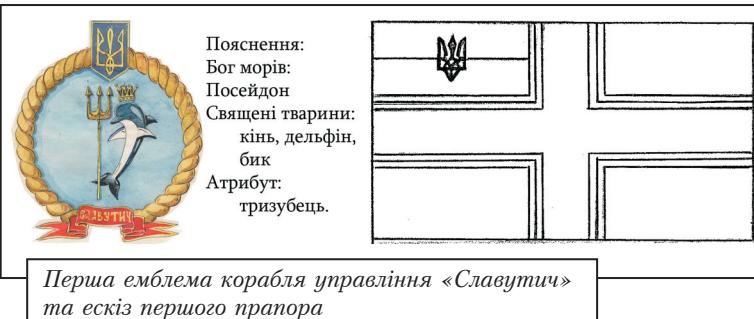
один комплект прапорів для урочистого підняття на своєму кораблі».

Значну допомогу з питань символіки надав представник львівського РУХу, граф Орест Карелін-Романишин. Він був спеціаліст з питань геральдики, мав декілька персональних виставок військових прапорів і власноруч пошив прапори для кораблів та морської піхоти.

Саме його комплект прапорів було піднято 4 липня 1993 р. на сторожовому кораблі «Гетьман Сагайдачний». Цей прапор співпадав зображенням та формою з прапором УНР, а гюйс мав дві косиці.

Протягом 1992–1993 рр. до комісії Міністерства оборони з питань символіки надходили різноманітні пропозиції та проекти від творчої інтелігенції

Щодо прапора ВМС, то майже всі, хто надсилив свої пропозиції до комісії Міністерства оборони, пропонували варіанти прапору УНР зразка 1918 р. Звертає увагу варіант, який надіслали художники зі Львова Р. Дуб'як та О. Романчук. Він майже на 100% співпадає з прапором КУ «Славутич», лише розміри хреста відрізняються. Але ніхто з ініціативної групи на КУ «Славутич» у серпні-вересні 1992 р. просто не міг знати

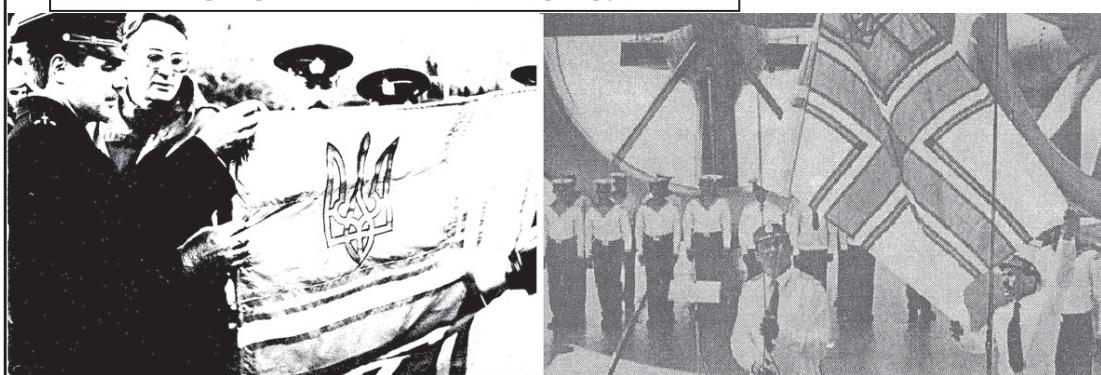

про пропозицію львів'ян. Це випадковий збіг, або обидві команди користувалися однаковими джерелами інформації.

На прохання особового складу Військово-Морських Сил, що його висловив на одному із засідань комісії капітан 3-го рангу І. Тенюх, прапор УНР було затверджено, як прапор ВМС України. За рішенням Міністра оборони К. Морозова, тризуб часів УНР було замінено на сучасний. На жаль, ані рішення цієї комісії, ані рішення Міністра оборони не було втілене у наказ чи директиву. Не збереглися і протоколи засідань з описом цього прапору. Поки що не вдалося навіть документально встановити точну дату цих рішень.

У мережі інтернет можна зустріти інформацію, що протягом 1993-94 рр. в Головному штабі ЗС України використовувався прапор, зображений на рис. 6 (ліворуч). Мабуть це і є той варіант військово-мор-

Прапор КУ «Славутич» – листопад 1992 р. (ліворуч)
і підняття прапора на ДКПП «Донецьк» (праворуч)

СКР «Гетьман Сагайдачний» на стоянці у м. Тулон (Франція) 1994 р., гюйс з двома косицями (ліворуч). Фото пропора Кареліна-Романишена (праворуч)

ського пропору, про який йшла мова на засіданні комісії МО з питань символіки. Звертаю увагу, що цей пропор НЕ СХОЖИЙ на пропори, які використовували на КУ «Славутич» та ДКПП «Донецьк». Розміри тризуба різні та відсутній синій щит під тризубом і друга біла облямівка в крижі на пропорах з кораблів.

За деяких джерел лише у жовтні 1993 р. колегія Міністерства оборони України затвердила проект пропора та гюйса ВМС разом з іншими пропорами видів Збройних Сил. Відповідно до Положення про пропори видів Збройних Сил встановлювалося, що пропор Військово-морських Сил одночасно є Бойовим пропором корабля. Але... На запит до архіву Міністерства оборони з проханням надіслати копію протоколу засідання комісії з питань геральдики при

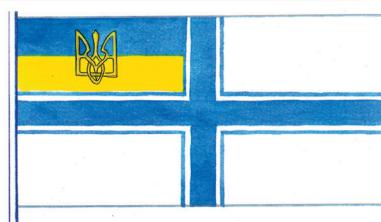
МОУ на якому було затверджено пропор ВМСУ, та копію засідання колегії Міністерства оборони України, яка затвердила проект пропора ВМС разом з іншими пропорами видів Збройних Сил, була отримана відповідь: «В документах Адміністративного департаменту Міністерства оборони України за період 1992–1993 р., в перевірених протоколах засідань військової колегії МОУ за 27.06.1992 – грудень 1993 рр. які знаходяться на зберіганні в архіві, запитуємо Вами інформація відсутня».

На запит, до командування ВМС України, з проханням надіслати копію рішення про затвердження першого пропору організаційною групою, була отримана відповідь, що командування ВМС ЗС України не є правонаступником організаційної групи ВМС, тому рішення про затвердження першого пропору відсутнє.

Якось дуже економно у ті часи використовували папір. Орггруппа ВМСУ нібіто пропор затверджувала та своє рішення не зафіксувала, колегія МОУ затвердила та до протоколу не внесла.

08.10.1993 р. указом Президента України

Пропор ВМС зі штабу ЗСУ(ліворуч).
Варіант пропора львівських художників (праворуч) (рис. 6)

Л. Кравчука командувач ВМС України контр-адмірал Б. Кожин звільнений з посади. На його місце призначено віце-адмірала В. Безкоровайного.

З приходом нового командувача робота з питань геральдики значно пожвавішала. Адмірал дуже уважно ставився до питань військово-морської символіки.

Полегшило ситуацію створення у листопаді 1993 р. севастопольського геральдичного клубу «Мадрид» (керівник В. Талала) та у грудні того ж року Всеукраїнського геральдичного товариства (керівник А. Гречило). На початку 1994 р. вся робота з геральдичних питань на флоті сконцентрувалась навколо цих двох новостворених організацій. Без будь-яких наказів утворилася робоча група ентузіастів, які протягом кількох років працювали над вирішенням питань військово-морської символіки. До цієї групи увійшли: художник, доктор філософії, професор, член геральдичного клубу «Мадрид» О.Петрова; голова Українського геральдичного товариства, науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства НАН України

А. Гречило (з 1996 р. – кандидат історичних наук); заступник голови Українського геральдичного товариства, кандидат історичних наук В. Бузало; приват-юрист, член геральдичного клубу «Мадрид» А. Ковальов; член геральдичного клубу «Мадрид» капітан З-го рангу Ю. Лужецький; науковий робітник К. Гломозда. Керівництво групою фактично здійснював командувач ВМСУ віце-адмірал

Реконструйований прапор та гюйс зразка 1994 р.

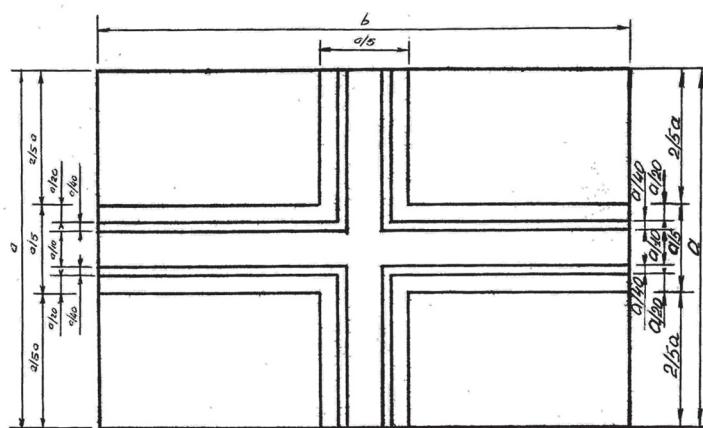

В. Безкоровайний. Під час відряджень до м. Києва працівників робочої групи, до роботи долучався народний депутат України, перший командувач українським флотом контр-адмірал Б. Кожин.

Будуть змінюватись накази та голови комісій з геральдичних питань, а робоча група буде залишатися незмінною

У липні 1994 р. СКР (з 1996 р.-фрегат) «Гетьман Сагайдачний» прибув до французького порту Руан на святкування 50-річчя висадки десанту союзників «Армада Свободи». Уперше під час походу прапор Військово-Морських Сил Збройних Сил України було представлено у Середземному морі та Атлантичному океані. Та після походу заступник міністра оборони – командувач ВМС України віце-адмірал В. Безкоровайний поставив питання заміни прапора та корабельного гюйса.

Робочий ескіз прапора зразка 1994 р.

Прапор та гюйс зразка 1996 р.

Робоча група створила проект прапору, який являв собою синій хрест з синьою облямівкою на білому полотнищі. Співвідношення сторін 2/3. Ширина хреста з облямівкою складала 1/5 частину висоти прапору. Ширина синьої полоси облямівки була більшою за білу у 2 рази. Гюйс був запропонований командуючим у вигляді Державного прапору. Затверджені наказом командуючого ВМСУ «Про введення в дію тимчасового положення про Військово-морський прапор України» від 08.12.1994 р. № 424.

На превеликий жаль, на запит, до командування ВМС України, з проханням наді-

слати копію наказу командувача ВМСУ № 424 від 08.12.94 р., була отримана відповідь, що Тимчасове положення було видано виконавцю та не повернуто встановленим порядком. Наразі відновити вказане положення неможливо, оскільки його примірники(копії) не збереглися.

Слід зауважити, що виготовленням прапорів займалися здебільші шефські організації, деякі з них мали слабке уявлення, щодо вигляду прапору ВМСУ, тому прапори не завжди мали затверджений вигляд, були навіть приклади виготовлення прапору просто у вигляді синього хреста без облямівки.

На серпень-вересень 1996 р. було заплановано трансатлантичний перехід загону кораблів до США і питання символіки знову загострюється.

Для вирішення питань розробки та затвердження посадових прапорів, а також офіційного затвердження прапору та гюйсу, наказом командувача ВМСУ віце-адмірала В. Безкоровайного № 298 від 14.06.1996 р. було призначено спеціальну комісію. Очолив комісію начальник штабу ВМСУ контр-адмірал М. Костров, секретарем комісії було призначено капітана 3-го рангу Ю. Лужецького, до робочої групи долучився капітан 2-го рангу О. Хлобистов та надавав допомогу народний депутат України, член комісії Верховної Ради України з питань оборони та безпеки підполковник В. Шевченко.

Передпольотне випробування двигунів вертольота. Ця фотографія була зроблена у вересні 1996 р. в Атлантичному океані, під час переходу фрегату «Гетьман Сагайдачний» і великого десантного корабля «Костянтин Ольшанський» з порту Норфолк (США) до Севастополя. На мотогондолі вертольота зображення прапора ВМС нового зразка

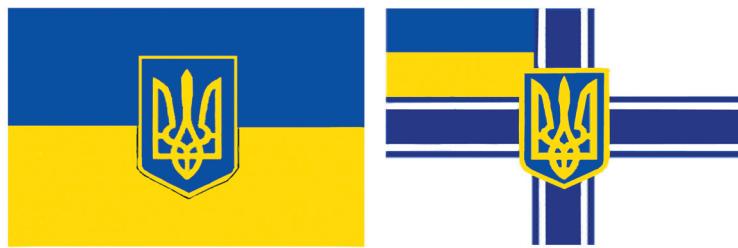

У кінці червня 1996 р. секретар комісії повіз черговий альбом з проектами прапору ВМС та посадових прапорів на погодження та затвердження до Міністерства оборони України. В Києві до цієї роботи долучились народний депутат Є. Лупаков та Л. Гуляєва. До прапору ВМС зразка 1994 р. додали зображення Державного прапору у крижі. Синя облямівка з усіх сторін хреста зосталася. Ширина синьої та білої полоси облямівки стали однаковими. Гюйс не змінювали. Та затвердження цього разу не відбулося, хоча група кораблів під час трансатлантичного переходу у серпні-вересні 1996 р. вже користувалася оновленними прапорами.

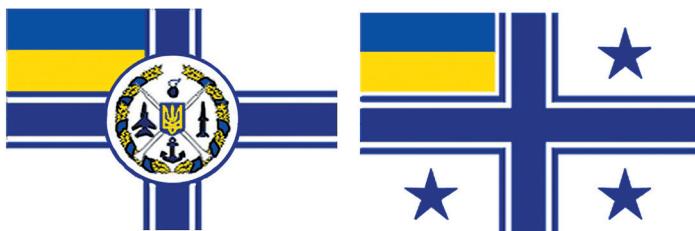
Проекти робочих ескізів посадових прапорів та секретар комісії протягом кількох років «мандрували» кабінетами Міністерства оборони України, доки не були затверджені 7 квітня 1997 р. Міністром оборони генерал-полковником О. Кузьмуком. Та наказу Міністра оборони про затвердження та введення в дію посадових прапорів так і не відбулося. Немає його і дотепер!!!

21 січня 1997 р., на-казом № 28, вже ново-призначений заступник Міністра оборони – командувач Військово-морськими силами контр-

Малюнки прапора Президента України (ліворуч) та Міністра оборони (праворуч)

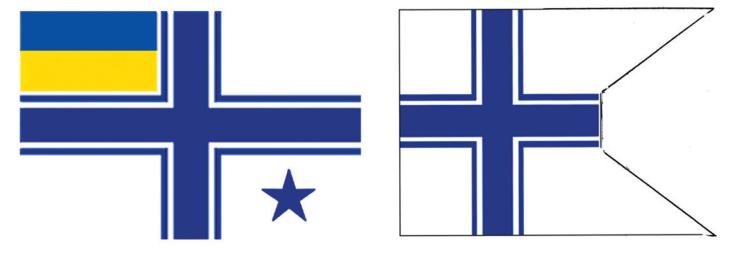
Малюнки прапора начальника Генерального штабу ЗСУ (ліворуч) та командувача ВМСУ (праворуч)

Малюнки прапора начальника штабу ВМСУ (ліворуч) та командира морського району (ескадри) – праворуч

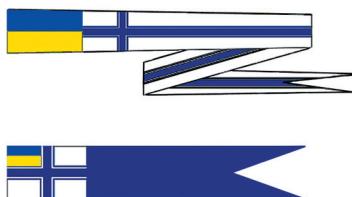
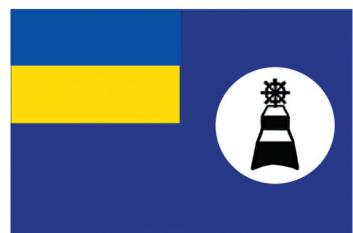
Малюнки прапора командира з'єднання (ліворуч) та командира групи (праворуч).

Малюнки прапора допоміжного флоту (ліворуч) та пошуково-рятувальних суден (праворуч)

Малюнки прапора гідрографічних суден (ліворуч), вимпелу корабля (праворуч, зверху), брейд-вимпела командаира дивізіону кораблів (праворуч, знизу)

Виписки з додатків до наказу командувача ВМСУ №133 від 27.03.1997 р.

Додаток до п.1 Гюложення введеного в дію наказом заступника Міністра оборони України - Командувача ВМС від «27 березня 1997р. № 133

Малюнок нарукавного знака військових частин
Військово - Морських Сил України

Опис та малюнок
нарукавного знаку військових частин
Військово-Морських Сил України.

Автор:
кап. 2 рангу ХЛОБІСТОВ О. П. —
член Геральдичного клубу «Мадрид»,
старший викладач СВМІ.
Перевірів:
КОВАЛЬСОВ А.В. — юрист «Інфогрентру»,
член Геральдичного клубу «Мадрид».

В золотім щіті круглої форми розташовується емблема військової частини. Щит вінчає малий герб України — золотий тризуб на синьому фоні у п'ятикутнім щиті який підтримується з двох боків жвакагалсами. Щит обрамляє якор-цеп з дев'ятьма ланками. Верхні ланки кріпляться до жвакагалсів, а нижні до золотої пластини у формі лап якоря, на якому написана назва військової частини.

Науковий працівник

К. Е. ГЛОМОЗДА

адмірал М. Єжель перепризначив комісію з розробки символіки ВМСУ. Головою комісії став начальник штабу ВМС контр-адмірал В. Фомін.

Головне, що повноваження та обов'язки комісії розширивались. Тепер комісія повинна була вивчати традиції флотів світу, подавати на розгляд командувачу ВМС України висновки і пропозиції щодо проектів морської символіки, вивчати та впроваджувати в життя нормативні акти по порядку розроблення та затвердження емблем, гербів, відзнак і все таке інше, заливати до роботи фахівців з геральдики, вексилології, фалеристики, проводити наради та конкурси.

Результатами цієї роботи став наказ командувача ВМС України №133 від 27.03.1997 р., який затверджував єдиний зразок нарукавної емблеми і встановлював єдиний порядок її узгодження та використання.

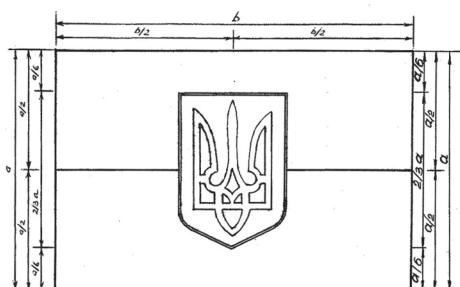
Це найактивніший період розвитку військово-морської символіки. На затвердження чисельними партіями подавались нарукавні нашивки, емблеми та герби частин і з'єднань, емблеми до головних уборів, нагрудні відзнаки, погони офіцерів флоту.

На жаль, поступово активність комісії зійшла на нівець, робоча група розпалася і на сьогодні на флоті геральдичної служби практично не існує.

Натомість нарешті у 2001 р. була створена Військово-геральдична служба у Генеральному штабі Збройних Сил України, з

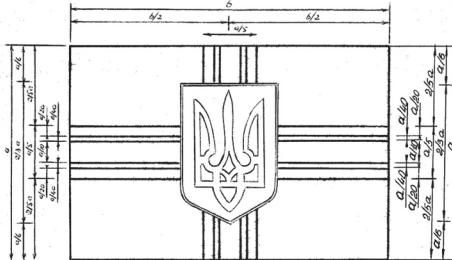
Робочі ескізи до проекту посадових прапорів

ФЛАГ МІНІСТРА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

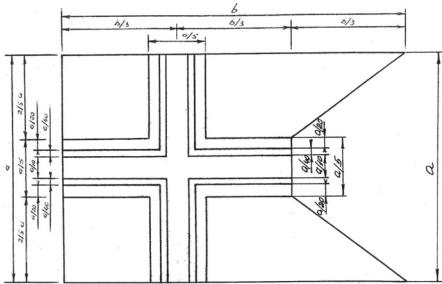
Флаг міністра оборони України - полотнище, которое состоит из 2-х горизонтальных полос с головой к жертвой. В центре флага на щите Государственный герб України в золотом тиску п'ятью присутніми. Высота герба составляет $2/3$ высоты полотнища. Отношение сторон полотнища 2:3.

ФЛАГ КОМАНДУЮЩЕГО ВМС УКРАЇНИ

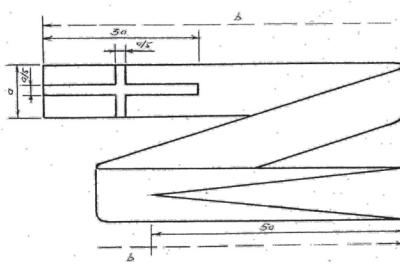

Флаг Командующего ВМС України-белое полотнище, на котором изображен центрально расположенный позолоченный герб-зброянник. На нем изображена голова к жертвой. В центре щита имеется синий составляющий $1/6$ высоты полотнища. В центре креста рамки Государственного герба золотые. Высота герба составляет $2/3$ высоты полотнища. Отношение сторон полотнища 2:3.

ПРЕД-ВІМПЕЛ КОМАНДИРА ДІВІЗІОНА

Пред-вімпель командира дівізіона - белое полотнище с двумя крестами на концах изображено позолотой крест, оканчивающийся концами на концах полотнища. Длина центрального креста вместе с малым составляет $1/6$ высоты полотнища. Концы сделаны тем же, как на пред-вімпеле командира об'єднання. Отношение высоты полотнища к ширине 2:3.

Пред-вімпель командира дівізіону - белое полотнище, разделенное на концы концами. Длина центрального креста вместе с малым составляет $1/6$ высоты полотнища. Ширина сторона креста составляет $1/6$ высоты конца. Ширина креста в трех больших засечках кончина. Длина конца в три раза больше ширины кончина. Стремянные засечки кончина к длине $1/15$.

2006 р. «Відділ військової символіки та геральдики Генерального штабу Збройних Сил України». Саме вони і займались подальшою розробкою та впровадженням у життя і військової символіки взагалі, і військово-морської символіки окремо.

Результатами цієї роботи став Указ Президента України В. Ющенко №551/2006 від 20 червня 2006 р. «Про символіку, яка використовується у Збройних Силах України». Цей Указ затвердив в тому числі і прапор, емблему та штандарт командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

ОПИС Військово-Морського Прапора Збройних Сил України

Військово-Морський Прапор Збройних Сил України являє собою прямокутне полотнище білого кольору зі співвідношенням сторін 2:3, у центрі якого розміщено прямий хрест синього кольору, а у верхньому лівому куті полотнища (крижі) – Державний Прапор України. З трьох сторін (окрім крижа) хрест має синю облямівку, розміщену на відстані в $1/4$ ширини сторін хреста.

Ширина сторін хреста становить $1/15$ від довжини полотнища, а ширина облямівки – $1/4$ ширини сторін хреста.

Малюнок (зліва) та фотографія (справа) прапора ВМСУ, затвердженої у 2007 р.

Обидві сторони полотнища прапора дзеркально ідентичні.

ОПИС емблеми Військово-Морських Сил Збройних Сил України

Емблема Військово-Морських Сил Збройних Сил України являє собою прямий рівносторонній хрест із розбіжними сторонами малинового кольору, в центрі якого у круглому медальйоні синього кольору вміщено зображення Знака Княжої Держави Володимира Великого. Медальйон накладено на стилізовані зображення двох хрещених якорів.

Висота медальйона становить 2/5 висоти хреста.

Пружки хреста і медальйона, зображення якорів – золоті.

Малюнок емблеми ВМС України (зліва) та штандарта командуючого ВМС України (справа)

ОПИС штандарта командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України

Штандарт командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України являє собою квадратне полотнище білого кольору із зображенням у центрі емблеми Військово-Морських Сил Збройних Сил України, з якорями чорного кольору.

Розмір штандарта – 90 x 90 см. Висота емблеми становить 5/7 висоти штандарта.

Сторони штандарта, крім верхнього краю полотнища, прикрашено золотою бахромою.

Обидві сторони полотнища ідентичні.

Древко штандарта дерев'яне, коричневого кольору. Верхівка древка стрілоподібна з жовтого металу, в ній вміщено рельєфне зображення емблеми Збройних Сил України. Штандарт прикріплюється до основи верхівки за допомогою шнура, з'єднаного з дерев'яним стрижнем, вставленим у верхню частину полотнища.

Підток древка з жовтого металу у вигляді зрізаного конуса.

Підводячи підсумки треба визнати, що на початковому періоді становлення ЗС України, в тому числі й ВМСУ, ніякого системного підходу до справ створення військової символіки не існувало. Будь-якої організації, яка б регламентувала порядок розробки ескізів і їх затвердження та виготовлення, правила нагородження або вруччення прапорів, відзнак, шевронів, емблем і т.д. – не існувало. У всяком разі нормативно-правових документів Мініс-

терства оборони або начальника Генерального штабу з цього питання того періоду знайти не вдалося. Якщо з прапорами не завжди все йшло «за правилами», то що вже казати про емблеми, шеврони, герби частин та інше. Тому на рівні військових частин та з'єднань більшість військово-морської емблематики початкового періоду були розроблені стихійно, без залучення спеціалістів, без відповідного погодження. Виготовлялися незначними партіями, як правило, за рахунок шефської допомоги, без належного документального та юридичного оформлення. І все ж, не зважаючи на значні перепони і негаразди, завдяки наполегливим, праце-

любним і відданим своїй справі військово-службовцям, службовцям, громадським діячам та творчій інтелігенції ми маємо геральдичну історію Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Стосовно окремо прапорів, треба визнати, що прапори сучасних ВМС України хоча й схожі з прапорами флоту Української Народної Республіки 1918 – 1921 рр., але мають різницю. Не дуже доцільно копіювати символіку флоту, який мав дуже коротку та трагічну історію. Треба мати свою. Довгу та Щасливу.

Указ Президента України № 551/2006.

ДЖЕРЕЛА

1. А. Данилов. Український флот: біля джерел відродження. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000 р.
2. М. Мамчак. Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. – Снятин: Прут-Принт, 2007 р.
3. В. Карпов. Військові прапори України. – Київ: МДФ «Українська хата», 2007 р.
4. М. Мамчак. Військово-морська символіка України. – Снятин: Прут-Принт, 2009 р.
5. <http://uht.org.ua/forum/viewforum.php>
6. <http://www.president.gov.ua/documents/4597.html>
7. <http://www.vexillographia.ru/ukraine/index.htm>
8. <http://ru.wikipedia.org/wiki/ВМСУ>

Автор висловлює особливу вдячність своїм друзям: Терсьохіну Ігорю Михайловичу та його дружині Ользі за допомогу у підготовці матеріалу.

Ця стаття переважно базується на спогадах та особистому архіві капітана 2-го рангу у запасі Лужецького Юрія Юрієвича.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

НАУКОВИЙ ПОГЛЯД НА КОЗАЦЬКУ РОЗВІДКУ

Ліщук Дмитро. Нариси з історії розвідки і контррозвідки Війська Запорозького (кінець XVI – перша чверть XVII ст.) – Чернівці, 2011.

В умовах відродження духовності та державних інститутів незалежної України великої значення набувають питання пов’язані з вивченням і переосмисленням військової історії, в тому числі досвіду Війська Запорозького у військових кампаніях у кінці XVI – першої чверті XVII ст. Актуальність книги полягає у висвітлені проблеми розвідувального і контррозвідувального забезпечення Війська Запорозького і те, що в історіографії дане питання висвітлене недостатньо повно і глибоко.

Книга науковця, кандидата історичних наук Ліщука Д.С. «Нариси з історії розвідки і контррозвідки Війська Заворозького (кінець XVI – перша чверть XVII ст.)» вийшла в рік святкування 390-ї річниці з дня перемоги польско-литовського і козацького війська у Хотинській битві у видавництві «Прут» м. Чернівці у травні 2011 року.

Війни та військова справа відігравали в житті України за Доби раннього нового часу важливу роль. В минулі століття до-

Дмитро Ліщук

НАРИСИ З ІСТОРІЇ
РОЗВІДКИ І КОНТРРЗВІДКИ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО
(кінець XVI – перша чверть XVII ст.)

Чернівці
Видавництво “Прут”
2011

слідники в своїй більшості зосереджувались на загальній історії козачинни, козацької держави – Гетьманщини, Запорозької Січі та козацького війська. А військове мистецтво, військова тактика, в тому числі висвітлення питання козацької розвідки і контррозвідки (застережливі аспекти діяльності у Війську Запорізькому) ще не достатньо дослідженні. В радянські часи вони й не могли бути об'єктивно досліджені через небезпеку для пошуковців підпали під звинувачення в націоналізмі.

У силу суб'єктивних причин військова історія України довгий час знаходилася поза межею наукового вивчення і лише в кінці ХХ – напочатку ХХІ століття окремі проблеми воєнного мистецтва знайшли належне висвітлення у працях Апанович О., Гуржія О. і Корнієнка В., Мицика Ю., Леп'явки С., Саса П., Сергійчука В., Стороженка І., Смолія В., Степанкова В., Сокирка О., Чухліба Т., Черкаса Б., Федорука А., Щербака В. та інших сучасних вчених-істориків. Хоча питання комплексного дослідження розвідувального мистецтва у Війську Запорізькому в окремі періоди української історії присвячені лише монографії В. Степанкова та Ю. Джеджули, що розкривають питання розвідувальної і контррозвідувальної діяльності козацтва середини XVII століття, тобто доби визвольних змагань 1648 – 1657 років в Україні.

Дослідження даної проблеми є актуальним з двох причин : по-перше, кінець XVI – перша четверть XVII ст. – це період становлення Війська Запорозького. По-друге, у перемогах українського козацтва складалася певна школа воєнного мистецтва, були досягнуті значні успіхи в розвитку стратегії і тактики куди входять елементи розвідки і контррозвідки.

Необхідно зазначити, що автор книги на основі вивчення, аналітичного опрацювання, систематизації та узагальнення значного обсягу інформації з різних джерел маловідомих архівних документів узагальнив матеріали дослідження організації роз-

відки і контррозвідки у Війську Запорозькому кінця XVI – першої четверті XVII ст.

У вступі фахово зроблений огляд історіографії проблеми яка раніше висвітлювала тільки питання військового мистецтва Війська Запорозького. Звертає на себе увагу значна джерельна база, яку складають матеріали книги з архівів України, Російської Федерації, Польщі, а також широке використання матеріалів наукових та періодичних видань. Все це позитивно сприяло об'єктивному висвітленню у книзі питання створенню і розбудови розвідки у Війську Запорозькому.

У першому розділі «Зовнішні та внутрішні фактори впливу на організацію та ведення розвідки Військом Запорозьким» висвітлені питання, що торкаються зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливали на формування і функціонування розвідки. Це чи не вперше в історіографії розкрито цілісну панораму історичних умов становлення розвідувального мистецтва. Відзначається, що геополітичний фактор знаходить свій прояв у розташуванні Війська Запорозького на цивілізаційному розламі між ворогуючими європейсько-християнським світом та ісламським Сходом (Османська імперія і його васал Кримське ханство), що привело до особливої ролі козацтва як системи захисту загрозам народам Європи (а це спричинило появу розвідувально-сторожової служби козаків), військової сили, яка безпосередньо протистояла татарській, а в подальшому турецькій експансії.

Значний антиосманський потенціал (бойовий та інформативно-розвідувальний) породжував інтерес до козацтва з боку учасників антитурецької коаліції (Австрійська імперія, Венеціанська республіка, Ватикан, їхні партнери Трансильванія, Валахія, Молдова), Московської держави, донського козацтва і традиційного противника Туреччини – Персії. Це стимулювало розвиток енергійних дипломатичних зв'язків Війська Запорозького, викликало потребу в їхньому інформаційному забезпеченні та

дозволяло використовувати міжнародні контакти для розвідки іноземних спрямовані стосовно козацтва.

Тривалі війни і військові сутички при- скорювали формування головних рис козацької стратегії й тактики, самобутньої військової організації та закріплення в них розвідувального компонента як перманентної складової військово-політичної діяльності, накопичення апробованих форм і методів розвідувальної роботи, підготовлених кадрів тощо.

Однією з вирішальних передумов ефективної розвідки була система невпинного, різнообличного військового вишколу й психо- фізичного тренінгу козака як професійного вояка. Завдяки цій системі козаки-розвідники були добре фізично розвинуті, відповідно підготовленні у військовому відношенні, практично володіли всіма типами зброї яка була на той час на озброенні у турків і татар, поляків, росіян та інших народів Центрально – Східної Європи.

Найбільш за обсягом книги є розділ «Розвідувальне забезпечення військових кампаній козацького війська на суходільному і морському театріах воєнних дій» де автор дослідив особливості безпосереднього розвідувального забезпечення найважливіших напрямів військових зусиль та конкретних військових кампаній козацтва у кінці XVI – першій чверті XVII ст. Зокрема, автор висвітлив організацію розвідувальної діяльності Війська Запорозького, спрямованого на спостереження й оповіщення у зв'язку із систематичними набігами та глибокими рейдами кримських татар на землі України, створення постійної розвідувально-дозорної системи започатковано козаками у XVI ст. з метою запобігання нападам татар.

Джерелами добування інформації у досліджуваний період були козаки розвідувальних роз'їздів, вартових постів і форпостів. Розвідувальні дані доводились до сторожової (вартової) служби. До військової служби залучалися також і міщани при-

кордонних містечок, які завжди перебували у перманентному стані підвищеної бойової готовності.

Цінну інформацію козацька старшина отримувала від полонених і втікачів. У кінці XVI – першій чверті XVII ст. розвідувально-дозорна служба мала стаціонарний компонент у вигляді форпостів із залогами, вартових команд і постів-веж із засобами сигналного зв'язку. Мобільний компонент служби включав у себе патрульні роз'їзди у прикордонній смузі, розвідувально-диверсійні загони на ворожій території. окремі розвідувальні дані отримували від жителів, які мешкали у прикордонній працювали у так званих зимівниках з метою збору розвідувальної інформації на території супротивника. Козацькі роз'їзди чудово орієнтувалися на місцевості, в тому числі вночі, маскувалися в степових умовах, знали мову й тактику дій противника в умовах суходільного театру воєнних дій.

Автор зазначає, що у першій чверті XVII ст. козаки фактично панували на Чорному морі, здійснювали зухвалі морські рейди на узбережжя Османської імперії, зруйнували Перекопську фортецю, частково турецькі міста Очаків, Ізмаїл, Кілію, Акерман, Варну, неодноразово нападали і руйнували турецькі порти Синоп, Трапезунд, околиці Стамбула та інші міста. Підготовка до морського походу була військовою таємницею, першорядного значення надавалось розвідуванню об'єкта походу, його топографії, системи укріплень, бойових можливостей залоги, шляхів відходу. Найцінніші відомості про чорноморські укріплення і силу ворога добували через розвідувальне опи- тування втікачів та звільнених з турецької неволі, від заздалегідь засланих козаків-розвідників, що створювали власні інформаторські мережі.

У книзі також розкривається питання відносно розвідувального забезпечення участі козаків у Польсько-Московській війні 1617–1618 р.

Вінцем військового мистецтва козаків часів гетьмана П.Сагайдачного стала їх участь у Хотинській кампанії 1621 р. проти турецько-татарського війська, яка супроводжувалася комплексом розвідувально-диверсійних заходів, що здійснювалися узгоджено, за єдиним задумом. При наближенні вирішального зіткнення козацькі розвідувально-диверсійні загони намагалися відволіти сили противника нападами на турецькі прикордонні володіння, тактичними десантами біля Акермана і Константинополя, вели розвідку ворога під час маршу на Хотин. Дії передових частин Війська Запорозького та засідки козаків на зручних переправах через річки Прут і Південний Буг, розвідка боем в Молдові мали стратегічне значення – затримали основні сили противника, дали змогу польським і козацьким військам з'єднатися під Хотином та зайняти оборону.

Бої козаків під Хотином супроводжувалися несеним розвідувально-сторожовою служби, розвідувально-диверсійними вилазками у табір противника, нічними нападами, постійною польовою розвідкою, яка здобувала відомості про військову силу ворога, порядок розташування окремих його підрозділів. Через поширення чуток ворог дезінформувався про очікуване велике підкріплення донських козаків, що сприяло успіху переговорів про замирення яке було підписано 9 жовтня 1621 року.

У третьому розділі «Розвідувальне супроводження суспільно-політичних заходів запорозького козацтва» автор висвітлює застосування розвідувальних та інших спеціальних методів у контексті міжнародних зв'язків Війська Запорозького та його участі в обстоюванні соціальних прав і національно-релігійної ідентичності українського народу.

Міжнародні контакти використовувалися козаками-дипломатами для збору інформації про політичний лад, розстановку сил у верхах, військовий потенціал та реальні зовнішньополітичні плани тих чи

інших партнерів Війська Запорозького. Ці відомості аналізувалися козацьким проводом та особисто П.Конашевичем-Сагайдачним, слугували основою для ухвалення обґрунтованих воєнно-політичних рішень. Певна інформація відносно турецько-татарської сторони українським гетьманом передавалася до Варшави, яку козацька верхівка вважала своїм сюзереном та союзником в антиосманських війнах.

На Січі з'являється категорія фахових дипломатів-розвідників, серед яких відомий козацький осавул П.Одінець, що упродовж чверті століття виконував дипломатичні доручення Січі. Так, у 1619 р. він провів секретні переговори у Москві з Єрусалимським патріархом Феофаном III. Це сприяло з'ясуванню планів ієрарха щодо України, подоланню поствоєнної кризи в стосунках Січі з Московською державою, відновленню православної ієрархії в Україні.

Успіхові розвідки чималою мірою сприяло розуміння її важливості визначним козацьким полководцем і політичним діячем, гетьманом П.Конашевичем-Сагайдачним. Йому належить непересічний внесок в удосконалення організації, стратегії й тактики, озброєння та підготовки козацького війська, безпосереднє керівництво низкою звичайних військових кампаній і походів, дипломатією Січі. П.Сагайдачний на стратегічному рівні особисто координував розвідувальну роботу, надавав зібраній інформації виняткове значення у воєнно-політичному плануванні, нерідко сам брав участь у розвідувальних заходах.

У кінці книги Ліщук Д. С. зробив загальні висновки праці і звертає увагу на окремі аспекти історичного досвіду, які можна використати на сьогоднішньому етапі розбудови військових формувань України.

Зокрема зазначає, що для науково-методичних основ бойового застосування спецпідрозділів Збройних Сил України та інших військових формувань України зберігають актуальність такі елементи досвіду

козацької розвідувальної служби, як обґрунтоване визначення пріоритетів (об'єктів) розвідзусиль; урахування особливостей противника при визначенні організації й змісту підготовки розвідувальних органів і підрозділів; безперервність та завчасність ведення розвідки; одночасне застосування різних сил і засобів розвідки; визначення специфічної системи військово-фізичної підготовки з урахуванням національних традицій. Психофізична, бойова підготовка, оригінальний військово-технічний арсенал козаків-пластунів є цінними й для сучасного тренінгу сил спецоперацій, для розробників спеціальних засобів.

Підводячи підсумки автор виходить з пропозицією про заснування «Ордена Петра Сагайдачного». Дійсно в особі гетьмана П. Сагайдачного наша держава має видат-

ного полководця і політичного діяча. Він у 1620 році відновив православну церкву в Україні, вів умілу політичну гру з Польщею та Московською державою, Кримським ханством на користь Січі. Гетьман Петро Сагайдачний не програв жодної битви будь то на суходільному чи морському театрах воєнних дій. В його особі Україна має видатного полководця і політичного діяча яким ми по праву можемо гордитися.

Теоретичні положення і фактичні дані які викладені у праці можуть бути використані при підготовці лекційних курсів з історії України, спецкурсів для курсантів та слухачів вузів Збройних Сил України, СБУ і МВС та Прикордонних військ України, а головне у військово-патріотичному вихованню молоді і військовослужбовців нашої держави.

*Брицький П. П.,
доктор історичних наук, професор*

ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ, ЗАХИЩЕНІ У 2011 РОЦІ

1. ІДЕОЛОГІЧНА БОРОТЬБА В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945 РР.), дис... д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ШАЙКАНА Валерія Олександровича**, завідуючого кафедрою Криворізького економічного інституту ДВНЗ «Київський Національний університет ім. Вадима Гетьмана». Спецрада Д. 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди МОН МiС України України.

2. АВІАЦІЙНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНИ, ЯК СКЛАДОВА ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ У 1910-ТІ-1980 РР., дис... д-ра істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ХАРУК Андрія Івановича**, доцента Національного університету «Львівська політехніка» МОН МiС України. Спецрада Д. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка МОН МiС України.

3. ВІЙСЬКОВА ІНФРАСТРУКТУРА ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА В XI-XIV СТОЛІТтях, дис... д-ра істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ШЕЛОМЕНЦЕВА-ТЕРСЬКОГО Святослава Володимировича**, доцента Національного університету «Львівська політехніка» МОН МiС України. Спецрада Д. 35.052.15 у На-

ціональному університеті «Львівська політехніка МОН МiС України.

4. БОРОТЬБА УПА – «ЗАХІД» і ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1942-1960 РР.), дис... д-ра істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **МИЗАК Нестора Степановича**, доцента Чернівецького Національного університету ім. Ю. Федьковича МОН МiС України. Спецрада Д. 76.051.06 у Чернівецькому Національному університеті ім. Ю.Федьковича МОН МiС України.

5. ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ ПРОТИ ІРРЕГУЛЯРНИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ В ГІРСЬКИХ УМОВАХ ЗА ДОСВІДОМ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА КАВКАЗІ (1992-2000 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ТКАЧУКА Дениса Андрійовича**, н.сп. Наукового центру Сухопутних військ Академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. Спецрада Д. 35.051.19 у Львівському Національному університеті ім. Івана Франка МОН МiС України. Науковий керівник Кривизюк Л.П., канд. істор. наук (Академія Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного).

6. УКРАЇНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ В РАДЯНСЬКИХ КОНЦТАБОРАХ У 40-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України **БОНДАРУК Лариси Василівни**, вчителя історії Луцького НВК «Гімназія № 14». Спецрада Д. 32.051.03 у Волинському Національному педагогічному університеті ім. Лесі Українки МОН МiС України. Науковий керівник Терещенко Ю.І., д-р істор. наук (Київський Національний лінгвістичний університет).

7. ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРСЬКИХ КАДРІВ У ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1861-1914 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ПІКУЛЬ Юрія Миколайовича**, вчителя історії Харківської загальноосвітньої школи № 86. ім. О.Г.Зубарова. Спецрада Д. 64.051.10 у Харківському Національному університеті ім. В.Н. Каразіна МОН МiС України. Науковий керівник Лантух В.В., д-р істор. наук (Харківський Національний університет ім. В.Н. Каразіна МОН МiС України).

8. ВИШКІЛ І ВИХОВАННЯ У КАДЕТСЬКИХ КОРПУСАХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1840-1920 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ТКАЧУКА Андрія Павловича**, офіцера відділу управління департаменту військової частини А-0515. Спецрада Д. 35.051.19 у Львівському Національному університеті ім. Івана Франка МОН МiС України. Науковий керівник Кривизюк Л.П., канд. істор. наук (Академія Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного).

9. ПОВОЄННІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1944-1953), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ВАСИЛЕНКА Сергія Михайловича**, ст. викладача Миколаївсько-

го Національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Спецрада К. 17.051.01 у ДВНЗ «Запорізький Національний університет» МОН МiС України. Науковий керівник Щитюк М. М., д-р істор. наук (Миколаївський Національний університет ім. В. О. Сухомлинського).

10. БЕРЕЖАНЩИНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1914-1921 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ТРОХАНЯК Олександри Степанівни**, ст. викладача відокремленого підрозділу Національного університету бюресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут». Спецрада Д. 76.051.06 у Чернівецькому Національному університеті ім. Ю.Федьковича МОН МiС України. Науковий керівник – Добржанський О. В., д-р істор. наук (Чернівецький Національний університет ім. Ю.Федьковича МОН МiС України).

11. АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ВІЙНИ В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ 1990-1991 РОКІВ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ГРЕБЕНЮКА Михайла Володимировича**, заступника начальника навчально-наукового центру міжнародної миротворчої діяльності з навчальної роботи Національного університету оборони України. Спецрада К. 26.709.04 у Національному університеті оборони України. Науковий керівник Сидоров С.В., д-р істор. наук (Національний університет оборони України).

12. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **КОСТИШИН Емілії Іванівни**, ст. викладача Львівської державної фінансової академії. Спецрада К. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка» МОН МiС України. Науковий керівник Зінкевич Р.Д., канд. істор. наук

(Національний університет «Львівська політехніка»).

13. ВОЄННО-ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО КРАЇН СНД: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, ТРАНСФОРМАЦІЯ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ЛОЗИНСЬКОГО Петра Ігоревича**, викладача Академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. . Спецрада К. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка» МОН МiС України. Науковий керівник Харук А.І., канд. істор. наук (Національний університет «Львівська політехніка»).

14. ОРГАНІЗАЦІЯ І БОЙОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ БРОНЬОВИХ ЧАСТИН УКРАЇНСЬКОЇ АРМІЇ У 1917-1920 РР., дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **МОРГУНА Миколи Віталійовича**, викладача Львівського державного університету внутрішніх справ. Спецрада К. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка» МОН МiС України. Науковий керівник Виздрик В.С., канд. істор. наук (Національний університет «Львівська політехніка»).

15. СТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК ТАНКОВИХ ВІЙСЬК ТА ЇХ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ В ПЕРШІЙ ТА НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВИХ ВОЕН, дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ЮРЧУКА Олександра Олександровича**, начальника відділу особового складу та стройового Академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. Спецрада К. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка» МОН МiС України. Науковий керівник Кривизюк Л.П., канд. істор. наук (Академія Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного).

16. ФОРТЕЦІ ПІВNІЧНО-ЗАХІДНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ XVII СТОЛІТТЯ, ЯК ПАМ'ЯТКИ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 26.00.05 – музеєзнавство, пам'яткоznавство, **ОСАДЧОГО Євгена Миколайовича**, ст.. наукового редактора групи «Зводи пам'яток історії, культури і туризму Сумської облдержадміністрації». Спецрада К. 26.252.01 у Центрі пам'яткоznавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Науковий керівник Титова О.М., канд. істор. наук (Центр пам'яткоznавства НАН України та Українське товариство охорони пам'яток історії та культури).

17. ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН(б) НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНІ І ПОЛІССЯ (1946-1951 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **АНТОНЮКА Ярослава Миколайовича**, аспіранта Національного університету «Острозька академія». Спецрада К. 48.125.02 у Національному університеті «Острозька академія». Науковий керівник Трохимович В.В., д-р істор. наук (Національний університет «Острозька академія»).

18. КОНТРАКТНА АРМІЯ США: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІНУВАННЯ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ЛІСЕНКА Олександра Васильовича**, викладача Черкаського політехнічного технікуму. Спецрада Д. 26.001.01 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Науковий керівник Гончар Б. М., д-р істор. наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

19. ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ У ВОЄННИХ КОНФЛІКТАХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ, дис... канд. істор.

наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ФЕЩЕНКА Андрія Леонідовича**, ст. наукового співробітника Державного науково-випробувального центру Збройних Сил України. Спецрада К. 26.709.04 у Національному університеті оборони України. Науковий керівник Сидоров С.В., д-р істор. наук (Національний університет оборони України).

20. ДОПРИЗОВНА ПІДГОТОВКА ЮНАКІВ ДО СЛУЖБИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1991-2001 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ГЛУЩУКА Валерія Миколайовича**, заступника командира військової частини А 01683 з виховної роботи, м. Київ. Спецрада Д. 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова МОН Міс України. Науковий керівник Борисенко В.Й., д-р істор. наук (Інститут історичної освіти Національного університету імені М. П. Драгоманова).

21. ОТАМАНЩИНА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1918-1919 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **МИТРОФАНЕНКА Юрія Станіславовича**, вчителя Первозванівської загальної школи І-ІІІ ступенів Кіровоградської райдержадміністрації. Спецрада Д. 08.051.14 у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара МОН Міс України. Науковий керівник Світланко С.І., д-р істор. наук (Інститут національної пам'яті).

22. КРИЗА ЛИЦАРСЬКОГО ВІВІЙСЬКА І ПОЧАТКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАЙМАНИХ АРМІЙ У XIV-XV СТ., дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **КУЦІНА Михайла Миколайовича**, заступника Міністра оборони України. Спецрада К. 35.051.19 у Львівському національному

університеті імені Івана Франка МОН Міс України. Науковий керівник Войнович Л.В., д-р істор. наук (Львівський національний університет імені Івана Франка).

23. МЕДИЧНА І САНІТАРНА СЛУЖБА В УГА (1918-1920 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **САПІГИ Олени Павлівни**, лікаря-стоматолога Академії Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. Спецрада К. 35.052.19 у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Науковий керівник Кривизюк Л. П., канд. істор. наук (Академія Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного).

24. РИЦАРСЬКА МІЛІТАРНА ТЕХНОЛОГІЯ В КІЄВО-РУСЬКІЙТА ПОЛЬСЬКО-ЛІТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВАХУ ХІІ-ХVI СТ.: ІНСТРУМЕНТИ, КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **ГУЦУЛА Володимира Миколайовича**, аспіранта Національного університету «Києво-Могилянська академія». Спецрада Д. 26.008.02 у Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Науковий керівник Голомоза К. Ю., канд. істор. наук (Національний університет «Києво-Могилянська академія»).

25. ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРСЬКИХ КАДРІВ ДЛЯ ТАНКОВИХ ВІЙСЬК ПІД ВПЛИВОМ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ТАНКОБУДУВАННЯ (20-80 РОКИ ХХ СТ.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **КРИЛЕНКО Івана Михайловича**, начальника редакторсько-видавничого відділу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Спецрада К. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка». Науковий керівник Бесов Л.Н., д-р істор. наук (Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»).

26. УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ТЕОРЕТИЧНА ДУМКА 20-30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **МЕЛЬНИКА Романа Петровича**, аспіранта Національного університету «Львівська політехніка». Спецрада К. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка» МОН МiС України. Науковий керівник Зінкевич Р.Д., канд. істор. наук (Національний університет «Львівська політехніка»).

27. ОБОРОННІ СПОРУДИ ЛЬВІВЩИНИ ЯК ПАМЯТКИ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIV-XVII СТ.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 20.02.22 – військова історія, **ОМЕЛЬЧУКА Богдана Андрійовича**, м. н. с. Львівської галереї мистецтв. Спецрада К. 35.052.15 у Національному університеті «Львівська політехніка» МОН МiС України. Науковий керівник Терський С.В., канд. істор. наук (Національний університет «Львівська політехніка»).

28. ВІЙСЬКОВА ЦЕНЗУРА В УКРАЇНІ (ЛІПЕНЬ 1914 – ЛЮТИЙ 1917 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **КИРІЄНКА Олександра Юрійовича**, аспіранта Інституту історії України НАН України. Спецрада Д. 26.235.01 в Інституті історії України НАН України. Науковий керівник Рубльов О.С., д-р істор. наук (Інститут історії України НАН України).

29. ЗБРОЙНА БОРОТЬБА КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ЛЬВІВЩИНІ (1943-КІНЕЦЬ !(%)-Х РОКІВ), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – в історія України, **РЕМАРЧУКА Тараса Ігоревича**, менеджера з продажу ТОВ «Ребенштайнер». Спецрада К. 48.125.02 у Національному університеті «Острозька академія» МОН МiС України. Науковий керівник Трофимович В.В., д-р істор. наук (Криворізький державний педагогічний університет).

(Національний університет «Острозька академія»).

30. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРІЯ ТЮТЮННИКА У БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ІДЕЮ, дис... канд. істор. наук, спеціальність 09.00.12 – українознавство, **КУЧЕРА Валерія Васильовича**, начальника Університету українознавства Центрального будинку офіцерів Збройних Сил України. Спецрада Д. 26.126.01 у Національному науково-дослідному інституті українознавства МОН МiС України. Науковий керівник Бевз Т. А., д-р істор. наук (Інститут політичизм і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України).

31. КАНІВСЬКИЙ КОЗАЧИЙ ПОЛК: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ (1625-1678 РР.), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ГОРБАЧЕНКА Юрія Миколайовича**, доцента Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України. Спецрада Д. 27.053.01 у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди МОН МiС України. Науковий керівник Кривошия В.В., д-р істор. наук (Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини).

32. ПРОТИСТОЯННЯ ОУН, УПА ТА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ (1945-1950), дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.01 – історія України, **ШЛЯХТИЧА Романа Петровича**, асистента Криворізького державного педагогічного університету. Спецрада Д. 26.008. 02 у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» МОН МiС України. Науковий керівник Шайкан В.О., д-р істор. наук (Криворізький державний педагогічний університет).

33. АРМІЯ БАРКІДІВ (241-202 РР.ДО Н.Є.): ЕВОЛЮЦІЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО, дис... канд. істор. наук, спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія, **КОЗАКА Андрія Ігоревича**, аспіранта Чернівецького Національного університету

ім. Ю. Федъковича МОН МiС України. Спецрада Д. 76.051.06 у Чернівецькому Національному університеті ім. Ю.Федъковича МОН МiС України. Науковий керівник Болгарок Б.М., канд. істор. наук (Чернівецький Національний університет ім. Ю.Федъковича МОН МiС України).

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ В 2011 РОЦІ

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

Про Всеукраїнську наукову воєнно-історичну конференцію «Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини».....	1
Розпорядження Президента України «Про додаткові заходи з пошуку, дослідження і впорядкування місць поховань жертв війни, політичних репресій та інших трагедій Українського народу»	3
Про Всеукраїнську наукову конференцію на тему: «Локалізація місця Синьоводської битви 1362 року: Синюха чи Снивода»	4
Звернення наукової конференції на тему: «Локалізація місця Синьоводської битви 1362 року: Синюха чи Снивода» до наукової громадськості України	4
Вшанування пам'яті Героїв Другого Зимового походу Армії Української Народної Республіки	5

З ПЕРШИХ ВУСТ

ЛИТВИН С. Воєнно-історична наука в Україні у контексті 10-річчя Всеукраїнської громадської організації «Український інститут воєнної історії» та журналу «Воєнна історія»	6
---	---

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

БЕРЕЖИНСЬКИЙ В. Методи і способи захоплення міст і фортець ранньосередньовічними кочівниками.....	5
БЕРЕЖИНСЬКИЙ В., ІВАНУЦ М. Облога міст і укріплень у Давній Русі	2
БОНДАРЕНКО Д. Військовий потенціал монархічної контрреволюції у 1918 році: Королівство Фінляндія, Українська Держава, Всевелике Військо Донське.....	6
ВЄДЕНЄЄВ Д. Перебудова діяльності органів та військ державної безпеки в Україні на початковому етапі Великої Вітчизняної війни (1941–1942 рр.).....	3
ГАЛЬЧАК С. Вітчизняна та зарубіжна історіографія щодо місця Синьоводської битви	4
ДОРОШ М. Маршрут походу русько-литовського війська 1362 року – ключ до локалізації літописних Корчева, Синьої Води, Білобережжя, Торговиці та Звенигорода.....	4
ІВАНУЦ Михайло. Зародження і розвиток мистецтва облоги укріплень у стародавніх слов'ян.....	2
ІВАЩЕНКО О. Житомирська земля за часів монголо-татарської навали і Литовської доби.....	2

КОВАЛЬЧУК В. Використання підроблених документів, військових нагород і печаток у діяльності Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії	3
КОВТУН Ю. Бій під Витично. Маловідома сторінка радянсько-польської війни 1939 року	3
КОЗИР І. До проблеми локалізації Синьоводської битви	4
КУРАСІВ О. Експансія Центральних держав на Україну після підписання Брестського миру (лютий – березень 1918 р.).....	1
КУЧЕР В. Партизансько-Повстанський Штаб як національний центр протибільшовицького руху опору на Україні 1921 року	1
КУЧЕР В. Юрій Тютюнник на чолі Листопадового рейду.....	5
ЛИСЕНКО О., ГРИЦЮК В. Оборона Києва 1941 року (до 70-річчя подій).....	4
ЛІТВИН С. Від хибних трактувань, свідомих перекручень, безпідставних тверджень і замовчувань до історичної правди: необхідність та перспективи наукової локалізації місця Синьоводської битви	4
ЛІТВИН С. Військо Української Центральної Ради: до і після станції Крути.....	1
ЛІТВИН С. Воєнно-політичні обставини Другого Зимового походу Армії УНР 1921 року	5
ЛІТВИН С. Українське питання як важливий чинник розв'язання війни між нацистською Німеччиною та Радянським Союзом	3
ЛІНІК М. Битва на Синіх водах у білоруській історіографії	4
МАРИНИЧ В. Давні могильники на берегах Сниводи як джерело локалізації Синьоводської битви 1362 року.....	4
ОВСІЄНКО В. Дві трагедії Базару: 1921 і 1941	5
ОВЧАРЕНКО М. Розвиток морської козацької тактики в Дунайських десантах червня 1941 року.....	6
ПАШКОВЕЦЬ М. «Чудо над Віслою» та «диво під Замостям»	5
ПАШКОВЕЦЬ М. Загально історичне тло Синьоводської битви 1362 року	4
ПАШКОВЕЦЬ М. Перша танкова битва німецько-радянської війни в районі Дубно-Рівне-Луцьк.....	3
ПИЛЯВЕЦЬ Р. Війна, національна пам'ять та позиція історика	3
ПОНОМАРЕНКО Р. Погром, якого не було: до історії бойових дій 5-ї гвардійської танкової армії в серпні 1943 року.....	6
СОКОЛЮК С. Значення Синьоводської битви в контексті воєнної історії України	4
СОКОЛЮК С., ДЕРЕЧІНА В. Піратські напади на судна Чорноморського морського пароплавства (1960-1980 рр.).....	6
СТЕПАНЮК В. Фольклор та топоніміка Хмільницького району Вінниччини як аргумент наукового диспути з приводу локалізації місця битви на Синій Воді 1362 року	4
СТЕЦЕНКО С. Визначення чисельності Революційної повстанської армії України (махновців) у вересні – грудні 1919 року	1
ФАЙЗУЛІН Я. Історичні джерела про Другий Зимовий похід Армії Української Народної Республіки	5
ФУРМАН І. Дії розвідувально-диверсійних сил та засобів військово-морських сил на Чорному морі у роки Великої Вітчизняної війни.....	6
ЧОРНИЙ О. Ідентифікація літописних географічних орієнтирів Синьоводської битви 1362 року	4

ЯКИМЯК С. Висновки та уроки з досвіду управління силами Чорноморського флоту у ході Другої світової війни	6
---	---

ПОСТАТИ

КАЛІБЕРДА Ю. Іван Трейко: повстанський отаман (1917-1921), генерал-хорунжий УПА (1940-1945).....	1
КАЛІБЕРДА Ю. Василь Деменюк. Смертельний двобій українських асів.....	3
КАЛІБЕРДА Ю. Іван Полтавець-Остряниця – наказний отаман Українського Вільного Козацтва.....	4
КАЛІБЕРДА Ю. Військово-морський міністр Української Народної Республіки Михайло Білинський.....	5
КАЛІБЕРДА Ю. Командир відділу Української Повстанської Армії Петро Миколенко – «Байда».....	6
КАРАПУЛІН Ю. О. Рябінін-Скляревський у вири Першої світової війни	6
СЛЮСАРЕНКО П. Олександр Жуковський – військовий міністр Української Народної Республіки 1918 року: маловідомі сторінки діяльності	1

ЛОКАЛЬНІ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ

МАМЕДОВ А. Хід бойових дій в Нагірно- Карабахському збройному конфлікті.....	5
--	---

ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ОЗБРОЄННЯ

ГРЕКОВ В. Математичний розрахунок фізичних параметрів кольчуг Південно-Західної Русі X –першої половини XIII століття	5
---	---

ВІЙНИ СУЧASNОСТІ

ХАБЧУК А. Історичний досвід участі українських миротворців в регіонах Близького Сходу та Африки.....	2
--	---

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІОГРАФІЯ

БОРОЗДІНА А. Східні джерела про печенігів та їх військову справу.....	2
МОРОЗОВ В. Дослідження військової історії в науковій спадщині Баюва О. К.....	2
ФУРТЕС О. Визвольні змагання 1918–1920 років у дослідженнях військових істориків Української Галицької армії.....	1

УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ

ЛІТВИН С., КАЛІБЕРДА Ю. Гордієнківський кінний полк на захисті Української революції (1917-1920 рр.).....	2
---	---

ВІЙСЬКОВА ОСВІТА

БІЛИК А. Вища військова та цивільна освіта в Україні у передвоєнні та перші повоєнні роки.....	3
--	---

ХАРЧУК Х. Військові поховання на Яновському цвинтарі у м. Львові	3
ХАРЧУК Х. Турецькі військові поховання у Львові після Першої світової війни.....	5

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Науковий погляд на козацьку розвідку(П. Брицький)	6
---	---

СИМВОЛІКА

БЄЛАШ Ф. Прапори Військово-Морських Сил України	6
---	---

АРХІВИ, ДОКУМЕНТИ

Листування підпілля ОУН(б) на Волині та Поліссі.

Упоряд. Ковальчук В., Огородник В.....	1
--	---

Листування керівництва ОУН(б) і УПА на українських землях.

Упоряд. Ковальчук В., Огородник В. (Продовження).....	2
---	---

Листування підпілля ОУН(б) на Волині та Поліссі.

Упоряд. Ковальчук В., Огородник В. Закінчення).....	3
---	---

Статут Українського Військово-Наукового Товариства (Упоряд. Кучерук О.)	1
---	---

Список військовополонених-повстанців армії УНР, розстріляних

23 листопада 1921 р. під селищем Базар Волинської губернії.....	5
---	---

ДИСЕРТАЦІЇ З ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ,

ЗАХИЩЕНІ В 2011 РОЦІ.....	6
---------------------------	---

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу «Воєнна історія» запрошує Вас до активної співпраці!

Журнал розрахований на широкий загал науковців, викладачів воєнної історії та всіх, хто цікавиться українською історією. Він надходить до найвідоміших бібліотек країни, наукових установ і навчальних закладів.

До розгляду приймаються статті державною мовою загальним обсягом не більше 10 машинописних сторінок (формат А4, кількість рядків на сторінці – не більше 29, кегль – 14, друкування з одного боку аркуша).

Рукописи слід подавати у роздрукованому і електронному вигляді; вони мають супроводжуватися інформацією про автора (авторів): військове та вчене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по-батькові (повністю), місце роботи та посада, яку обіймає автор, адреса для листування, номери телефонів, факсів, адреса електронної пошти, а також **обов'язково додається фото автора** (авторів).

Матеріали можна подавати безпосередньо у редакцію за адресою:

Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101,

редакція журналу «Воєнна історія» (телефон головного редактора: (067) 974-15-82)

або представникам журналу в регіонах, адреси яких подані на обкладинці журналу.

Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net

У науковій статті повинні бути такі елементи:

1. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; формулювання мети статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у напрямку.

2. Мова публікації – українська.

3. До статті додається перелік ключових слів та анотація обсягом до 1/4 сторінки машинописного тексту (українською, російською та англійською мовами).

4. Усі скорочення при їх першому згадуванні мають бути розшифровані. Використання скорочень у назві та резюме статей не допускається.

5. Фотографії до статті слід підписати на звороті (назва статті, номер згідно з посиланням на них у тексті, підпис до фотографії, позначка стрілкою (-) верху фотографії).

6. Усі рисунки повинні бути підписані та пронумеровані відповідно до посилань на них у тексті.

- 7. Таблиці повинні мати називу та порядковий номер.*
- 8. Бібліографічні описи посилають у переліку, скорочення слів і словосполучень оформляють відповідно до чинних стандартів з бібліотичної та видавничої справи (ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78, ДСТУ 3008-95).*
- 9. УВАГА! Посилання подаються у тексті в квадратних дужках: номер у списку джерел та, через кому, сторінка цитування.*

Додаткові вимоги до матеріалів в електронному вигляді:

- 1. Текстові файли повинні бути у форматі Microsoft Word. Текст слід складати без примусового переносу слів. Абзацні відступи зазначаються при форматуванні, а не шляхом використання пробілів.*
- 2. Таблиці мають бути розміщені у тому ж текстовому файлі.*
- 3. Графічний матеріал (фотографії та рисунки) має бути поданий окремими файлами форматів TIFF або EPS роздільною здатністю 300 dpi – для растрових зображень, 600 dpi – для графічних.*

Запропоновані роботи не мають бути одночасно подані для публікації в інші видання або не повинні бути раніше опублікованими.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Усі наукові статті проходять процедуру рецензування.

Редакція залишає за собою право скорочення і виправлення надісланих статей, їх публікацію у вигляді коротких повідомлень і анотацій.

Не прийняті до публікації матеріали авторам не повертаються.

Редакційна колегія.